

Homoród-Szent-Mártoni Gedő József életrajza.

„Nem csak arról kell gondoskodnunk,
hogy éljünk; hanem hogy nemesen
éljünk.“

B. Farkas Sándor.

Ha emléküik fenmaradását sokan külső körülményeknek, nagy vagyon, kiváló hatalmi állásnak, vagy véletlennek köszönik: bizonyára nem az ilyen emlékek azok, melyek az utókorra becsesel bírnak.

Az utókor szívére azon emberek emléke bir örök befolyással, a kiknek élete szép és nemes, s a kiknek tettein jóság és emelkedett lélek gondolkozása tükrözik.

Sokszor a pompás emlékoszlop hidegen hagy, nem képes keblünkben egy érzést megmozdítani, — míg egy hamvas kő előtt, melyre egy szép lélek nevét jegyezte a háládatosság, meleg vonzalommal borulunk le.

Ez az erény jutalma. Ez a nemesebb szellemek diadala !

H. Gedő József szép vagyont örökölt, azt még gyarapította, és a társadalomban kiváló, tisztelt állást foglalt el; de a mi arra indít, hogy emlékét, bár gyenge vonásokkal, az utókorunk átadjuk, az az ő nemes lelke, egy szép tavaszhoz hasonló, üde, vonzó, hasznos élete.

Nem volt ő a kiváló tettek embere; nem volt hős, ki után sora az átalakító cselekvényeknek új korszakot alkot; s mégis egy új, derültebb korszak határozott képviselőjét látjuk benne. Nem volt zászlóvivő; de a zászlónak, melyre „nemzeti haladás és mivelődés, szabadság és humanitas“ volt felírva, legbuzgóbb, legöntudatosabb hivei közé tartozott.

Gedő József egyike volt a jobbak azon kis csoportjának, kik a múlt század végén kezdve, meleg lélekkel és ápoló szeretettel

fogadtak minden eszmét, minden törekvést, mely nemzeti életünk megújulását, s különösen nyelvünk, irodalmunk s ezzel szellemi mivelődésünk gyorsabb fejlesztését czélozták.

Ez a tér az, melyen Gedő különösen kiválik, még pedig nem csak tetemes áldozatai által, melyekkel lehetőleg minden magyar irodalmi vállalatot elősegíteni, minden művet megszerezni sietett, s idő-folytán egy nagybecsű könyvtárt gyűjtött; hanem kiválik főképpen azért, mert ő egy külső könyvtárral egyszersmind egy belső kincstárt is gyűjtött; nem csak maecenas, hanem igaz ügybarát volt; ezer meg ezer műnek értéke szerint tartalmát, lelkét saját lelkébe vette; könyveit nem csak átolvasta, hanem gondolkozott felettök s ítéletet tudott mondani mindenikről. S e szellemi belső kincstár szemlélhető volt egész lényén, — vonzott és hódított, oktatott és nemesített mindenkit, a ki vele érintkezett.

S habár ő maga nem volt író, nem volt fellépett tudós, mi részben csendes elvonultságra hajlandó természetének, szelid, óvakodó jellemének tulajdonítható; de kétségtelenül a legtanultabb s legmiveltebb emberek közé tartozott. Kazinczy Ferencz írja róla: „Nem az én vétkem, hogy a lelkes Gedő Józsefet, ki nyelvünk fölől helyesebben itél, mint íróinknak egész egyik fele, szívemre nem szoríthatám. Ha ismét meglátom Erdélyt, ki lesz pótolva, a mit most elmulattam ¹⁾

Jelezvén a tért, melyen Gedő kiváló érdemeket szerzett, s a tulajdonokat, melyek ugy életét, mint emlékét becsessé és tiszteltreméltóvá teszik: lássuk röviden életrajzának néhány vonását.

Homoród-szentmártoni Gedő Józsefnek ősi származás-helye a Székelyföld s nevezetesen Udvarhelyszék említett községe. György nevű egyenes előde 1659 május 13-án Barcsai Ákos fejedelemtől czimerlevelet (armalist) is nyert ²⁾. Nagyatyja szintén György, Abrudbányára költözött ki, s e városnak főjegyzője, tanácsosa, később főbírájává lett.

¹⁾ Kazinczynak Szabó Sámuel, torlai tanárhoz 1816 okt. 3-ról irt levelében. Kolozsvári unitár. főtanoda könyvtárában. — ²⁾ A czimer az oklevélben levő rajz szerint következő: veres mezőben, zöld gyepen, kivont karddal pej lovon egy kék ruhás, mentés, veres béllésű süveges, sarkantus sárga csizmás magyar vágat; a czimer alakját kék és veres csokrozatok aranyozva folyják körül; feljül egy lezárt sisak és nyakvért koronázottan áll, melyből egy ugyan

Gedő József, kiről életrajzunk szól, 1778 aug. 21-én Abrudbányán született; atyja, szintén József, e városnak sok ideig főbírája, vezére, alsó-fejérvármegyének táblabírája, az 1790°/₁-i nevezetes erdélyi országgyűlésen követte, s az 1791-ki 64-dik t. czikknél fogva kinevezett rendszeres bizottságok közül a kamarai és bányászati szakbizottságnak tagja, korában nagytekintélyű férfi volt¹⁾; anyja pedig az előkelő kénosi Sándor-családból való Sándor Klára, kinek testvérei József és János az említett országgyűlésen mint királyi hivatalosok (regalisták) voltak jelen²⁾.

Iskolapályáját Kolozsvárt az unitáriusok főtanodájában 1791--1798 években végezte, mely tanintézet iránt, mint hátrább saját nyilatkozatából látni fogjuk, mindig hálás érzéssel viseltetett. Magán tanítója több évig a tiszteletre méltó Kozma Gergely, később aranyas-tordaköri unitárius esperes volt, egy a magyar irodalom körül is buzgolkodó, lelkes hazafi, kiről Erdélyi leveleiben Kazinczy

kék ruhás, aranyos öves, veres béllésű süveges, mente nélküli térfű áll ki, bal kezében veres-fejér lobogót, jobbájában pedig kivont kardot egy beleszurt török fővel tartva.

A czimerlevél hátára következő kihirdetési bizonyítvány van írva: „Exhibitae st. psen. et publicatae in generali Collustratione univer. Dnor. Siculor. Beligeror. Sedis Siculicalis Udvarhely in Oppido Keresztur celebrata Coram Gener. Joanne Betlen de Kis Bun Capitaneo ac Stephano Ughron de Abramfalva Regio Judice suprem. nec non vice Judicibus Regiis Sedis pdictae Udvarhely die 4. mensis Aprilis Ao. Dni 1662, nemine Contradicente.

Per me Stephan. Angyalossy jur. notar. Sedis Siculicalis Udvarhely. mpr“.

E czimerlevélről megjegyzendő, hogy az egy iv papirba van betakarva, melyet a hóravilágkor a lázadók sárral bepiszkoltak, a benne levő oklevelet megszagatták s a pecsétet róla letépték; de az aláírás ma is ép, az oklevél szövege teljes.

¹⁾ Főbírótsága korába esik a híres Hóravilág, vagy oláh lázadás, mely elől menekülni volt kénytelen. Az idősb Gedő József jellemzésére szolgál, hogy a mult század utolsó részében Gr. Bánffy György erdélyi kormányzó elnökléte alatti erdélyi szabad kőművesek társaságának ő is tagja volt, s a jelvények fia által küldettek be akkori tartományi cancellár és hasonlóan társulati tag Kosztához, ennek megtalálására. — ²⁾ Az erdélyi országgyűlésekre meghívott regalistákra nézve az 1791-ki XI-dik törv. czikk így rendelkezik: „A királyi hivatalosok a k. kormányzék meghallgatásával a fejedelem által neveztetnek ki s külön levelekkel hivatnak meg, kiknek következő minőséggel kell birniok, hogy legyenek a haza fiai, az előkelőbb (potior) nemességből, elégséges birtokkal s a törvénytől kívánt tulajdonokkal ellátottak, tapasztalás, erkölcs fedhetetlensége és az előforduló dolgok tárgyalásában jártasság által kitünők, és a fejede-

is emlékezik ¹⁾. Tanulókori bensőbb barátai közé tartoztak Daniel Elek, utóbb erdélyi kir. táblai elnök s az unitárius vallásközönség főgondnoka, s az élénk, eleven eszű, sárdi Simén Elek.

Nagy befolyást gyakorolt a fogékony, gondolkodó tanulóra az akkor egész Európát felrázott francia nagy forradalom. Szelid lelke bár irtózott annak külső dulásaitól, de a vér és rombolás közt kifejlett s később általános érvényre jutott szabadság-eszméket átalakító nagy elveket felismerte, bámulta, és azoknak nem csak pezsgő ifjúságában, hanem egész életén át híve volt. Ezért már tanuló társai tréfásan Gedő polgárnak nevezték, mit ő különben megtiszteltetésnek vett. Ő, ki ismerte az ősi rómaiak „sum civis romanus“ büszke mondását; ő, ki fel tudta fogni az új kor zászlójára irt „polgár“ szó nemesebb jelentőségét, ebben a humanus, tiszta democratia alapját: mindenek felett jó polgár kívánt lenni egész életében.

Az ifju. észlelő lélekre, melyben a szabadságérzet, az irodalom s tudomány iránti szeretet már ekkor meggyökereztek: ápoló befolyással volt kétségen kívül atyjának barátja, Lázár István, a nagy tekintélyű unitárius püspök is, ²⁾ kinek házában s gondozása alatt évekig volt az ifju tanuló elhelyezve; valamint befolyással lehetett a fennebb említett országgyűlésnek szemei előtt lefolyása, mely a francia forradalom eszméi és a II. József nemzetellenes uralkodása által keltett közboszankodás nyomása alatt működött.

Az unitáriusok főtanodájából jogtanulásra a kolozsvári r. kath. lyceumba ment át; de ezt félben kellett hagynia s utóbb magán vizsgák által pótolnia, mert atyja 1800 márcz. 14-én meghalván, mint egyetlen gyermek, édes anyjának gyámolítására haza sietett.

Anyja halála után, 1813 febr. 16-án vette nőül toldalagi Szathmári Annát, kivel 28 évig élt a legboldogabbul. Az anyagi s szellemi gazdagságot, melyekkel Gedő meg volt áldva, a gondviselés e derék, jó nővel egészítette ki, kinek mindenre kiterjedő gyöngéd gondossága könnyűvé tette azután is a férjnek, majd apának, a

lem s ország ügyei feletti tanácskozáásra minden tekintetben alkalmasok s értkoruak“.

¹⁾ Kozma G. meghalt 1849-ben, könyveit a kolozsvári unitárius főtan. könyvtárának hagyta. — ²⁾ A kolozsvári unit. templom és iskola a Lázár István püspöksége alatt s az ő fáradozásával építettett. Az ő indítványára tétellett az új templom külső homlokzatára e felirat: „In honorem solius Dei“, a templom belső hátterébe pedig ez: „Az egyetlen egy Isten tiszteletére“.

családi örömök közt, benső vonzódása szerint a könyvvilágban való foglalkozást.

E család boldogságát öt gyermek tetézte: József, Klára, Anna, László és Terézia, — kik közül azonban József 2, Klára 16, László 22 éves korában elhalt. — Anna 1834-ben cseszeliczki Szilvási Miklósnak, ¹⁾ Terézia négy évvel később káli Nagy Eleknek ²⁾ lett neje.

A virágzó korban elhunyt Klára, s 1841-ben a jeles, nagy reményü Lászlónak ³⁾ s ugyanazon év utolsó napján a leggondosabb élettársnak elvesztése: sulyos csapások valának a családjá tagjain oly gyöngéd szeretettel csüngő apára és férjre nézve.

Gedőnek 28 évi boldog családi élete mély gyászba borult, midőn gyermekei közül hármat s nejét a sir fedé, lesujtólag vala hatva a diszes család öszülő törzse. Enynyi vesztésre szive mélyen vérezhetett, de — mint a bölcseknél szokott — lelkének nyugodtsága s kedélyének derültsége azután sem változott.

Maradt számára egy tér, melyen legboldogabb napjaiban is mindig új örömöket talált, ez az irodalom tere. S ha eddig szive és munkássága különösön két körnek, családjának és az irodalomnak volt szentelve: ettől fogva még inkább az utóbbinak élt.

Két leánya, Szilvási Miklósné és Nagy Elekné, ugy vejei és unokái, versenyezve vették körül ezután is szeretetökkel a szelid, jósággal teljes apát és nagyapát, s különösön 1846 óta, mikor állandóan Kolozsvárra költözött, a Nagy Elek családjában, kik szintén Kolozsvártt laktak, anynyira mindennapos volt, hogy olykori elmaradása e család körében mindig hézagot s lehangoltságot okozott; mindazáltal nejeének elvesztése után, egész haláláig, — mi 1855. augusztus 29-én cholérából kifejlődött inláz következtében, 77 éves korában érte, — Gedő külön lakott. Egyedül könyvei vol-

¹⁾ Szilvási M. egy mindig vidám kedélyü, kifogyhatatlan kedvességü, közszeretben álló, lovagias jellemü férfi, a mult évben halt el. — ²⁾ Nagy Elek, volt erdélyi k. főkörmányszéki tanácsos, az erdélyi s pesti országgyűléseken képviselő, jelenleg m. kir. belügyminiszteriumi miniszteri tanácsos az erdélyi királyi biztos mellett alkalmazva, s az erdélyi unitárius vallásközönség főgondnoka. Sok és kiváló érdemeit a történet másutt fogja feljegyezni. — ³⁾ G. László szintén a kolozsvári unitár. főtanodában tanult, neveltetésére atyja nagy gondot fordított. Az irodalomnak ő is kedvellője volt, sőt maga is szeretett irogatni. Hátra maradt iratai, azok közt egy pár drámai kísérlet, kitünő tehetségeiről tanuskodnak. Aranyosszékbén Alsó-Szent-Mihályfalván van eltemetve, hol testvére Nagy Elekné birtokán levő sirját emlékkő jelzi.

tak lakótársai, kik reggel és estve üdvözölték hű társukat. Szálása egy tudós műhely, egész könyvtár volt, melyek közt azonban vendégei nem egy komor tudóst, hanem mindenkor egy derült öreget, teli szellemmel s kedves nyájassággal találtak.

Hogy benső hajlamainak megfelelőleg egész életét a neki kedves két körben, a család s irodalom-tudomány körében tölthesse: a közélettől elvonulva élt, hivatalt szoros értelemben nem viselt. Mint jogász gyakornokoskodott ugyan kevés ideig a N.-Szebenből Kolozsvárra átköltözött kir. főkormányszéknél; atyja halála után pedig Abrudbányára haza menvén, ott tancossá, pár évvel később Aranyosszék pénztárnokává választatott; több megye és szék táblabírája, Abrudbánya és Kolozsvár városok választott képviselő testületeinek tagja, s rövid ideig Aranyosszék derékszékének választott bírása volt ugyan; de mindezek inkább tisztességek, ugynevezett nobile officiumok voltak. ¹⁾

Ezen kívül az 1834-ik évi erdélyi országgyűlésre királyi meghívást (regalist) nyert, minélfogva azután az erdélyi országgyűléseknek állandóan tagja volt, s 1848-ban az unio törvényes kimondása után a pesti közös országgyűlés főrendi házába is meghívott. Rajta beteljesedett, hogy a valódi kitünőséget elvonultságában is felkeresi a tisztesség és kitüntetés. Megkülönböztette őt az uralkodó kegye, kormány figyelme, s minden rendü ismerői s a nép, melynek pártfogója s jóltevője volt, osztatlan bizalommal s szeretettel környezték. S ő, kinek életelve volt szóval és tettel segíteni, a hol lehet, valóban megérdemelte a közszeretetet. Ekkép, habár a közélettől lehetőleg visszavonulva élt: a társadalomnak egyik legbefolyásosabb és leghasznosabb tagja maradt mindig. Ilyen volt Gedő mint ember és polgár, méltó példányképe a jóknak s nemeseknek.

De kísérjük arra a térre, hol uralkodó szenvedélye által lát-

¹⁾ Erdélyben a vármegyékben s székekben két kebli törvényszék létezett a törvény által meghatározott hatáskörrel, az altörvényszék (mely a vármegyékben a mint nemesek vagy nem nemesek ügyeit tárgyalta, al- és fiu — partialis és filialis — törvényszék neve alatt működött) és derékszék — generalis sedria, — mely egyszersmind az alszéknek felebbezési bírósága is volt; ezeknek bírái a kerületi tisztekből és a táblabírákból, választott ülnökökből állottak, kiknek a törvény szerint három havonként kellett a közgyűlés által választatniok. A törvényszékek működése 1848-ig hat perlekodési szakaszhoz (periodushoz) lévén kötve, a megyei, székbeli törvényszékek minden periodusban csak egy vagy két heti ülésezésre hívtak össze.

juk vezetetni egész életében. Mint említettük, a könyvszerzés és olvasás volt ez uralkodó szenvedélye. Itt, az irodalom eszme-világában, talált ő örömet legboldogabb napjaiban is, midőn még családjának szép koszoruja környezte; itt talált lelke nyugpontot és örömet akkor is, midőn ősz fürtökkel és lankadt erővel magára maradt.

Ama korban, midőn Kazinczy s mélyre ható nyomain a Kisfaludy-Vörösmarty kör a magyar-irodalom ujjaszületésén s megalapításán izzadtak; ama korban, midőn az írói pályán inség várt irodalmunk koszorusaira is: bizonyára érdemet szereztek maguknak azon kevesek is, kik habár csak nemzeti ösztönből, buzgó áldozatokkal siettek a fejlődő nemzeti irodalom megjelent műveinek s vajudó vállalatainak ápolására. Már jeleztük, hogy Gedő nem csak e kevesek, hanem azon néhányak közé tartozott, kik ezt egyszersmind maga az irodalom iránti belső vonzódásból, lelki szükségből tették, s midőn szomju lelkét a hazai irodalom termékei egészen ki nem elégíthették, kiterjeszkedett a külföldi s ókori classikai irodalom jelesebb műveire s azokat szintén apróra tanulmányozta. S hogy még kevésbé vonassék el e körből, neje halála után — bizonyos évpénz kikötése mellett — jószágait is átadta gyermekeinek.

Gedőnek nem szép könyvtára volt bámulandó; hanem a magyar és világirodalom eszmeinkincseiben gazdag lelke.

Mi természetesebb, mint hogy ily magas műveltséggel bíró férfit, daczára szerény elvonultságának, irodalmunk jelesebbjei is ismerték, többen vele levelezésben, barátságban állottak, tudósok s az izlés emberei házáat gyakran felkeresték.

Kazinczy itéletét Gedőről fennebb érintettük.

Döbrentei Gábor ezt írja hozzá: ¹⁾ „Lelkemnek új éledést ada leveled, mely anynyira gyengéden nemes szived mélyéből van írva. Mikor oly meleg lelkekre találok, mint a milyen a te leveledet heviti, akkor elfelejtem a haza hidegeskedését, újra élek abban a gondolatban, hogy mégis talán lesz valaha előmenetelünk nekünk elmaradott, elmaradásra lenyomott magyaroknak.“ Döbrentei leveleiben Gedőt a magyar irodalom minden nevezetesebb mozgalmairól tüzetesen értesíti, jellemzi az írókat s azoknak törekvéseit. Kazinczyról írja, ²⁾ hogy nagy köszönettel vette, hogy művei-

¹⁾ 1817. mart. 12-én kelt levelében. Unitár. fótanoda, Gedő könyvtárban.

— ²⁾ 1815. mart. 4-én kelt levelében. L. ugyanott.

ből Dr. Gyarmathy a germanismusokat kiszedegette s mindazok helyett tiszta magyarságot tett. „Kazinczy lelke érzése — írja ugyanott — nyelvünket bizonyosan nagyon emelte; azzal, hogy nagy segregnek nem tetszenek az újítások, a józanon újító ne gondoljan; jobb, dicsőbb tiz jól itélni tudónak, mint száz kritikaszternek tetszhetni.“

Bölöni Farkas Sándorral, é.-amerikai utazása előtt és után, több évig volt baráti s irodalmi levelezésben. Ugyan e folyóirat V. kötetének 4-ik füzetében a B. Farkas Sándor életrajzában Jakab Elek, jeles tollu és alapos történetírónk, több helyet idéz Farkas-Gedőhöz irt leveleiből. ¹⁾ Barátja előtt a különben zárkozott kedélyü Farkas S. gyakran kitérte lelkét, terveit, véleményeit és fájdalmát. Levelezésük főtárgya mindig az irodalom s a nemzeti kulturai mozgalmak. Farkas szívesen beszélt ezekről, s tudta, hogy Gedő az, ki lelki élvezettel olvassa észrevételeit.

S minthogy Gedő akkor állandóan Abrudbányán és Torda mellett Alsó-Szent-Mihályfalván lakott, Farkas S. Kolozsvárról egyszerűs mind mintegy könyvszerző bizományosa volt. Az ő utján előre tudta azt is, miféle könyv vagy folyóirat van tervben, kik dolgoznak belé, s Gedő előre annak pártolói közé állott. Farkas S. sokszor tépelődik leveleiben számadásaival, nem tudja, mennyi pénze van még Gedőnek nála, mire utóbbi mindig új öszszegek küldésével felelt.

Gedőnek az irodalom körül áldozatkészségi hirnevére mutat P. Horváth Lázárnak egy levele is, melyben az általa kiadandó „Lyra“ czimü zsebkönyv költségeire 1000 pfrt kölcsönt kér Gedőtől. — „Csak mégis szomorú látni azt, — írja ²⁾ — hogy már három év óta igyekszem e cél felé, s mind hiába! Fáj elgondolni, hogy vesztegetők önkények kielégítésére kölcsönt kölcsönre halmozhatnak, s egy jó hazafi ily szent célra sem képes ezer forintocskát három évre kapni! Fáj, bizony fáj meggondolni, hogy „dum loquimur, fugerit invida aetas,“ s hogy mig ifjabb s munkásságra alkalmasabb éveink tehetetlenség vagy pénzbeli érték nem léte miatt cselekvés hiányával fanyalagnak, jön a korosság ezer bajával egyetemben, s ha van is tehetség, az idő minden energiát, minden szépért, jóért küszködni vágyat elfojtott!! — Mindig csak az urhoz fordul vissza, s tőle várja vigasztalását barátja.“

¹⁾ L. Ugyanott B. Farkas Sándornak Gedőhöz irt leveleit. — ²⁾ Febr. 9. 1833. kelt levelében. L. ugyanott.

A tudományok igaz barátja a mivelődési s tanintézetek és tanuló ifjuság iránt sem lehet közönbös. Gedő ezeknek is áldozatkész, meleg keblü barátja volt. E sorok írója kegyelettel őrzi ama becses órák emlékét, melyeket árva tanuló korában két éven át csaknem minden vasárnap reggel e nemes szivü pártfogója körében töltött. Ő reggelire hívott, én tanulni mentem. És mindanynyszer új ismeretekkel, új tanulási vágygyal távoztam. Itthon, majd külföldön igen tisztelt tanáraink voltak, de lelkekre senki sem hatott buzditóbban, mélyebben; pedig soha sem oktatott, csak társalgott.

Jakab József, a kolozsvári unitárius főtanoda egyik nagytehetségü, lelkes tanára, a kit már pályája kezdetén az 1849-ki események külföldre szoritottak s Görögországban korán hunyt el, a göttingai egyetemről Gedőhöz irt leveleiben ¹⁾ az ottani tudományos és társadalmi viszonyokat ismertetvén, egyebek közt említi, hogy pártfogója tanácsához képest a szám- és természettudományokról sem felejtkezett meg.*)

De hány törekvő ifjunak volt e nemes lélek erkölcsi, szellemi s a hol szükség kívánta, anyagilag is támasza, segítője! S a mi gyámolításának többszörös értéket adott, az a gyöngéd modor, melylyel azt tette, mi által az ő kezeiből az anyagi segély is elvesztette pusztán segélyezési jellemét s az érzékenyebb önértzet is megnyugtatta maradhatott.

Ilyen volt Gedő az irodalom s tudomány terén, nemes példányképe a mivelt, jótékony szellemnek.

A mivelődési s tanintézetek szintén legbuzgóbb pártolói közé számították őt. E széles mezőn azonban, részletek mellözésével, legyen elég egy tettét említnünk, ezt is saját szavaival. „Alább nevémet irt tudtára adom mindeneknek, hogy régi szándékom s akaratom lévén egész könyvtáromat az unitáriusok kolozsvári főiskolájának ajándékozni, mert abban nyertem 1791-től 1798-ig én is kiképeztetésemet, sőt mondhatom a literátúra iránti elolthatatlan hajlamomat, s ennél fogva csekély tehetségemhez képest könyvszerzési buzgóságomat, — azon említett ajándékozási akaratomat ki is jelentettem néhai püspök Székely Miklós urnak, a ki ezen ajándékomat az iskola és az egész unitárius közönség nevében elfogadván, könyvtárom azonnal a nevezett iskola tulajdonává

¹⁾ J. József történetírónknak, Jakab Eleknek, testvér öcsese volt. Célzott levelei szintén a Gedő könyvtárban.

*) E korán elhunyt jelesünknek életrajza e folyóiratban nem sokára megjelenik.
Szerk.

vált; ajándéklevelem megírását azonban akkor továbbra halasztván, most midőn az élet rendszeréni bizonytalanságához a háborus körülmények rendkívülisége is hozzájárul, ezen ajándékomot írásba is tenni, még pedig szóról szóra tulajdon kezemmel, és az által nevezett oskolát és a tisztelt unitárius egész közönséget ezen ajándékomról teljesen biztosítani kívántam, valamint ezennel biztosítom is. — — Kolozsvártt, január 20-án 1849.“¹⁾ Cserey historiájának egy eredeti, maga Cserey által sajátkezüleg irt példányát Gedő a M. T. Akademiának ajándékozta, melyet az Akademia ki nyomtatott.

E könyvtár átvételét s belátása szerint bármikor a főtanoda könyvtárába átszállítását Mikó Lőrinczre, említett főtanoda tanári karának e buzgó vezértagjára bizta, kinek az ajándéklevelet is átadta. A bizonytalan politikai körülmények miatt azonban Mikó ez oklevelet csak 1852. dec. 5-én mutathatá be említett egyház közönség képviselő tanácsának, oly kéréssel, hogy a főtanoda épületében e becses könyvtár számára kívántató helyiség jelöltessék ki, a rendezési s beruházási költségeket ajándékozó magának tartván fen.²⁾ A képviselő, ugy a közelebbi főtanács³⁾ írásban és küldöttségileg fejezte ki köszönetét a nagybecsü adományért.

A fáradhatatlan Mikó Lőrincz maga szállíttatta át e könyvtárt a főtanoda könyvtárának egy külön termébe, ő rendezte s lajstomozta⁴⁾. Ezt azonban az adományozó már nem érte meg, s hir-

¹⁾ Eredetije az unitár. egyházi főtanács levéltárában. — ²⁾ L. unitár. egyh. képv. tanács 1852 évi jegyzők. 390. sz. — ³⁾ L. unitár. egyh. főtanács 1853 évi jk. 26. sz. — ⁴⁾ A Gedő-könyvtár 5145 darabból áll, ezen felül 404 darab térkép, egyéb kép és majd minden magyar hirlapnak több évi folyama. E könyvtár főbecse abban áll, hogy nemzeti irodalmunk benne Bessenyeitől kezdve, sőt az az előtti időből is csaknem teljes. A mi könyvárusi úton megszerezhető már nem volt: azt Farkas Sándor, vagy Burján Pál antiquarius útnan igyekezett bármi áron megszerezni. E könyvtár többi részét a német, francia s classkiai literatura jelesebb művei teszik.

Ez alkalommal helyén látom néhány adatot közölni az unitárius vallásközönség főkönyvtárának egészéről, melynek a Gedő-könyvtár egy része.

Említett vallásközönség egyh. főtanácsának 1864 évi jegyzőkönyve 22 száma alatti könyvtárnoki jelentés szerint, e könyvtár ekkor 15,656 darabból állott.

A Gedő-könyvtáron kívül jelentékenyebb részei a B. Farkas Sándor könyvei (1153 drb.) és Brassai Sámuel könyvei (akkor 3188 drb.); mind két könyvtár évről évre gyarapszik, a Farkasé az általa hagyott alapból, a Brassaié az ő évenkénti becses adományából. Ez utóbbi az európai tudományos irodalom

telen halála miatt azon tervét sem teljesíthette, hogy e becses könyvtár további gyarapítására bizonyos tőkét rendeljen.

A termet, melyben Gedő könyvtára külön van elhelyezve, az ajándékozónak életnagyságu, olajfestmény mellképe, az örökösök adománya, disziti.

Gedő József külsőleg is kiváló szép alak volt. Termete magas, ősz korában is egyenes, könnyü tartásu; ábrázata hoszsudad, arca egészséges színü, szelid, barátságos, szellemteljes; hangja inkább tompa, de nem halk. Modora mindenben vonzó és megnyerő. Ifju korában mellbajtól féltették, ezért a dohányzást már akkor elhagyta, szeszes italokkal soha sem élt. Átalában mértékletessége s a tudmányszeretet által kimivelt, nyugodt kedélye nagy részben járultak hoszszu s folyvást egészséges életének megnyújtásához. Egy kis vidámság hozzá gondolásával e füzet elején álló kép, hiven tünteti őt előnkbe.

Még csak egy vonását jegyezzük fel e tisztos alaknak. Benne tudomány, felvilágosult szellem és mély bölcsesség igaz vallásos érzéssel párosult. Ő, a vagyonos, tekintélyes s az ország legmiveltőbb férfainak egyike egész buzgósággal s igen gyakran elment a templomba, ott a néppel s tanuló ifjúsággal áhitatosan énekelt hálat és dicséretet a mindenek Urának s imádkozott igaz kegyességgel.

legjelesebb műveit foglalja magában. Ezeken kívül a régi könyvtár (többnyire latin, 2564 drb.), a K. Nagy Elek által adottak (627 drb.), n. Pákei Lajos adománya (439 drb), az angol-könyvtár (330 drb.) Ebben vannak a fennemlített Jakab József tanár által Angliából magával hozott igen becses könyvek is. És a M. Tud. Akademia küldeménye (akkor 131 drb.). Kézirat 273 drb.

1864 óta e könyvtár részint az imént említett forrásokból, részint pedig Gyergyai Ferencznek közelebbről tett nagybecsü adományából (1514 drb.) több mint 3000 darabbal szaporodott; a melynek egy része azonban, mint duplum sz.-kereszturi és tordai iskoláink számára küldetvén ki, a könyvek száma most 18,000 darabra tehető, s így mind a könyvek számát, mind azoknak becsét tekintve, hazai könyvtáraink között figyelemre méltó helyet foglal el. A XVI-ik századi „Ungaricum“-okról Szabó Károly több ízben méltánylólág emlékezett. Specialitas az angol-könyvtár, melyhez a mult években Amérikából is becses adalék járulván, az újabb kori szabadelvü philosophico-theologiai irodalomnak hazánkban talán páratlan gyűjteménye.

Használatra nyitva áll e könyvtár nem csak a nevezett főtanoda tanárainak s tanuló ifjúságának, hanem a mivelt közönségnek is. Könyvtárnokát a főtanoda tanárai közül a főtanács választja.

Porai ott nyugosznak a kolozsvári köztemető melletti Demeter-féle kertben, hol gyermekei emlékkövet emeltek sirja felébe.

Ennél dicsőbb emlék azonban az a kegyeletes tisztelet, melyet Gedő Józsefnek erényekben s szellemben oly gazdag élete mindazok szívében, kik őt ismerték, hátrahagyott.¹⁾

Méltán hangoztak koporsója felett Kriza János, akkor kolozsvári unitárius pap, most az unitáriusok püspöke által tolmácsolva, a közelismerés és részvét eme szavai: ²⁾ „Meg vala áldva ő a bölcs lélek változhatatlan derűtségével, az ártatlan, jó kedély örök vidorságu ifjúságával, a valódi életbölcsesség és csendes türelemnek lelkével; meg vala áldva az igazság kiolthatatlan szomjával s e mellett az emberszeretet önzetlen tiszta indulatával, mely őtet egy csendesen munkálkodó hű apostollá szentelé föl az igazság drága kincseinek gyűjtögetésében oly célból, hogy azok által a maga környezetében gazdagabbá és nemesbbé tegyen több-több lelket és szívet, mint az övé gazdag és nemes vala.“

Buzogány Áron.

¹⁾ A főtanoda ifjúsága később mint egyik jóltevője felett az olvasó-egyletben emlékünnepet rendezett az elhunyt tiszteletére, mely alkalommal az emlékbeszédet közmegegyezésből éppen e sorok írója volt szerencsés tartani.

²⁾ L. „Ima H. Sz. Gedő József koporsója mellett Kolozsvárt aug. 30-án 1855. Kriza János által“.

Az unitáriusok énekes-könyveiről.

Aranyos-Rákosi Székely Sándor az „Unitária vallás története Erdélyben“ című műve 70—71 lapjain egy rövid és általánosságban fontos ismertetését adja énekes-könyveinknek, Uzoni Fosztó István egyháztörténete 1-ső könyvének tőlem is felhasznált XIV-ik fejezete alapján. Vele együtt Uzoni nyomán én is azt az 1566 körül szerkesztett német zsoltár-könyvet tartom legelsőnek, melyet Preuss János, ¹⁾ úgy látszik, 1657-ben nyomtatott ki Frankfurtban, s mely az erdélyi szász nyelvű unitárius ekklézsiákban egészen 1716-ig volt használatban. Én ez énekes-könyvnek soha egy példányát sem láttam; czime Sandius szerint ez: „Hertzliches Seiten-Spiel oder Geistreiche und Schriftmässige Lieder. Zu Franckfurt an der Oder.“ 8-adrét ²⁾. Említi még Sandius Preussnak egy énes-könyvét e czim alatt: „Fastenspeise, krancke gewissen damit zu erkvicken, von einem wolerfahrnen bekehrten Sünder, vor buszfertige und zerknirschte herzten, zu bereitet, auff freyen Tisch getragen: Im Iahr, als ChrIstI gnaDenthVre Denen bVszfertIgen sVnDern offen War.“ 8-ad rét. ³⁾ Ezen chronosticonra megjegyzi Sandius: „id est annus 1778“ hollott figyelmes számításal 1630 jó ki, mi azon fentebbi állítását, hogy Preuss 1620 körül született volna, 10—15 évvel előbbre viszi vissza. Én ezen ének-gyűjteménynek sem láttam egy példányát is.

Láttam azonban a Preuss neve alatt egy iv-rétű, 1—144 lapra terjedő ének-gyűjteményt a kolozsvári unitárius főtanoda nagy könyvtárában, melyben 490 ének van, úgy látszik, ennek darabjai az említett két énekes-könyvből vannak véve. E kéziratí példányt 1659-ben Hradecky János, akkor kolozsvári német kántor másolta le; czimlapja ez: „Chistliche Lieder, gestellet von Johanne Preussen, Dienern der Gemeine Jesu Christe am Worte Gottes. Im Jahr 1657. Und abgeschrieben von Johanne Hradecky im Jahr 1659.

¹⁾ Johannes Preussius, Guba-Marchiacus. Natus circiter anno 1620. Ecclesiastes Unitariorum in Polonia, post eorundem exulantis ecclesiae in Marchia Brandenburgica. l. Sandii: Bibliotheca Anti-Trinitariorum. Freistadii 1684. 163 l. — ²⁾ L. u. o. — ³⁾ L. u. o.

Uzoni Fosztó István megjelölt művében, Agh István egyháztörténetének a lengyel unitárius írókról szóló fejezete 9-ik pontja alapján, a lutheránusból unitáriussá lett Preuss J. műveiről, különösen énekes-könyve, könyörgéses-könyve, ¹⁾ és confessiojáról ²⁾ szólván, többek közt megjegyzi, ³⁾ hogy: „az egy igaz Istennek ezen kegyes vallója ellen a lutheránusok sulyos üldöztetést, fenyegetéseket és epés iratokat támasztottak. De legkeserűbben emészthették meg — úgy mond — a Dávid zsoltárainak kiadását, és más istenes énekeknek javított kiadását. Hinc illae lacrymae Bottaccus János: „Moralium Gedanensium Libri XX.“ czimü munkájának „Musica“ czim alatti azon állításában, hogy: „a socinisták (értsd: unitáriusok) többnyire Luther zsoltárait rontották el és énekelvén Kolozsvártt, saját gyülekezeteikben meghonosították. ⁴⁾).

A második énekes könyv azon „Isteni dicséreték“ czimü, ⁵⁾ mely a körülmények, és Uzoni Fosztó bizonyítása szerint is Dávid Ferencz korában, tehát 1579 előtt nyomtatott ki Heltai nyomdájában Kolozsváratt s később több kiadást ért. Székely Sándor Uzoni Fosztó István után ismertetvén, vele együtt állítja, hogy e gyűjtemény „Dávid Ferencz és segédtszérei által készített és rendszerezített.“ ⁶⁾ Az előadásból azonban úgy látszik, hogy ő maga egyetlen példányt sem látott. ⁷⁾ Uzoni Fosztó kezében, midőn ismertette, egy második kiadású példány és 1601-beli Graduale volt; de megemlíti azt is, hogy gyermek korában Kolozsváratt Takács István özvegyénél látott és kezében is forgatott egy „Dávid Ferencz alatti első kiadású példányt.“ ⁸⁾

Én ez énekes-könyvnek egyetlen csonka példányát Jakab Elek

¹⁾ Czime: Geistlicher Weyrauch, Gotte zum offer und sussem geruch, dem nechsten aber (vornemlich dem Einfeltigen) zu erweckung in brünstiger audacht, angezündet von Johann Preussen Diener der Gemeine Jesu Christi im worte Gottes. 1662. 8°. E könyörgésekből többet kiadott Szent Ábrahámi 1746-ban kinyomatott imakönyvében. u. o. — ²⁾ Czime ez: Glaubens bekentenis der allgemein Christlichen wahrheit zu steuwr, zu rettung aber seiner eigener unschulld, an den tag gegeben im Jahr. 1662. 4°. u. o. — ³⁾ L. Egyháztörténete I. könyvének XIV-ik (De cantibus cultus Divini) fejezetében. — ⁴⁾ Lásd ama munka jénai 1678-beli újabb kiadásának 678 lapján. — ⁵⁾ A czim a szöveg lapjai fölött végig folyó fölíratból van véve. — ⁶⁾ L. Unitár. vallás története Erdélyben. 1840. 70 l. és Uzoni Fosztó Egyháztörténelme az i. helyen. ⁷⁾ Sándor István: Magyar könyvházában nem is említi; Toldy: „A magyar költészet története.“ Pest 1854. I. k. 202 lapján megemlíti ugyan, de elhallgatja azt, vajjon látott-e és hol vagy egy példányt? — ⁸⁾ L. az i. h.

írónk unitárius könyv- és kéziratgyűjteményében láttam, a mi Szabó Károly tudata szerint is eddig egyetlen létező ismert példány.

Hiányzanak belőle: előlről a czimlap s a szövegből I—XXIV lap; közből a 117—118, 165—166, 221—222, 429—454, 553—554 lapok és az 561-ik lapon elkezdve egész végig, talán még a mutató táblával együtt hét levél. (=A1—B1, E12, G12, K4, S12—T12, a2, s végül, úgy látszik, a5—a12.)

Meg van a XXV—XCIX, ¹⁾ 100—116, 119—164, 167—220, 223—428, 455—552, 555—560 lap. (=B2—E11, F1—G11, H1—K3, K5—S11, V1— a1, a3—a5.)

Hogy ez énekes-könyv Kolozsváratt és pedig a Heltai nyomdájában látott napvilágot, azt unitárius-volta és Heltai-féle betűi kétségtelenül bizonyítják, 1570 utáni kiadatása pedig onnan bizonyos, hogy „Rabok Éneke“ czim alatt egy 17. négy soros versből álló vallásos költemény van benne az 549—552 lapokon, mely a versfők betűi szerint: „VRAM PALATICH GEòRGISHE“, ²⁾ s mely éneket:

7

„Ezer öt száz és hetven esztendőben,
csonka toronnak erős tömletzében,
az ki szerze igen bizik Istenben,
hogy nem hadgya socka az büntetesben.“

Hogy ez énekes-könyv 1570 után adatott ki, bizonyítja iratása ideje, hogy 1579 előtt, a Dávid Ferencz ez évben történt halála, a kit az unitáriusok hagyományos köztudalma ez énekgyűjtemény első szerkesztőjének tart, a minthogy ezt száz évvel ezelőtt Fosztó Uzo-ni is egyháztörténetébe tényül vette fel.

Még két adatot kell tekintetbe vennünk, hogy az itt meghatározott időköz szűkebbre szoruljon össze, s állításom még határozottabb igazság jellegét vegye fel. Egyik az, hogy van ez énekes-könyvben az 516—520 lapon egy ének, melynek versfőibe, a Hunyadi János-

¹⁾ Előlről a XCIX lapig római, azután arab számjegyekkel vannak jegyezve a lapok. — ²⁾ Vajjon ez a Pallatich György egy volt-e amaz előkelő férfival, a ki Báthori Zsigmond, B. Endre és Székely Mózes idejében, mint jó és tett-dús hazafi tűnt ki, meghatározni nem tudom. Miles: Würgengel 240 l. és Wolfgangi de Bethlen Historia etc. V. 202, s 536 lapjain sokat irtak róla. Ezen Pallatich György is Hunyadvármegyében áldozata lett az 1603-ban dühöngött pestisnek, mely ugyanakkor Temesvártt, az akkor oly gyámoltalan Erdélyországot anynyi jelesc közt Ribis Siegfrid, Makó György és Nagy Alberttől s a gyászos sorsu Székely Mózes ott hátra hagyott özvegyétől, az emigratio legkitünőbb tagjaitól fosztá meg. l. Wolfg. de Beth. Hist. V. 536 l.

ról irt Cursus Historias énekéről ismert „N.-Banczai Mathia(s)“ neve van beszöve. Énekgyűjteményünk kiadói, mint lényegtelen, elhagyták az ének utolsó versét; azonban az 1579-ben Debreczenben nyomtatott református énekes-könyvben ¹⁾ az ének teljesen ki van adva tehát közölve van az utolsó vers is, melyben maga az ének írója határozottan kimondja szerzeményéről, hogy :

„Születet vtan ezer öt szazban és az hetven ötben

Pünkost havanac első heteben szerzek eszt versekben stb.“
És így énekes-könyvünk semmi esetre sem nyomtatott 1575 május 8-dika előtt.

Másik adatom az, hogy több helyen oly kifejezésekre akadtam, melyek arra mutatnak, hogy előbb volt szerkesztve e gyűjtemény, mint midőn 1578-ban Dávid Ferencz a Krisztus nem imádásáról való tanát nyilvánosan tanítani kezdette; ilyen kifejezés van egy p. o. a 141-ik lapon „Kis Karacsonra“ való következő énekben :

„Nekünc születek Mennyei Kiraly,
Vy esztendőben mi vigadgyunk,
születet Iesust, mi imadgyuk“

különben az ily kifejezések kiküszöbölésére bizonyára ép oly gondot fordítottak volna, melyet fordítottak a háromságról szóló tanok elhagyására, miről alább példákat fogok idézni.

Az énekes-könyv végén egy későbbkori mutató tábla van; mikor ez készült, bár teljesebb, de mégis csonka volt már e példány. A mutató tábla, megtartva a nyomtatvány eredeti orthographiáját, következő:

	Lapszám.	Lapszám.
A.		
Adgyatok meg a Czaszarnak 'a mi		Aldot az Isräelnek Wra Istene . . . 70.
Czaszare'	34.	Aldot az te szent fiád 30.
Adgy mar czendessegot	560.	Aldot az Wr Isten örökke 430.
Adgyunk halat minnyaiian	428.	Aldot Isräelnek Wra 16.
Adgy Wr Isten szent lelket	114.	Aldot legyen az mi Wrunk 76.
Alazatos szübeli imadsagokkal	17.	Attya Isten tarts meg 431.
Aldgyad en lelkem	365.	Az bünnek soldgya halál 33.
Aldgyad lelkem az Wr Istent	366.	Azert eset fogsagba az en nepem . 33.
		Az Isräelnek nepe regenten 387.

¹⁾ Czímlap ez: Enekes keoniv Melibol szoktanak az Vrnek dicziretet mondani, az Aniaszentgyhazban es keresztieneknek minden gyülekezetiben, mostan nyobban egybe szedegettetet es egy nehani szep dicziretekel megörögbitetet az keresztieneknek vigasztalásokra emendaltatot.

Psalmó CXI.

Dicziretet mongyatok az Istenec az szenteknek gyülekezetiben etc. Debreczemb: Nyomtatattot M:D:LXXIX esztendőben.“

Lapszám.	Lapszám.
Az keresztyensegben	Diczirem az Wr at teljes szivemből 87.
Az ki az Istent megismerheti	Dicziretes az Christus, ki nekünk
Az kik az Wr Istenben biznak.	születek 139.
Az ki veti segedelmet	Dicziretet mondgyunk Wr Istennek 149.
Az mely mértékkel ti m.	Diczirietek az Wr at 91.
Az mi bűneinknek melysegeből.	Diczirijetek hű keresztyenek 64.
Az mi nagy böczületbe vagyon	Dicziriytek minden poganok 65.
Az mi Wrunk Iesus Christus	Draga dolog az Wr Istent diczirni 423.
Az nagy böcs teremtest, az ki.	
Az te kezeid alkottanak es	E.
Az Wr Istent az egész föld szol-	Egesz Izraelnek nepe 288.
gallya	Egesz Izrael David felgyüte 225.
B.	Egybe gyűltenek az mi ellensegink 35.
Banattyaban David könyörög igen 293.	Emberi nemnek teremtő Istene 43.
Betlehembe születek	Emlekezzel meg az te szolgadnak. 52.
Bodog 'a Ferfiu ki feli az Istent . 374.	Emlekezzel meg Wr Isten 210.
Bodog az ilyen ember az Istenben 194.	Emlékezzünk ez Napon 158.
Bodog az ki eszik kenyeret az	En lelkem dicziried az Wr at 90.
Bodog ember az a ki fel az WRtül 88.	Erős ellensegtől mikor David K. 328.
Bodog az ilyen ember az ő lelkeben 370.	Erős Varunk nekünc az Isten 271.
Bodog az ilyen ember az világon. 240.	Ez nap nekünk dicziretes nap 128.
Bodog ember az ki nem iar az	Ez szeles földnek nagy bölcz te-
Bodogok az kik artatlanul elnek . 47	remtője 39.
Bodogok azok kik Istent felik	
Bvdostaban szent Dávid Propheta. 504.	F.
Bűnek soksaga hogyha kit iszonyit 242.	Felseges Isten hozzád kialtunk. 393.
C.	Felseges Isten Menynek Földnek
Christus feltamada igassagukra . 156.	WRA 44.
Christus feltamada, ki értünk meg-	Felseges Isten neked ielenttyük 320.
holt vala	Fenlik az Nap fenyessegyel 155.
Christus feltamada, mi bűnünket el-	
mosa, ő	H.
Christus feltamada, mi bűnünket el-	Haborusaga David Kiralynak 284.
mosa, és	Ha inkab nem bővölködendik az ti 32.
Christus feltamada, nekünk örö-	Hala adasunkban rollad emlezezzünk 458.
met ada	Halat adunk neked mindenható . 460.
Christus Istennek artatlan 31.	Halat adunk te neked örök Isten . 465.
Christus Menybe felmene 169.	Halat most adgyunk minnyajan. 140.
Christust megfeszíték kegyetlen Sido 150.	Halgasd meg Attya Isten 406.
D.	Halgasd meg mostan Felseges Isten 474.
David Prophetanak imadkozasaról 229.	Halgasd meg Wr Isten mi besze-
Diczirid az Istent mostan oh en	dünket 467.
lelkem	Halgas meg minket nagy Wr Isten 113.
Diczirem az Wr at	Halgas meg minket Wr Isten 469.
	Halgassuk figielmetesen 20.
	Hatalmas Isten, az te ackaratodbol 37.

	Lapszám.		Lapszám.
Hiszünk mind egy Istenben	102.	Legelőször keressetek az Istennek	34.
Hogy az nagy pusztan lakunk	340.	Légy irgalmas Wr Isten	282.
Hogy említettük eleinket	323.		
Hogy Ierusalemnek draga Templo-		M.	
mat	470.	Magas Menyben lakozo Isten	513.
Hogy panaszkodik az hatalmas		Magasztallya az en lelkem az Wrat	62.
Isten	275.	Megbantunk Isten szüntelen	512.
		Megszomorodot Wram az en lelkem	59.
I.		Mely hatalmas az mi Wrunk	204.
Ity meddig nagy Wr Isten nyiutod		Mely igen szeretem a te törvényedet	55.
nagy haragod?	214.	Mennek es Földnek nemes teremtője	37.
Iarullunk mi a mi kegyes Iste-		Mi Attyank ki vagy Mennyekben	180.
nünkhöz	108.	Mi Attyank ki vagy Mennyekben	183.
Ier dicsérjük ez mai napon	120.	Miért diczeködel kegyetlen ember	75.
Ier emlekezzünk Keresztyen nepek	384.	Miért szaydultanak fel az poganok	81.
Ier mi dicseryük	115.	Mi Istenünk ninczen minekünk erönk	35.
Ier mi keryük az mi Attyankat	111.	Mi kegyes Attyank kit vallunk	178.
Ier mi minnyaián örüllünk	126.	Mikor Isten Davidot meg halgata	508.
Illyen fogadast tön az szent David	356.	Mikepen az villamas	35.
Im 's hogy kialt Istentelen	215.	Mikor betelleyesedet volna az ötve-	
Iol lehet nagy sokat szoltunk	262.	nedik nap	26.
Iövel legy velünk Wr Isten	477.	Mikor kialtok felely megennekem	84.
Ieövel örök Attya Isten	176.	Mikor o Sido nemzet tartatnek	489.
Iövel teremtő Wr Isten	26.	Minden állat diczer Wr Isten	410.
Irgalmaz Wr Isten	(?)	Minden az ki felmagasztallya magat	34.
Istenem tudod minden dolgomat	400.	Mindenek meghallyak és iol meg	391.
Istenben bizvan David enekel	235.	Mindenható Atya Isten	100.
Isten kegyes filed szomat	196.	Mindenható Wr Isten	97.
Isten oltalmunk erös kö Varunk	273.	Minden időbe diczirüük az Wr Is-	
Istentől valasztott nepek	28.	tent	66.
Itiletet es igassagot cselekettem	57.	Mint kevankozik az Szarvas	260.
Izraelnek megszomorodott nemzet-		Mire bankodol oh en szívem!	497.
sege	395.	Mit kellet volna meg is tennem	34.
		Mi Wrunk Iesus Christusnak	500.
K.		Monda az Isten az en Wramnak	85.
Kegyességnek es minden iosagoknak	36.	Mongyatok dicziretet	559.
Kerlek keresztyen ember halgasd		Mondom tñ nektek kik hallyatok	32.
meg az	483.	Mostan ieles innep es igen nagy	
Keresztyenek Istene	557.	öröm	25.
Kik Istennek czudait lattuk	352.	Mostan Wr Isten hozzad kialtunk	510.
Ki tisztivan Alsolonak ondoksagat	232.		
Könyörögyünk az Istennek	2.	N.	
Könyörögyünk Istennek mi szent	107.	Nagy banatban David mikoron vala	256.
		Nagy halaadással magasztallak	416.
L.		Nagy irgalmassagat az Felseges	
Las hozzam Wr Isten	486.	Istenek	333.
Lampas az én labaimnak az teb.	56.		

Lapszám.		Lapszám.
Nagy Wr Isten ne hagy minket	522.	
Ne hadgy elesnem Felseges Isten	516.	
Neked mondok dicziretet	349.	
Nekünk születek Mennyei Király	141.	
Nemes földet az szent nepnek	314.	
Nez mi reank Wr Isten	520.	
O.		
Oh aldott Atya Wr Isten	14.	
Oh Istennek nepei	524.	
Oh Izrael szerető nepem	185.	
Oh magas mennek szentseges	40.	
Oh mely igen rövid volt lam ez vilag	526.	
Oh mennyei kegyes Atyank	9.	
Oh mennyei nagy boldogsag	532.	
Oh mindenható Isten	531.	
Oh nagy hatalmu felseges Wr Isten	42.	
Oh nagy Wr Isten	220.	
Oh te keresztyen ember serkeny fel	188.	
Oh Wr Isten tekinez reank	207.	
Oh kegyelmes mü szent Atyank	10.	
Oh mü szent Atyank kegy.	13.	
Onszol minket David Propheta	382.	
Orszaga karat sok elvitt rabiat	265.	
Oyatok magatokat a hamis pr.	33.	
Ö.		
Eorvendezzünk oh hívek és	153.	
Eorvend Wram az en lelkem te benned	376.	
P.		
Pvsztaban Sidokat vezlerö io Isten	533.	
Pünköst napja be telven	173.	
R.		
Remensegem vagy Istenem	305.	
		S.
		Segitsegül hijuk az Menybeli Istent 335.
		Sokan vadnak most olyaten emberek 217.
		Sok nyvalyankban 7.
		Szent David kiraly bünei ellen . 199.
		Szent David propheta enek . . . 222.
		Szent Esaias igy irt Christusnak . 133.
		Szent Esaias prophetanak . . . 30.
		Szükseg megtudnunk idvössegnek dolgat 190.
		T.
		Teged Isten diczirünk 94.
		Tekinez reank immar nagy Wr . 538.
		Tekinez reank Wr Isten 541.
		Tellyes szüvemből kialtok WRAM 58.
		U.
		Vram benned meg az en remen-segem 549.
		Vram Isten ki igertel oltalmot . 545.
		Uram Isten ki lakozik a te hayle-kodban 74.
		Uram közelgessen az te 60.
		Uram mely igen megsokasultanak . 82.
		Vram tanicz meg engemet 51.
		Vr Isten irlalmazz nekünc 280.
		Vr Isten legy most mi velünk . . 300.
		Vrnak szolgálai no diczirietek . . 548.
		Vrnak vegvaczoraiara 100.
		Ur Isten te nevedert 71.
		Uy vrat attal Wr Isten 310.
		V.
		Vallyon s mint tisztítja meg az iffiu 48.
		Ved el Wr Isten rollunk haragodat 544.
		Vilagossagnac szent Attya 110.

És most térjünk a könyv részletes ismertetésére. Tartalma természeténél fogva három részre oszlik; első részét inkább alkalmi énekek képezik, a másodikat zsoltárok, a harmadikat más valóságos költemények és isteni dicséretetek.

Mint említém, hiányzanak a könyv czimlapja és előzményei a szöveg 24 lapjával együtt, melyek, úgy hiszem, tárgyilag semmit sem

különböztek az alább szintén ismertetendő második kiadáséitól. A 25-ik lapon „Sequitur Hymnus ad eundem festum diem“ felirat alatt e szavakkal: „Mostan ieles innep“ kezdődő, 5 vers-szakos pünkösdi ének van, mely után a 26-ik lapon „Antiph. in die Pentecostes“ és Hym. „Veni Creator Domine“ következik. A 26-ik lapon „Hymnus in precid. natalis D. cantandus“ felirat alatt „Istentől választott népek“ kezdetű ének van. A 12 vers-szak kezdő betűibe ez van beszöve: IESUS MESSIAS, utána: Sanctus Solemnis, Benedictus, Agnus felirat alatt három rövid ének következik.

A 31-ik lapon „Antiphonae Per Singulas Dominicas totius aestatis et autumnus usq. ad Dni adventum cantandae“ felirat után 15 antiphona és két supplicatio következik; a 37. lapon e czimírat után „Hymni, De Creatione primi diei, Dominico die canendus, Et habetur superius pag. 5“ — négy hymnus jő, melyekre a 44-ik lapon „De requie septimi diei“ felirat alatt e szép költői ének következik:

Felseges Isten Menynek Földnek WRA,
ki mindeneknek vagy teremő Attya
az magas eghnek szépen alkotóia,
es nagy biroia.

Az mi kedvünkert az szep fenyas nappal,
te megruhazod az egheket nappal,
az etzakat az vilagos Holdal,
mint egy lampassal.

Hogy meg nyugosson az mi munkainkbol,
törödesünkböl, és faratsagunkbol,
neha kediglen mi nagy banatinkbol
es siralmunbol.

Nagy halat adunk kegyes Attyank neked,
hogy te ez napon nekünk ezt engetted
nagy szep beszeddal elnenk te előtted,
düczösege neked.

Immar az Napnak az ő kezdetiben,
neked könyörgünk Attyank igaz hütben,

segely meg minket mi könyörgesünkben
aldgy meg lelkünkben.

Hogy tiszta sziböl adhassunk tegedet,
szép enek szoval dicziryük nevedet,
iozan elmevel imadhassunk teged
mint Istenünket.

Az sötet eynek reank iövesseben,
adgyad hogy lelkünk ne legyen sötetben,
se penig hitünk tökelletlenségben,
es tevelygesben.

Ha az mi testi szemeink elhunnak,
lelki szemeink read vigyazzanak,
az mi büneink mind el aludgyanak,
és meghallyanak.

Tarcz tisztan Wram eltünket, elmenket,
öriz meg büntöl almunkban is minket,
az alnak ördög ne biryon ellenünk,
crötleneket.

Adgy bekesseges nyugodalmat nekünc,
es tennen magad vigyaz Wram ertünk,
hogy szep bekevel legyen felkelesünk
tellyes eltünkben. Vgy legyen.

A 47-ik lapon „Antiphonae in singulos septimanae dies distinctae ac ordine in diluculari sacro canendae“, a 61-diken „Antiphonae in dies festos supra emissae“, a 62-diken „Különb-különb Antiphonákra való Psalmusok következnek; a 79-ik lapon „Sequuntur alii psalmi, qui post Antiphonas Dominicales canuntur“; ezek közt van a 94-ik lapon a „Te Deum laudamus“, a 104-iken az „In adventu Dominica a concione“ feliratu, „A kereszténységben“ kezdetű ének is; ez utóbbit a Dávid Ferencz munkájának tartják. A 106-ik lapon „Sequuntur Invocationes“, a 115-ken kezdődnek „Az Fő Innepekre való Enekek“, és pedig a karácsoniak, azután (141 l.) a nagypéntekiek, (154 l.) a husvétiak, (169 l.) egy ének „De ascensione Domini“, (173 l.) a pünkösdiék. A 178 lapon „Az

Vr Iesus Christustol szereztetet Imatsag“ három kidolgozásban, 185 lapon „Az tiz Paranczolat“ három melodiában. És ezzel be van zárva az első rész, mely alkalmi énekekből áll. A második részben a 194—427 lapokon „Az David Soltariból bizonyos Énekek notajokra kiszedegetet Psalmusok következőnek.“ A harmadik részben pedig 428 laptól végig „Szep külömb külömb aitasos Dicziretek következnek.“

Ezen — választékosságaért és rendszerességeért valamint hibátlan voltaért szerkesztőinek minden tekintetben dicséretére vált énekgyűjtemény, részint a Gregorianum Officiariumból, a Luther-féle német zsoltár-könyvből, s a lengyel unitáriusok énekes-könyvéből vett, gondosan átvizsgált és a szentírással egybehasonlított egyes énekekből, részint a bibliai költészettel foglalkozó hazai írók szerzeményeiből van egybeállítva; különös gonddal van elmellőzve, kihagyva, vagy átalakítva minden, mi a vallásos hit dolgában nem az unitárius hitelvek jellegét hordta magán. Erre nézve összehasonlítás végett felhozok néhányat azon énekek közül, melyek elől közölve vannak, és a melyek mind ezen unitárius, mind az 1579-ben Debreczenben nyomtatott református énekes-könyvben ki vannak adva; ime :

Luthernek a törökök és a pápa ellen irt, magyarra Skaricza Máté által fordított „Attya Isten tarts meg minket“ kezdetű éneke 3-ik és 5-ik verseit így adja :

a reform. énekes könyv a 132 lapon.		az unitár. énekes könyv 431 lapon.
„Christus ki vagy vraknak vra,		„Christ' ki vagy Wraknak Wra
a czaszaroknak csaszara		es kiralyoknak kiralya
ielentsed Istensegedet		ielentz meg te hatalmatad
es törd meg ellensegidet.“		teritz meg ellensegunket.“

O szent lelék aldod Isten stb.“ | „Oh Felseges aldod Isten stb.

„Adjunk halát minnyajan“, — ennek 5-ik verse

a ref. énekes könyv 131 l.		az unitárius énekes k. 428 l.
„Vilagosicz meg minket		„Vilagosicz meg minket
az szent lélek Istennel stb.“		vigasztalo lelkeddel stb.“

„Hálaadásunkban“ kezdetű ének 3-ik és 8-ik verseit így közli: ..

a ref. énekes k. 130 l.		az unitár. énekes k. 458 l.
„Geriezd fel igednek szerelmet lel-		„Geriezd fel igidnek szerelmet lel-
künkben,		künkben
szent lelek Istennek szentseget szia		a te szent ighidnek szentseget szü-
vünkben,		vünkben,

aggy igaz értelmet beüseggel elmenkben	adgy igaz ertelmet böseggel elmenkben
teged szolgálhassunk ez földön eltünk-	teged szolgálhassunk ez földön eltünk-
ben.“	ben.“

„Engegy meg ezeket szent attiank,	„Enged meg ezeket szent Attyánk
Christusert	Christusert,
mi idvezitönkert kegyes taplalonkert,	mi üdvozitönkert,kegyes szoszolonkert
ki egy hatalomban szentlelek Is-	ki nagy düczösegeben Magas Meny-
tennel	országban,
elsz es uralkodol örökkön öröcké.“	élsz és uralkodol örökkön öröcke.“

Skaricza Máté „Hiszünk mind egy Istenben“ kezdetü éneke 3-ik verse

a ref. ének. k. 151 lapján.	az unitár. ének. k. 102 l.
„Hiszünec es szent lelekben,	„Hiszünk és szent leket-is
niomorultaknak vigasztaloabam,	nyomorultaknak vigasztaloiat,
Ki fiuual egy es attiuual,	nekünk kegyes szozolonkat,
ki szolt a Prophetak által stb.“	ki szolt az Prophetak által stb.“

„Jer mi dicsérjük“ ez ének 13-ik versét így adja :

a ref. ének. k. 79-ik lapon.	az unitár. ének. k. 115-ik l.
„Ez vala az Atia Istennecc ü igeie,	„Ez vala az Attya Istennek ö szent Fia,
kikezdetttöl fogua az attia Istennelvala,	ki mi ertünk ez vilagramarszületetvala:
mindenek ü altala es ü miatta vadnac,	mindenek ö altala és ö miatta vadnak
kit ez gyarlo vilag, az ü okossaga miat	kit ez gyarlo vilag az ö okossaga miat
megnem esmert vala.“	meg nem esmert vala.“

„Jer dicsérjük“ 10-ik versében Ádámról szólva

a ref. ének. k. 85 l.	az unitár. ének. k. 120 l.
„Minden lelkek kic ü tüle szarmaznak,	„Minden lelkek kic ö tülle szarmaznak
vala	vala,
csnek vala Isten atkaban, ü haragia-	esnek vala Isten atkaban, nagy harag-
ban,	yaban,
fogantatuan születuen ereden-	mert magokat eytik vala, szamtalan
dö bünben.“	bünben.“

„Jer minnyájan örülünk“ e karácsoni ének 14-ik, 17-ik és 19-ik verseit így közli

a ref. ének. k. 91 l.	az unitár. ének. k. 126 l.
„Nagy szeretet mindenekhez,	„Nagy szeretet mindenekhez,
hogv Isten emberekhez	hogv Isten emberekhez,
íöve fertelmes bünösökhez“	Fiat küldc az bünösökhöz.“

Mi azért ez felsegnek,
emberre löt Istenec,
higgyünc mi nagy remensegünknek.

Ö Attiaval egyetemben,
szent haromsag mennyegben,
diczirtessek egy igaz hitben.“

Mi azert az Christusnak,
kegyes közbe iaronknak
hidgyünk mi' nagy remensegünknek.

Eö mi töllünk Mennyegben,
szentek egyessegeben,
Diczirtessek az igaz hitben.“

Ily nemü eltérések vannak Batizi András, „Jövel örök atya Isten“ kezdetü énekében, továbbá ezekben „Jóllehet nagy sokat szólunk (ref. ének. k. 181 l., unitár. énekes k. 262 l.), „Könyörögjünk Istennek“ (r. é. k. 109., u. é. k. 107 l.), „Mi hiszünk az egy istenben“ (r. é. k. 150., u. é. k. 103 l.) „Nagy bánatban Dávid“ stb. (r. é. k. 28., u. é. k. 256 l.) „Oh mindenható Isten“ (r. é. k. 136, u. é. k. 531 l.) „Szent Esaiás így irt“ (r. é. k. 81., u. é. k. 133 l.) „Tekines reánk immár“ r. é. k. 136, u. é. k. 538.) stb. másokban is.

Még csak egy pár összehasonlítást hozok fel A Dávid Ferencz által dolgozott, „A keresztyenségben“ kezdetü ének 1-ső és 8-ik versét a reformátusok így változtatták :

az unitár. ének. k. 104 l.
„Az keresztyensegben
igaz vallas az hütben
hogy hidgyük egy Istenben,
Christus Iesusnak szent Attyaban
menynek földnek tengernek
ö teremteiben.“

Hiszük az Istennek
vigasztalo szent lelket,
hiszük az közönseges
keresztyeni gyülekezetet,
hiszük Christus kedveert
bünnek boczanatyat.“

a ref. ének. k. 152 l.
Az keresztiensegben
igaz vallast az hitben,
hogy hiszünc egy Istenben
atia fiu es szent lelekben
mennec, földnec tengernek
ü teremtöieiben.

Hiszek szent lelekben
vigasztalo Istenben,
hiszem az szentegyházat
hiszem en az öröc eletet,
ez hittel batoritom
az en eletemet.“

A Luther zsoltáraiból Uzoni Fosztó szerint Dávid Ferencz által, Lampe szerint Skaricza Máté által fordított „Erős várunk nekünk az Isten,“ kezdetü ének 2-ik verse :

az unitár. ének. k. 271. l.
 „Ninczen nekünk semmi hatalmunk,
 kivel nekik ellenek allyunk,
 viaskodik az Wr erettünk,
 kit az Isten boczatot nekünc:
 Ha kerded hogy ki legyen az?
 Christus Iesus az,
 Mindeneknek Wra,
 Istennek szent Fia,
 Annal vagyon az gyözelelem.“

a ref. é. k. 1590-beli kiadása 40.*)
 „Ninczen nekünk semmi hatalmunk
 kivel neki ellene allyunk,
 viaskodik az Vr erettünk,
 kit az Isten bocsatot nekünk,
 ha kerded hogy ki legyen az,
 Iesus Christus az,
 seregeknek Vra,
 kinel nincz töb' Isten,
 annal vagyon a gyözelelem.“

Meg kell jegyezmem azt, hogy ez énekes-könyvben előforduló egyes darabok közül legszebbek azok, melyeket az ének-költéssel foglalkozó hazai írók részint idegen nyelvű vallásos költemények és szent Dávid zoltárai alapján, részint pedig önállóan dolgoztak. És ilyen e gyűjteményben igen sok van.

Uzoni F. az Antiphonáknak, ünnepi és más alkalmi énekeknek a régi Officiariumból való átdolgozását Dávid Ferencznek és munkatársainak tulajdonítja, s azt tartja, hogy az „Erős várunk nekünk az Isten“, éneket is ő fordította magyarrá a Luther-féle német Psalteriumból.

Zápolya János Zsigmond választott királynak is tulajdonítanak két éneket: egyik a Josaphat könyörgéséből kidolgozott „Mostan Ur Isten“ kezdetű, másik a XII-ik zoltárból készített, e szókkal: „Oh ur isten tekints reánk“ kezdődő igen szép dicséret; utóbbinak versfőibe „Onan adta“ van beszöve.

Batizi Andrásnak tulajdonítják e hármat: „Christus feltámad, ki miértünk meghala“, Christus feltámad, nekünk örömet ada“ és „Jövel örök atya Isten“.

Skaricza Máté szerzeményei és fordításai állítólag ezek: „Hogy Jeruzsálemnek drága templomat“, „Drága dolog az ur istent dicsérni, Hiszünk mind egy istenben, Erős várunk nekünk az isten „Atya isten tarts meg minket; Szegedi Gergelyéi „Szent Dávid király bünei ellen“, „Nagy banatban David“, „Ur isten legy most mi velünk“, „Boldog az olyan ember ő lelkében“, „Szükség megtudnunk...“

Sztárai Miklós egykor uj-tordai unit. pap s a második fejevári hitelvi vitában arbiter; neki tulajdonítják ez éneket: „Sokan

*) Az általam használt 1579-beli kiadásból a 33-ik lap, melyen ez éneknek lenni kellene, ki van szakadva, azért idézem későbbi, szintén debreczeni kiadását.

vannak most olyan emberek“, melynek versfőiben ez olvasható: „Stariuvsie“. Lampe ezt is Sztárai Mihályénak tartja, de tekintetbe véve azt, hogy Sztárai Mihály minden éneke meg van az 1579-ki debreczeni ref. énekes-könyvben, ez pedig nincs, és hozzá véve még ehhez Uzoni Fosztó állítását, Lampe nézetét nem tartván bebizonyított ténynek, el nem fogadhatom. Sztárai Mihálynak, az előbb unitárius, később Calvin tanához áthajlott papnak is van benne két éneke, egyik ez, „Szent David propheta enekló könyvében“, melynek kezdőbetűibe neve van beszöve; másik „Hálaadásunkban“.

Ezekon kívül, mint a versfőkből kitűnik „Dicsérem az Urat“, ének Dóczi Susannaé, „Vram benned még az én reménységem“ Palatich Györgyé, „Ne hagyj elesnünk“ Nagy Banczai Mátyásé, „Ur isten légy most mivelünk“, mely úgy látszik János Zsigmond idejében iratott, „Vramnak Nemetinek éneke“; „Nagy hálaadással“ — ez „Novm (novum) Opus Francisci Németi; Háborusága Dávid királynak“ ezt „Harsiani Imrehvs“ készítette; Légy irgalmas Vr Isten — ezt „Ludovicus; de miféle Ludovicus nem tudom, talán Szegedi. „Könyörögjünk az Istennek — Huszár Gálé. „Sok nyavalyánkban“ ezt „Stephanus D.“, de hogy ki volt ez: Csázmai, Basilus vagy Szegedi István, nem tudom; a D. betű ezt jelentheti: Dedit; ha a forma szokatlansága nem tenne óvatossá, azt vélném, hogy a D= Deák olvasandó, és ekkor az éneket (Rettegi) István Deákénak hinném, kinek egy más szerzeménye is van: „Irgalmazz Ur Isten“; megvan ez a második kiadásban 399. lapon; az első kiadásban is meg volt, de a kezemben levő példányból hiányzik. „Mint kívánkozik a szarvas“ — „Miklós Chasee“ Ilyen fogadást tőn a szent David — „Jeannes Gicsivi,“ Boldog az ilyen ember az ő lelkében — „Benedictus Papikie,“ David prophetanak stb. „Deszkae Esz Enek“; De kik voltak Chase, Gicsi, Papika és Deszka, — nem tudom.

Nem tartom fölöslegesnek felemlíteni azt is, hogy a versfőkbe nem csak az írók neve, de sok helyt egy-egy mondat, vagy ötlet van beszöve, így a 225. l. „Eseo idejen mond“; 242. l. „Botsasd bünömet Wr Isten“; a 288. l. „Ereós az mi Istenünk no dictsirieok“; a 295. l. „Bánat bant sies Wr Isten segili Amen“; 310. l. „Ui fejjet esmer sok nep¹⁾“; 328. l. „Eseten örülik, Segelj Wr“; 335. l. „Nefeli, egjel Igial, kegielmes az Wr“; 349. l. „Szombati dolog“;

¹⁾ Ugy látszik, Báthori István fejedelemmé választásakor irták.

és a 340. l. egy igen siralmas énekben e komikus ötlet: „Had lakiam iol megelek.“

És ezzel elvégeztem e gyűjtemény első kiadásának ismertetését.

Az előbb esmertetett énekgyűjteménynek én még hat kiadását esmerem. A második általam ismert kiadás czimlapja ez: „Isteni Ditsiretek, Imadsagos, és vigasztalo Énekek. Psal. 150. Omnis Spiritus Laudet Dominum. Nyomtattatot Heltai Gáspár Műhelyben.“ 12-edrét. Áll a czimlap és előzmény 8 levélből (*1—**4), és a szöveg 1—712 lapból (A1—f8—g1—g12); ezt követi „Az enekkek mutato Tablaja“ hét levél és egy lapon, ismet (g1—g8.). Az utolsó lapot e szavak zárják be: Az egy elő Istennek, és az ő Fianak, az mi Vrunk Iesus Christusnak ditsiretire: Az Szent Lelektől tanitatot Keresztyeneknek lelki vigasztalására. Colosvarat Heltai Gaspar Műhelyben Nyomtattatot.“

Az évszám, melyben nyomtatott, nincs kitéve rajta, s ezért ideje pontosan meg nem határozható; de hogy a XVII-dik század elején nyomtatott, azt a nyomtatványra egy tekintet bebizonyítja. Ennél meggyőzőbb okok is szólnak e nézet mellett. A 88-dik zsoltárból ismeretlen szerző által készített. „Bydostaban szent David Propheta“ kezdetű ének, mely az első kiadás 504—508 lapjain már ki volt adva, ezen kiadás 272—277 lapjain is közölve van, és pedig csak azon különbséggel, hogy itt két betű: M. T. van nyomtatva az ének homlokzatára; és ennek egy kis története van, mely részint pragmatikai adatokon, részint hagyományon alapszik. Előre megmondom, hogy ama két betű Toroczkói Máté unitárius püspök nevének kezdő betűi.

Az egyház történetéből tudjuk, hogy Toroczkói Máté tudományos író és erélyes püspök volt; de arról is van tudomásunk, hogy hazafias érzelemben sem engedte magát megalóztatni. 1603-ban a Mihály vajda és Básta által elpusztított ország előbbkelő fiai Székely Mózeset szabaditóul hívták be Erdélybe; ő megjelent s diadalról-diadalra haladva, Básta németeit, várórségeit irtva vagy megszalasztva, jun. 2-án már Kolozsvár alatt állott meg s a várat felkérte. A tanács, melyet Básta katonái rettegésben tartottak, vonakodott a vár átadásáról egyezkedésbe ereszkedni; a nép gyülekezett a főtéren, és a szabadító iránti meleg rokonszenvének hangokat adott már. Ekkor jelent meg köztük Toroczkói Máté s ha-

zafias beszédet tartott előttük; a mi a Trauzner Lukács beszéde a tanácsban, az volt a derék püspök beszéde a saját hiveiből állott népnél; lelkesedést merített belőle s kitörő lelkesedésével erkölcsileg kényszerítette a tanácsot és őrséget a kapuk megnyitására; az egység megkötetett — és miként fel van jegyezve, Kolozsvár Székely Mózes atyjaként fogadta falai közt. Azonban a város népe nem elégedett meg evvel; hanem az ország elnyomatását, szerencsétlenségét a politikai kérdéseket kizsákmányoló jézsuitáknak tulajdonítván, megrohanta azok farkasutczai klastromát, őket a városból kiüzte, egyházi ruháikat széttépte, pórba tiporta s a klastrom falait földig lerontotta.

Voltak, kik ezt nem a megbántott hazai érzelem elégtétel-keresésének, hanem az unitárius fejedelem s a mellette izgató unitárius püspök által felkeltett vallási fanatizmus boszujának tekintették s láttatták másokkal is sajátságos szemüvegükön, és felekezeti tőkét csináltak belőle maguknak. . . . Székely Mózes elesett a hazáért és vele elesett egyidőre Erdély maga is. Básta közeledett, az unitarius püspöknek menekülnie kellett előle. Kolozsvár megbűnhődött rokonszenveért; az unitariusok templomait Básta az ismét bejött jézsuitáknak adta, a népet sanyargatta, kinozta és gondoskodott a menekültek üldözéséről is. Ezekről értesült a Göcs Pállal együtt Toroczkó vasbányáiba menekült püspök. És a hagyomány itt kezdődik. E szerint, bujdosó szorongó helyzetében ez egyházi költemény áhitatos éneklésében jajongta ki szive fájdalmát; ezért nyomtatta — a közhit szerint általa eszközölt ezen kiadásban — neve kezdő betűit ez előtte egész életében kedves ének felébe. Álljon itt amaz énekből egy pár vers mutatványul:

„Mint az veszek engem körnjül vöttek,
minden felől az sok veszedelmek,
baratim is ellensegim löttek,
az miolta én Istenem tégedet követlek.

Mezön, Erdön, eröss Köszilakon,
barlangokban sötét vasbányákban,
fene Vadak között lappangásban
életemet tartottam meg nagy gyakran futásban.“

„Vigasztal meg Uram már szölgádat stb.“

Még van egy más adat is — egy ének, — melynek versfőibe ez van beszöve: „Ianus Petki angitvr“ s a melyet én mai orthographiával im itt közlök:

„Igaz felség, egyedül ur,
Egy hatalmas Isten!
Kinek híre és nagy neve
Terjedt menynyen földön,
Halhatatlan láthatatlan
Vagy dicsőségben,
Az angyalok, a nagy szentek
Áldnak énekekben.

A nagy órák, a nagy napok,
Im' majdan elmulnak;
Minden rendek folyásokban
Lassan megváltoznak:
Te pediglen azon Ur vagy,
Száma nincs napodnak;
Világ létén, világ fogytán
Csak egynek találnek.“

Nézz alá már kegyes Atyánk!
E nyomorult földre,
A nagy büntől megrakodott
Háboru tengerre:
Kik vettettünk bújdosásra,
Ez siralmas völgyre,
Fel kiáltunk: tölled várunk,
Hallj könyörgésünkre!!

Vége nincsen kegyes atyánk!
A te ostorodnak,
Rajtunk fogytig tartod ügyét
Boszúállásodnak.
Elborított tüzes langja
Erős haragodnak;
Vérrel fordult fel a helye
Kemény csapásodnak.

Sok ideje, hogy versz, Uram!
 Kiméletlen minket;
 Megvetettél, megutáltál
 Régóta bennünket,
 Csak nagy gyászra, siralomra
 Hozád életünket,
 Elfordítád könyörgésünk
 Elől szent színedet.

Példák vagyunk csak, szidalmak,
 Már sok nemzetek közt;
 Minden időnk áldás nélkül,
 Szerencsétlenné lőtt.
 Földhöz veréd mi zászlónkat
 Az ellenség előtt,
 Így vevéd el bátorságunk
 Fényes fegyver között. *)

Erős harczon leváगतál
 Sok vitézt közülünk;
 Fegyver közül, kit elhozál,
 Válogatva bennünk,
 A dög halál nagy hirtelen
 Elvevé közülünk:
 Minden felé csak siralom,
 S jaj szó zeng közöttünk!

Tetteses fő személyeket,
 Urakat vevél el,
 Városunknak szép piacját

*) Enyedi Pál, Erdély romlásáról 1599-beu írja: „Mihály vajda Erdélyre jöve; Barczaságban nagy pusztitást tétete tüzzel, fegyverrel. Cardinal András-sal Szebennél szembe szálla. Mikor útközetre készülének, az Cardinal aranyos zászlójának gombja magától eltörék és leesék, melyet gonosz jelnek véleének.“ És az Eszterházi-gyűjteményben: „Az Cardinal mikor az lovára felakarna ülni, az fejevári palota grádicsán, az egyik sarkantyuja félben tört el; azon zászló, kit az táborban az fejedelmi sátor előtt feltámasztottak volt, leesett, le-dült. Ominis loco habitum est.“ L. Erd. tört. Ad. 177—178. I.

Öntözéd vérökkel. *)
 Hazánkban is lakunk immár
 Szörnyü rettegéssel:
 Ilyen igen környülvevél
 Sok veszedelmekkel.

—

Kegyés atyánk azt jól látjuk,
 És nyilván jól értjük:
 A büntetést, hogy érdemli
 Tőled a mi fejünk;
 Mert előtted, mint fertelmes
 Posztó, mi életünk;
 Mint a fáknak levelei,
 Bününkben elesünk.

—

Irzaelnek nagy nemzetét,
 Ha tőled elvetéd;
 A nagy bünért oszágából,
 Ha mind elszélesztéd;
 Ha kezdeddel plántált szőlő
 Gyümölcsét kimetszéd;
 Ha Ábrahám szép fájának
 Ágait letöréd. —

—

A vad fának oltott ága
 Vajjon, s mit remélhet?!
 Kereszténység szívvél, névvel
 Csak alig evezhet,
 Jobbulásra szentségesbben,
 Ha ennél nem térhet:
 Zsodomának büntetése
 Mind fejünkön lehet.

—

Nevezetes és szentséges
 Sionnak leányát,
 Hatalmas ur! ha elvesztéd

*) Czélzás Báthori Zsigmond 1594-iki, és Básta hóhéra, Matheus Alexander 1603-iki méiszárlására.

Jeruzsálem várát,
 És pogánynak nyomattatni
 Hagyád szép határát,
 Ha elvesztéd szent nevednek
 Épített templomát?!!

Gonoszsága országunknak
 Nyilván áll előtted,
 Melyben alig maradt immár
 Igaz tiszteleted;
 Pusztulásra, pogány kézre
 Veted uram tőled;
 Ugy mint Judát, tüzzel-vassal
 Ezt is eltörölhetd.

Igaz Isten, te tudsz mindent,
 A jövődöt látod;
 Országunknak birodalmát
 Szent kezekben tartod;
 Változása akkor lehet,
 Mikor te akarod;
 Császároknak, királyoknak
 Eszét te hordozod.

Te hozod fel a szép napot
 Jókra, gonoszokra,
 Te adsz kedves esőt együtt
 Jókra, hamisakra:
 Segélj tehát kegyes atyánk!
 Térhessünk útra;
 Hadd épüljön a te szőlőd
 Magasztalásodra.

Vagy ha vagyon kevés igaz
 Köztünk e világon,
 Térő napot engedj nekünk,
 Ne vesszünk minnyájan;
 Végetlenül, mi szent atyánk!
 Ne büntess, immáron.

Vedd el rólunk ostorodat,
Mutasd pogányokon.

Rettenetes nagy vérontás
Szünjék meg közöttünk,
Az ördögnek sok konkolya
Már ne legyen köztünk,
Kéért téged, kegyes atyánk!
Szivből hadd dicsérjünk;
Mert csak tiéd földön, menyinyen
Minden ékességünk.

E versekből ráismerhetünk a korra, melynek eseményeire az érzelem-dús költői kedélyü államférfiú hazája sorsán feljajdult; a Báthori Zsigmond, Mihály vajda és Básta által teremtett szerencsétlen évtized az, a melyet még szerencsétlenebbé tett az egyesek pártoskodása, mely a Székely Mózes alatt feltámadt nemzeti erőnek halálos döfést adott 1603 jul. 17-én. Ebben az énekben egy korszak története van megírva, az 1594-iki vértanuk, a schellenbergi, fejevári, goroszlói és brassói vesztett csaták, az 1602 és 1603-ki éhség és pestisek, ¹⁾ Mihály vajda és Básta rablásai és gyilkolásai — e szivszagató emlékezetü események mind ott vannak megsíratva a honfibu szülte Jeremiadban.

E két adat arról gyöz meg, hogy e könyv kiadása semmi esetre sem történt 1605 előtt; s hozzávéve még azt, hogy Rákóczi Zsigmond éneke nincs felvéve belé, bátran állithatjuk, hogy 1605 és 1607 közt látott világot, a Bocskai korával az unitáriusokra nézve is bekövetkezett azon jobb napokban, midőn a derék fejedelem elvett templomai birtokába és minden jogaiban viszzahelyezte az anynyit szenvedett felekezetet.

Hogy részletes ismertetésére térjek. Jelígeje „Psalm. 80. Uram Seregeknek Istene, meddig haragszol az te népednek könyörgésére? Seregeknek Istene, Vigasztaly meg minket és fenlyék minékünk az te orczád: és megszabadulunk.“ A jelige után következik az utasításul szolgáló következő közlemény: Esztendönkent Egyszer egyszer, eső fő Innepre való Ceremoniáknak, mutató tablaja. Mely megmutattya, mikor mellyik Hymnust, Antiphonat melléje adatott Psalmussal együtt kell éneklenni.

¹⁾ L. Wolfg. de Bethl. Hist. etc. T. V. p. 185. 533—7. ezek leírását.

Adventre való Hymnus.		Antiphona V.	
Aldot Izraelnek Vra, mert ez az k.	48.	Bizony-bizony mondom tinétek .	58.
Antiphonia.		Nagy Pentekre való	
Az Vr jó ki mint Orias	50.	Hymnus.	
Psalmusa.		Oh kegyelmes my szent Atyánk .	58.
Boldog ember az á ki fel az Vrtól	98.	Antiphona I.	
Karátsonra való		Sidoknak Judas illyen Iegyét ada .	61.
Hymnusok.		Psalmusa.	
Hymnus I.		Vram mely igen megsokasultanak az	92.
Istentől választot népek, gyűllyetek	50.	Antiphona II.	
Hymnus II.		Megoszták ő köztök az én ruháimat	61.
Io Keresztyének kik vagyunk. Vr		Psalmusa	
Isten,	53.	Mijért ditsekedel kegyetlen ember	83.
Antiphonak.		Nagy-szombatnapi vetscrnyere	
Antiphona I.		való Antiphona.	
Hidgyétek mert im el jöt etc. . . .	54.	Miképpen Ignas volt három eijen is	61.
Psalmusa.		Psalmusa	
Ditsirjétek az Vrat mert jo es gyöny.	102.	Mikor kiáltok felely meg énnékem	93.
Antiphona II.		Avagy: Az mi büncinknek mélyeségé	80.
Megesküt az Vr Davidnak	54.	Hvsvet innepire való	
Psalmusa.		Hymnus.	
Aldot az Israelnek Vra Istene . . .	77.	Fénylik az Nap fényessel . . .	61.
Antiphona III.		Antiphona I.	
Hirtelenséggel lön az hirmondo An.	54.	Az Christus megholt az mi büneink-	63.
Psalmusa		Psalmusa	
Ditsirjétek hí hí keresztyének az Vr	71.	Miert zaydultak fel az poganok .	89.
Antiphona IV.		Antiphona II.	
Szülé az ő Fiát első szül	55.	Istennek Angyala leszállta az Meny.	64.
Psalmusa		Psalmusa.	
Magasztallya az én lellem az Vrat	69.	Lelkem ditsirjed az Vrat	100.
Quadragesimalis.		Quasimodo vasárnaptól fogva	
Hymnus.		Christus menybemenetele napjáig	
Halgassuk figyelmetesen mire Pal .	55.	énekló Antiphona.	
Antiphona I.		Feltámadván az Christus megjelenék	64.
Ha embereknek és Angyaloknak . .	57.	Psalmusa	
Psalmusa		Isten az te nevedért szabadits .	79.
Boldog ember az ki nem jár	88.	Christus menybemeneteli napjá-	
Antiphona II.		tól fogva Pünkööst szombattyáig	
Irván vagyon nem csak Kenyérvél	57.	énekló Hymnus.	
Psalmusa		Mostan ieles Innep es igen nagy öröm	65.
Minden időben ditsirjétek az Vr Ist.	73.	Antiphona I.	
Antiphona III.		Felmene az Christus Menyország .	66.
Nem hijnt minket az Vr Isten . . .	57.	Psalmusa	
Antiphona IV.		Monda az Isten az én Vramnak .	95.
Senki meg ne tsalljon titeket . . .	58.	Antiphona II.	
		Galileabeli férfiak mit állotok . .	66.

Psalmusa	Psalmusa
Vram Isten ki lakozik az te haylék. . . 82.	Ditsirem az Vrat telljes szüemből 96.
Pünköst Innepire valo ceremo- niát.	Antiphona III.
Hymnus.	Vr Istennek szent lelke betölté az mi sziveinket
Iövel teremtő Vr Isten, látogasd meg 67.	Psalmusa
Antiphona I.	Ditsirjed Ierusalem az Vrat=Sion
Mikor betelleyesedet volna az ötvene. 68.	dit. 103.
Psalmusa.	Admonitio.
Aldot legyen az mi Vrank Istenünk 85.	Az Vrvatsoraiara valo Ceremoniakat
Antiphona II.	rendszerént egymás után megtaláloed az
Szolnak vala különb-különb nyelv. 69.	105 paginától fogva az 115 paginaig.

Ezeken kívül az közönséges mindennapi hymnusok, Antiphonak, Octonariusok, legh elől egymás után, rendel vadnak vgy mint az első paginától fogva a 7-dik paginaig.

Vadnak közönséges Antiphonak ugyan számosan, és Quadregesimara valo három Antiphonak is, kiknek nints rendelt Psalmusok: De az Enekes vehet magától is az Soltárból azokhoz illendő Psalmust és fogyatkozás nélkül énekelheti.

Az Innepekre és minden üdöre valo szép Ditsireteket, Eneket megtaláloed az másik Táblán ujjobban, mindenfele Coeremoniákkal öszve, az A, B, C rendi szerént az Enekeknek utollyán vagy, végiben. Légy egészségben.“ Ezt követi egy „Litania“ és egy „Könyörges. Mellyel a Templomunkba valo bémenéskor ember élhet,“ s ez bezárja a könyv előzményeit.

A mi a könyv rendszerét illeti: elől ebben is, mint az első kiadásban antiphonák, hymnusok, invocatiok, innepi és más alkalmi énekek vannak 1—227 lapig; a 228—606 lapig vegyesen: „Az Sz Dávid Soltárból bizonyos énekek notájára kiszedegetett Psalmusok és különb-különb üdökre való Ditsiretek következnek az A. B. C. rendi szerent;“ a 607 laptól végig pedig: Sequvntvr Cantiones Breviores, pro ratione temporis, cum anté tum veró post Conciones Sacras deu cantandae suntq. ordine Alphabetico congestae.“

Ezen kiadásnak, — mely az előbbtől csak abban különbözik, hogy néhány újabb darabbal bővitve van, — egy ép példánya a kolozsvári ev. ref. collegium könyvtárában, egy csonka, de a hiányzó czimlapon és előzményeken kívül egész végig igen szép épen magtartott példánya a kolozsvári unitárium collegium nagy könyvtárában van.

Még meg kell jegyeznem, hogy a 688. lapon alatt e szó van nyomtatva: Vége. — holott a szöveg és a lapok folyó száma egy

ívvel tovább megy; én okául azt tartom, hogy néhány ének kima-
radott, s ezért kellett a már bezártnak vélt gyűjteményt tovább
folytatni, s még egy ivet adni hozzá, mely ugy látszik egyszerre
nyomatott ki a mutató táblával. Ez egy ívnek papírja is durvább
a többinél.

Eddig a második kiadásról.

Az általán ismert harmadik kiadás czimlapja ez: „Isteni
dicsiretek, imádságos és vigasztalo énekek, Mellyek most ujjobban
jó rendben vétettek, és az elébeni fogyatkozásoknak megjobbitta-
tásával kibocsáttattak Kmita Andrásné Költségével. Kolosvártat, Az
Unitária Ecclesia betüivel Liszkai Mihály által Anno 1697.“ 12-edr.

Áll a czimlap s előzményekből = 12 levél ($X_1—X_{12}$) a szó-
vegből 1—538 lapig ($A_1—Z_5$) és az „Index: Enekek Mutato Tab-
laja“ = 6 levél s egy lap ($Z_6—Z_{12}$). Jeligéi a 150 és 80. zsol-
tárból vannak véve, a mint már az előbbi két kiadásban is voltak.

A gyűjteményt rövid előszó ¹⁾ előzi meg, utána az innepi éne-
kek mutató táblája következik, mint a más kiadásokban, továbbá

¹⁾ Az előszót anynyira érdekesnek tartom, hogy közlése által csak hasz-
nosan vélek cselekedni; azért mai orthographiával im itt közlöm: „Kegyés
Olvasó! Szent Dávid elmélkedvén magában, mivel fizethetne hozzá való jótéte-
ményiért az Urnak, semmit nem találván, magában erre fakadt: A hálaadás-
nak poharát felveszem és az urnak nevét hívom segítségül! Psal. 116. v. 13.
Hogyha Dávid, király és proféta levén, magában ezt megismerte, menynyivel
inkább megkell azt vallani maga felől minden embernek, hogy az Istennek jó-
téményiért vissza, mit egyebet adhasson, nincsen, hanem a hálaadás és az ő
szentséges nevének segítségül hívása.

Mely Isten előtt drágalatos áldozat, noha köz volt minden időbeli szen-
tekkel, mindazonáltal ugy tetszik, hogy az új szövetség hiveinek ugyan tulajdona;
ugy mint a kiket az Isten ő felsége több és drágalatosabb javaival szeretett.
Melyre nézve szent János a hiveket ugyan álmélkodással unszolja, hogy szem-
léljék az Istennek hozzájuk való kimondhatatlan szeretetét. Nézzétek — így
szólván — minemü nagy szeretetet adott minékünk az atya, hogy Istennek fia-
nak hivattassunk és legyünk. Erre nézve szt. Pál és olyan szorgalmatosan int,
hogy hálákat adjunk mindenkoron mindenkőről az Istennek és atyának, a mi
Uruk Jézus Krisztusnak nevében: szólván egymásközt éneklésekkel, isteni dicsé-
retekkel és lelki énekekkel énekelve és dicséretet mondván az urnak szivünköl.

Az időnek mostohasága volt oka mind eddig is elfelejthetlen nagykará-
val a mi társaságunknak tagjainak, hogy a szent éneklő könyveknek
ritkasága mián keresztényi tiszteteket nem gyakorolhatták enynyi részben,
kiváltképpen az együgyiek sem házoknál külön, sem annál inkább közönsé-
ges gyülekezetekben.

Minekokáért Istennek segedelméből mostan ez fogyatkozás meg-
orvosoltatván: intetnek mindenek Istennek tartozó tisztetekre és hivatalokra,

egy reggeli és estéli imádság. Bezárja az előzmények sorát a II-ik kiadásból már ismert azon imádság „melylyel az templomban való bémenéskor ember élhet,” és egy „Igaz hitért való könyörgés.”

A szöveg maga — kisebb változtatásokkal — csaknem ugyanaz, mi az előbbi két kiadásból már ismeretes; felemlítést e helyen csak az érdemel, hogy a 383—385 lapokon „Régtől fogván támaszkodom” kezdettel megvan benne az az ének, mely a versfők betűi szerént: Rákóczi Sigmondé. Ép példánya a kolozsvári róm. cath. lyceum könyvtárában. Példányai ritkák.

A 4-ik kiadás ugyan a fennebbi czím alatt 1749-ben jelent meg, bár a hely nincs kitéve, Kolozsvártt. 12. r. Áll czímlap és előzmények $(X_1 - X_{12}) = 12$ levél, szöveg $(A_1 - T_5) = 1-442$ lap és „Enekek Mutató Tablaja” $(T_6 - T_{12}) = 6$ levél és 1 lap. Példányai nem oly ritkák, mint az előbbieké. Ez már jelentékenyebben van bővítve; újonnan jelenik benne Szentábrahámi Mihály: „Felséges Uristen” és „Felmagasztalunk téged” kezdetű két újesztendei éneke a 64—68 lapokon; Losonczi B. András két éneke: „Békességnek fejedelme” (133—4 l.) és „Dicsérünk téged Ur Jézus” (127 l.); továbbá a 399 lapon Gejzanovich András, egykor híres almási pap „Hálát adok Isten irgalmasságodért” — kezdetű szép éneke; ugyszintén a 157 lapon Thordai János énekes könyvéből az I. zsoltár, melyet alább látni alkalmunk lesz.

Az 5-ik kiadás ugyanazon czím alatt Kolozsvártt 1777-ben nyomtatott ki. Az „imprimatur” 1776. decz. 16-án kelt rajta. 12-r. Czímlap és előzmények = 12 levél, szöveg 1—441 lap, s az „Énekek Mutató Tablaja” 6 levél 1 lap. $(A_1 - U_{12})$. Ennek számos példánya forog még közkézen.

hogy előttök hordozván Dávidnak példáját és az apostolnak intését, megemlékezzenek nagy örömmel az Istennek hálákat adni, dicséretekkel és lelki énekekkel.

És e végre e kised munkát megszerezvén, magokat abban gyakorolják kicsinytől fogván, nagyiglan; mind házoknál különösen, mind pedig az Isten házában közönségesen. Egyébaránt magok menthetetlenek lésznek. Senki pedig abban meg ne ütközzék, hogy itt változtatást talál, mivel az igen kicsiny és nem egyéb dologban áll, hanem holmi idegen szólásoknak formái helyébe, melyeknek a szentírásban nyoma sincsen, olyanokat tettünk be, melyek a szentírásban feltaláltak.

Az Ur, az Isten, ki a kicsin csesemő gyermekek által végezi el az ő dicséretét: gerjessze, gyujtsa fel szent szerelmét szívünkben, hogy énekekkel és dicséretekkel a mi menynevei atyánknak tudjunk hálákat adni mindenkor, mindenekről. Övé a dicsőség Ámen!“

6-ik és pedig a zsoltárokkal megtoldott kiadása ujonnan átdolgozva és hangjegyekkel ellátva 1837-ben jelent meg, a 7-ik pedig amannak alakjában és szintén tetemesen javítva 1865-ben lőn kiadva. Mindkettőnek példányai közkezen forogván, a bővebb ismeretetés felesleges volna.

Ez tehát a második unitárius énekgyűjtemény; mely mint látók csak 1837-ben jelent meg a zsoltárokkal együttesen. Azonban csalódnánk, ha azt hinnők, hogy a zsoltárok hű fordításban közkezen nem forogtak legyen, legalább kéziratban. Ez utóbbi feltevés mellett bizonyítanak p. o. a Kolozsvár városi levéltárban levő — az egész város unitárius volta korából fennmaradt — egyházi számadásokban előforduló némely kiadási jegyzések. Ilyenek: 1581 mart. 13-ról: „Az magyar deákoknak irattak egy éneklő könyvet 2 fl.“ Egy más feljegyzés 1597 aug. 29-ről, de különösen 1599 febr. 18-ról, melyszerént „a magyar Psalterium csinálására pergamentumot“ vesznek 1 fl. 70 dénárra, továbbá márcz. 2-án, 2 frt 16 denárra, 19-én ismét 1 frt 80 dénárra; 1600 január 22-én a „psalteriumhoz“ jun. 22-én a „gradualéhoz“ vesznek pergamentumot; és pedig, mint egy nov. 23-ki feljegyzésből kitűnik, az énekgyűjteményt a magyar kántor írta. Hasonló feljegyzések fordulnak elő 1602 márcz. 18-ik és 23-ról is. Ezek ugyan csak sejtetik velünk, hogy a zsoltároknak — az előbb ismertetett énekeskönyvbe felvett különböző kidolgozásu alakjain kívül — hű fordításai egybegyűjtve, legalább kéziratban elterjedve és használatban voltak; ép azért határozott állítást kockáztatni csak bővebb kutatás, terjedelmesebb adatgyűjtés után merhetnénk.

Ám, ha az 1604 előtti korra nézve csak sejtelemmel kell beérnünk, kárpótol a későbbi időkre nézve az a világos tudat, hogy azután a zsoltárok Bogáthi Fazakas Miklós fordítása szerint énekeltek az unitárius ekklézsiákban egész 1665 jun. 25-ig, midőn uzoni Fosztó historiája szerint a szt. gothárdi békekötés emlékére tartott öröminnep alkalmával a Molnár Albert-féle fordítást fogadták el.

Harmadik énekgyűjteménynek tartom én is e szerint a Bogáthi Fazakas Miklós Psalteriumát; azonban hogy az valaha kinyomatott volna, arra nézve egyetlen adatot sem láttam; de annál több kézirati példány fordult meg kezemen. Az általam látott legrégibb kézirati példány czimlapja ez: „Psalterium. Magiar Soltar, kit az Wdókbeli historiák értelme szerinn kwlcombb kwlcombb

Magyar ékes notakra az Isten giwlekezetinek Jávára fordítot Bogathi Fazakas fia ¹⁾ Miklós. Psal. I. Jámbor. Notaia: Mennek feoldnek Vra Istene etc. 1604. „Saniphaebinatus Insaniam mundus.“

Önként merül fel most az a kérdés, vajjon a czimlapon előforduló 1604-ik évszám csak a leírás, vagy a gyűjtemény szerkesztési évszáma legyen-e? És e kérdés annyival fontosabb, mert ha csak a leírás idejét teszi, akkor fennebbi adataimmal kapcsolatba hozható ez a gyűjtemény; ha pedig a szerkesztés idejét, akkor a fennemlítették egy más, önálló ismeretlen gyűjteményre vonatkoznak.

Bogáthi zsolnárkönyvének ezen példánya a kolozsvári unitarium collegium könyvtárában van; van ott több más későbbi példány is. Általában azt kell megjegyezni, hogy a Bogáthiánál csak a Thordai János által 1627-ben fordított zsolnárkönyvnek láttam több kézirati példányát, melyet, ha közhasználatban lett volna, negyedik énekes gyűjteményünknek méltán nevezhetnénk.

Ámbár Bogáthi fordításától sem akarom elvitatni a költői szépséget, mégis a később kori Thordaié e tekintetben az elsőség. E nézetemet csak megerősítve látom egy versezetben, melyet ép egy oly példányban találtam, melyben mindkettőnek könyve benn foglaltatik; iratta ama könyvet saját használatára Kövendi János kolozsvári polgár — úgy gondolom — Vinczi György által, kinek — mint iródeáknak — tulajdoníthatni az említett versezetet. A versezet címével együtt im így hangzik:

„Epigramma in virum Reverendum quondam ac Doctissimum D. Johannem Thordanum, et virum non exiguae existimationis D. Nicolaum Bogathi, tanquam Authores versionum hoc volumine contentar. et in Virum Gener. Egr. Nobilem Dnum Joannem Kövendi Civem Claudiacum ut libri hujus possessorem.

Mely dicséretekkel
Istent, több szentekkel
Dicsérte Alaph rendi,
Immár sok nemzetség,
S minden kereszténység
Azokat szájjal zengi;
De az magyar nyelven
Thordánusnál szebben
Nem énekelte senki.

¹⁾ E szó „fia“ valamivel későbbi kéz beszurása.

Noha Clemens Maróth
 És Béza töttek jót
 Ezzel magyar nemzetnek,
 Hogy francia nótát
 Szabván, töttek kótát
 Feliben mindezeknek;
 De az értelmére —
 Vedd bár jó elmére —
 Nem juthatsz mindeniknek.

—
 Thordánus peniglen,
 Mindegyről-egyiglen
 Irta oly világoson,
 Bár Apolloniust
 (Mint commentariust)
 Vagy Sphynxet ne kérd azon,
 Hogy értelmére juss;
 Mert ott van Oedipus,
 Ki neked magyarázzon.

—
 Ha nézed értelmét:
 Jobbat annál elmét
 Nem tudom hogy kívánhatsz.
 Rythmusira tekints,
 Azokban hiba nincs,
 Bennek ki nem is hányhatsz.
 Nótájok szép kellő,
 Mindeniknek illő;
 Kit, ha böcsméllsz, megbánhatsz!

—
 Ezt Kövendi János
 — Látván hogy nincs számos
 Efféle munka készen —
 Oly jó kedvvel irat,
 Mint ki drága irat
 Szem gyógyítani vészen.
 Mely házi eszközben
 — Egyéb dolga közben —
 Szívet vidittó lészen.

Ez eddig mind jeles ;
 De hogy ez könyv teljes
 Ne volna papyrossal :
 Egy Bogáthi Miklóst,
 — Kit énekelnek most
 Torokkal és hangossal —
 Irata melléje,
 Hogy nézne beléje
 Szívvel, áhítatossal.

Ennek is munkája —
 Kellemes s nótája,
 Melyet hogyha ki gyaláz :
 Hazugságban hagyja
 S az Sátánnak adja
 Azt az anyaszentegyház.
 Mert kinek ez nem szép,
 Annál elme nincs ép,
 Rajta van bolond hagymáz sta.“

Részint fennebbi állításom támogatására nézve, részint pedig ismertetés kedvéért, közlöm mindkét egyházi írónk zsoltáros könyvéből az I-ső zsoltárt ; az olvasó vessen össze a kettőt, ítélje, bírálja meg ; hiszem, s remélem nem csalódom hitemben, hogy velem együtt — tekintetbe véve, hogy azok több mint harmadfél száz év előtt irattak — csak bámulni fogja mindenki azon költői kifejezés-bőséget, mely mindkettőt jellemzi.

Bogáthi Miklósé im ez :

„Jámbor és bölcs, boldog és szent ; Istenét tudja
 Az, ki latrok útját látta s soha nem nyomta ;
 Tévelygő tudományt hallott, de nem vallotta ;
 Vesztő hit tanulni nem ment, papját sem tartja.

A jobb élet útját hanem csak tudakozza,
 Éjjel-nappal, ülvé-járva csak azt forgatja
 Szívében ; és beszédében a törvényt tartja :
 A nagy Isten nála szállott, és szívét lakja.

Még az jár úgy, mint szép zöldfa, ki parton termett,
 Kit sem hideg, sem az hó nyár soha meg nem veszt ;

Idejében gazdájának gyümölcsöt teremt,
Hulló virággal, szép színnel urának nem vét.

Bátran elhidd, nem így jár, nem, az istentelen,
Ki azt sem akarja tudni, hogy vagyon Isten!
A mit szeret, mind azt tudja, hogy igaz törvény;
Hanem úgy jár, mint apró pór a forgó szelen.

Aztán, mikor a szent bíró székét letészi,
Szemét a bűnös emelni reá sem meri,
Jámborok közé állani igen szégyenli;
Mert nem egy úton jártak volt, igen jól érti.

Rendben őket ott a bíró kétfelé hívja,
A Jámborokat dicséri, áldja, megtartja;
A latrokat szidalmazza, veszélyre hányja —
Ha ki hinné: Soltár első része ezt mondja.“

A Thordai Jánosé így hangzik:

„Boldog az olyan ember minden ő dolgában,
A ki nem jár, sem nem áll gonoszok útjában;
Nem nyugszik a bűnösök álnok tanácsában,
Sem le nem ül a kevély hitetlen házában.

Hanem a szent Istennek törvényében jár-kél,
Szive, nyelve és keze annak átkától fél;
Hogy lelki áldást végyen a törvény szerint él,
Éjjel-nappal az urban bizik és tőle fél.

Ez ily ember hasonló a szép gyümölcsfához,
A mely közel ültetve vagyon vízfolyáshoz,
Honnét elegendő vizet von magához:
Idejében virágzik és bő gyümölcsöt hoz.

Megmarad igen szépen nyers és zöld levele
A hideg dér s szél miatt meg nem fonnyad széle;
Csemetéi egyaránt nődögélnek véle,
Meg nem szárad, sem belől meg nem vész a béle.

· Az istenteleneknek nem így leszen dolgok,
Mint a tőkék megasznak, és elfonnyad ágok,
Mint a fenehús miatt megrótdhadott tagok:
Így emészti meg őket az ő gonoszságok.

Mint a pórt ide s tova hányja a forgó szél:
Így vesznek el, ellenek mikor az úr felkél;
Előtte a büntevő csendes helyet nem lél —
Halálra reszket, szive búsul, retteg és fél.

Bátor szívvel az igaz az úr előtt megáll;
Megismeri az Isten, és kedve reá száll.
De a bünös az urtól felette meszsze áll,
A véghetetlen kinnal lángoló tűzbe száll.

Mikoron irni kezdé Szent Dávid a Zsoltárt,
Ez énekben mutatá, a bün mely sokat árt:
A ki a törvényt tartja, az soha nem vall kárt;
De az, ki gonoszul élt: boldogtalanul járt!“

* * *

Negyedik unitárius énekgyűjt. az, mely nem önállóan, hanem egy imádságos könyv ¹⁾ és a várfalvi Kósa János Catechismusával ²⁾ együtt nyomatva, először 1623-ban, másodsor meg bővitve 1700-ban jelent meg. Az első igen kis 8-drétű egyetlen csonka példánya Jakab Elek nagy becsű könyvtárában van. Áll (A—L.) 11 ivből az az 88 számozatlan levélből. Meg van e példányban C₃ — C₆ D₂ — I₇, K₁ — L₆ = 13 — 20, 27 — 118, 121 — 147 lap és mutató tábla 5. számozatlan lap. Hijányzik: A — C₂ = 18 levél, C₇ — D₁ = 3. levél, I₀ = 1 levél. Összes hiány = 22 levél.

Nyomatási helye kétségtelenül Kolozsvár, miután a XVII-ik században, a melynek első felében e mű nyomatott, az unitáriusok egyetlen nyomdája a kolozsvári Heltai-féle nyomda volt; e feltevést a könyv Heltai-féle betűi szintén megerősítik. A szöveg lapjai fölött folyó fölrirat ez: „Ajtatos Isteni Dicziretek.“

¹⁾ Czime: Imádságos Könyveczke. Melyet naponként olvashat minden rendbeli Keresztyen ember. A. D. 1623. igen kis 8-drét. — ²⁾ „Catechesis, az Idvessegnek fundamentamarol, rövid kérdesekre Szent Iras szerent valo feleletek. Mely, az Urnak tudományara, szolgalatyara, felelheme es örökéletre ügyezőknek első ut. Várfalvi Kosa Ianos által iratot.

Tartalmaz e könyv 30 éneket; mutató tábláját közleni nem tartom fölöslegesnek:

„Az A. B. C. renszérent ez könyvecskeben való eneknek Tablaia. *A.* Adgy már csendess. fol. 1. Az kiveti segedel. 4. Adgyunk hála az Vr. 13 *A* Vr Istent az egész. 15. *B.* Bodog az ilyen emb. 16. Bocsasd meg Vr Isten 19. Banato szive tékents 25. *C.* Csak te benned V. 33. *D.* Dicsird az Istent 36. Dicsiried áldgyad 39. Dicsirlek tegedet en. 43. Dicsirtessel Atya Ist. 47. Dicsirtesek Uram 52. Dicsekedgyel oh en 57. *E.* Eröss várunk nekünk 62. Egesz Izraelt Dávid 64. *H.* Haborusaga David K. 70. Hozd el Vram Isten 77. *L.* Lás hozzam Vr Isten 87. Legyen is idő csak 92. *M.* Megadgya meg Isten 95. Mely csalárd ez világ 101. Mikor Senacherib 109. Magasztallak en Isten 115. *N.* Ne hadgy esnem fels: 121. *O.* O mely igen rövid 128. O ki kesön iutok lel. 135. *P.* Pusztaban Sidokat 138. *V.* Vram Isten ki igertel 140. Vrnak szolgai no di: 144. Az eneknek előtt vagyon három rendbeli könyörges.“

Második kiadása szintén az említett imakönyv és Catechesis-sel együttesen 1700-ban látott világot, azon különbséggel, hogy ugy ez, mint az imakönyv több darabbal bővítettett, s hogy míg abban elől az énekeskönyv utána a catechesis és legvégül állott az imakönyv, ebben közbül az imakönyv s legvégül a Catechesis jött a sorrendben. Az egész gyűjteményre vonatkozó czimlap ez: Imadsagos es Enekes kézbe hordozo könyvetske. Mellyet naponkent minden rendbéli keresztyén ember olvassgathat. Kolosvarat. Az Unitaria Ecclesia Typusival 1700-ben.“ 12-rét. Terjedelme elől czimlap és előzmények 5 lap, maga a szöveg 1—170 l. végén mutató tábla 5 számozatlan lap. Minden két betűjegy ad 18 levelet: p. o. A₁₂ — B₆, C₁₂ — D₆ stb.; e szerint A—K iv = 90 levél = 180 lap. Az együttes kiadás teljes példánya, melyből csak a catechesis utolsó levele hiányzik, meg van Jakab Eleknél, csonka példánya Simén Domokos tanárnál Kolozsvártt. Az énekes könyv tartalmaz 65 éneket. Elején az A₂ levelen: „Keresztyeni ajtatosságra valo gerjesztés“ czim alatt I—V szabály van, mire vonatkozólag a könyv végén ez a megjegyzés áll: „Az Enekek előtt vadnak az iffiusagnak 5 regulái.“

* * *

Ötödik énekgyűjtemény a halotti énekes könyv. Uzoni Fosztó és utána Székely Sándor is állítja, hogy ennek első kiadása Kolozsvártt évszám nélkül, Heltai által eszközöltetett. A második ki-

adás ¹⁾ 1660-ban látott világot e czim alatt: „In exequijs defunctorum canendae. Halott Temetéskorra valo Énekek. Mostan uyjonnan szep helyes, es töb, Halotti Enekekkel az Abece rendi szerint megjóbbítatot. Colosvarban. Nyomtattatot Helthus Gáspár Műhelyében 1660. esztend.“ 12 r. 102 lap. Elöl: czimlap 1, végül mutató tábla 2 számozatlan levél. Az utolsó, az az 102-ik lap alján: VEGE. Apud Johannem Ravium impressit Georgius Abrugi, 1660. Harmadik kiadása „Kmita Andrásné Költségével. Kolosvaratt. Az Unitaria Ecclesia Typussival Liszkai Mihály által, Anno 1697“ látott világot. 12 r. 124 lap. Elöl czimlap 1 lev. végül mutatótábla 2 lev. Negyedik kiadása 1786-ban, 5-ik 1796-ban, 6-ik hangjegyekkel ellátott kiadása 1856-ban Kolozsvártt látott világot.

Végére értem böngészetemnek, s be is zárhatnám már; de a menyinyiben ide tartozik, meg kell még emlékezni egy egyházi költeményről. Ez Thordai Máténak ily czimü munkája: „Az Izraelnek Egy Isteneről, és annak szent Fiáról az IESVS Christusrol, es az Szent Lélekről valo Enek; Melly az szent Irasbol egybe sze-degettetet Thordai Mathe által. Hald meg Izrael a te VRAD Istened egy Isten. Mar. 12 v. 19. Claudiopoli, Typis Heltanis impressit Georgius Abrugi.“ Kiadta Tordai János Toroczka Máté egyik hittani munkájával ²⁾ együtt 1632-ben. 12-rét alakban. Elöl (A₂—E₂) 50 számozatlan levelen Toroczka műve van, és pedig a czimlap (A₁), a Tordai János által irt ajánló levél „Tolnai Janos Vramnak az Colosvari Republicanak Király birájának“ (A₂—A₃), egy reggeli és esteli könyörgés ³⁾ (A₄—A₉) s az „Epigramma ad lectorem“ latinul Emer. M. Bük — által írva és Praefatio magyarul, egy ének („Mondgyatok dicsiretet“ ⁴⁾ kíséretében (A₁₀ — B₁).

¹⁾ Nem tudom bizonyosan második-e, lehetett már több kiadása is ez-előtt, miután a benne foglalt énekek igen régi fordításuak; de különben is feltehető ez, ha figyelembe vesszük, hogy sok ének — mi ebben megvan — már a ref. énekes könyv 1590-iki debreczeni kiadása végén 281 — 301 lapokon feltalálható: még több pedig azon 38 halotti ének közt, mely a Fodorik Menyhart által 1632-ben Debreczenben ujabban kibocsátott halotti énekes könyvben foglaltatik. — ²⁾ Czime: „Az Keresztyéni ádvösséges Tudományak az Régi és Uj Testamentum szerent egybe summaltatott értelme a keresztyéneknek lelki épületekre. Thorotzka Mate által . . . Kolosvaratt. 1632-esztendőben.“ 12. r. —

³⁾ E két könyörgés (A 4 — A 9) hat levelét láttam még egy példányban az unitáriusok második énekgyűjteménye azon második kiadásu példányához kötvé, mely a kolozsvári ref. collegium könyvtárában van, s melyet fennebb említettem már.

A Tordai Máté említett éneke kezdődik az E_3 . levelen s meg van F_1 -ig, azontúl azonban hiányzik azon egyetlen példányból, mely Jakab Elek könyvtárában van. Ez ének három részre oszlik: I. az Atyáról, II. a Jesus Christusról, III. A szt. Lélekről. Ezen csonka példányban megvan az első rész és a II-iknek nagyobb része. Tordai Máténak az egyházi költészet terén már ismert neve a versfökebe van beszőve.

És most bezárom hoszsza nyult s tán igen is unalmas közleményeim sorát. ¹⁾ Tudom, hogy olvasóm türelmét már is kifárasztottam; de ha csak pár új adatot nyujthattam is e téren, meg lesz jutalmazva fáradságom. A miben tévedtem, lesz a ki megigazítsa — ha más nem, újabb adatok felderítése. Én örömmel fogadok minden alapos helyreigazítást. Hátra volna ugyan még énekszerzőinkről s szerzeményeinkről pár jellemző vonásban megemlékezni, de az nem bibliographiai czikk körébe való — hagyjuk fenn az irodalom-történész számára.

Várfalvi Nagy János.

¹⁾ Nem mondhatnók. Részünkről éppen az ellenkező meggyőződésben vagyunk, s hasonló közleményeknek nem csak hogy mindig szivesen helyet adunk sőt óhajtanok, hogy ezt mentől többször tehessük; óhajtanok, hogy egyházi irodalmunk fejlesztésében ez irányban is minél többen működjenek t. barátunkkal, a kinek nevével most először, de reményljük, nem utolszor találkozunk e folyóirat lapjain.

Szerk.

A legrégibb irat.

Közönséges tudat szerint eddig elé a Mózes könyveit tartották az emberek s tartják ma is sokan, az emberi tudomány legrégibb okmányainak. Ebben annyiban igazok is volt, hogy legalább amaz iratok közt, melyek eddig a közönség kezén forogtak, csakugyan a biblia öt első könyve tartott legnagyobb igényt külsőleg a régiségre. Abban azonban tévedtek az emberek, hogy egyfelől az iratok régiségét örökre meghatározták; másfelől hogy oly mondákat, a milyenek a Mózes első könyvében (Genesis) vannak, csupa egyoldalú itéletnél fogva, minden bírálat nélkül, a tudomány és vallás csalhatatlan okmányainak tekintettek, s ezek alapján oly dogmákat gyártottak, a melyek — mint p. o. a biblia szó szerű ihletése, Ádám bűnesete és az eredendő bűn — anynyi száz esztendőn keresztül nehéz terhekként nehezdedtek s nehezdednek ma is az emberi öntudatra. Ily pókháló szálaikon, ily alaptalan mondákon függ az orthodoxia dogmáinak egy része!

Ámbár a bibliai kritika kimutatta, hogy a Mózes öt könyve nem régibb a babyloni fogság idejénél, tehát Kr. e. 588-nál, ez idő alatt irván a zsidók a 4 első könyvet Babylonban, az ötödiket Jeruzsalembe, — mindazáltal Mózes könyvei hitelességét védő theologusok egyfelől a zsidók és régi atyák hagyományaira, másfelől ama könyvek tartalmára támaszkodva, azok szerzetése korát Kr. e. 1300-ra, a Mózes korára teszik, egyuttal kimondván, hogy e könyvek teszik a világ legrégibb irodalmát. Ámde mióta a tudományos utazások és kutatások oly iratokat hoztak napfényre, a melyek Mózes korát két ezer évvel is tulszárnyalják, a régi theologusoknak fenn érintett hypothesis teljesen alaptalannak bizonyult be, s kiderült, hogy a zsidók legrégibb iratainál sokkal régibb iratok léteznek az egyiptomi emlékek ¹⁾ hieroglypháiban, a sirok felirataiban és papyrusaiban.

¹⁾ Ez emlékek közé tartoznak Felső Egyiptomban: a thebai romok, ezek közt a karnaki templom-palota romjai; a luxor (2-ik nagy királyi palota) romjai, a Sphinxek, Memnon oszlopa, királyi sirok, kata-

Egy ily régi kéziratot, a tudós világ ítélete szerint a világ jelenleg létező iratai közt a legrégebbit, van szerencsém ezuttal bemutatni e folyóirat t. olvasóinak, meg lévén győződve, hogy midőn e magyar olvasó közönségünk előtt teljesen ismeretlen, de nagy érdekű iratot olvasó közönségünk előtt az „Old and New“ után ismertetem, sikerülni fog némi érdekeltséget ébresztenem honfiaink minden jóra fogékony kebelében e folyóirat iránt, melynek törekvése folytonosan oda van irányozva, hogy a szabad vizsgálódás elvét és ennek alapján nyert valódi igazságot megszilárdítsa.

E legrégebbit az ugynevezett „Papyrus Prisse,“ a mely a tudósok vizsgálódásai következtében a létező kéziratok közt legrégebbitnek bizonyult, s a melynek felfedezője és tulajdonosa Prisse d' Avesnes levén, az ő nevérol neveztek el. 1847-ben e kéziratról egy hasonmásos kiadást rendeztek Münchenben és letették azt a bajor királyi akadémia könyvtárába. De ez irat tartalma teljesen ismeretlen maradt a világ előtt egészen 1857-ig. Ekkor Chabas közölte annak tartalmát a „Revue Archéologique“-ban „Le plus ancien livre du monde“ czim alatt. Tehát Chabas volt az első, a ki e régi irat tartalmát a világgal megismertette. Ez ismertetés után tanulmányozni kezdették az egyptologisták amaz irat tartalmát, igyekeztek kimagyarázni annak szavait és kifejezéseit. De egész 1869-ig semmi kielégítő eredményt nem közöltek a világgal. 1869 dec. 4-én Lauth, a bajor akadémia tagja, egy felolvasást tartott ez akadémia előtt. Ebben teljes nyelvtani elemzését és jelentését adja ama kézirat tartalmának. E felolvasás közölve is van a bajor akadémia 1869-ki „Sitzungsberichte“-jében.

Lauth ez olvasmányában egy sorközi fordítását adja az említett kéziratnak, felmutatván az első sorban a papyrus régi hieratikus¹⁾ jellemét, a hieroglyphákat; a második sorban egy szoros latin fordítást; a harmadikban pedig egy valamivel szabadabb, de szintén szoros német fordítását adván a kéziratnak. Közli jegyzésben

kombák. Közép Egyiptomban: Memphis romjai, a hires labyrinth, a gulák. Alsó Egyiptomban: Heliopolis, Sais, Naukratis. Busisis és Abaris (héber vár, később: Pelusium) városok romjai, stb.

¹⁾ Az egyptomi papok a szent czélokra használt könyveket és feliratokat mind rövidített képirással írták, a melyet csupán ők ismertek. Ezt nevezik hieratikus írásnak. Azonban a közéletben egészen más írást, az egyszerű betű-írást, használtak. És ezt demotikus írásnak nevezik. Volt még ezeken kívül az írásnak egy harmadik neme is: a hieroglyph-írás. Evvel írták le a papok azokat a tudományokat, a melyeket rendjök kizárólagos öröksége gyanánt meg akartak őrizni.

egyszermind a Chabas fordításának egy részét is, a melyből kitűnik, hogy a francia egyptologista nem tudott oly mélyen behatolni a kézirat szellemébe, mint a német vizsgálódó ész.

A kéziratnak alább adandó magyar szövege gondos átfordítása a Lauth által ismertetett papyrus sajtóságos mondatainak, az Old and New után, a nélkül, hogy e fordítás alkalmával amaz érdekes és nehéz kérdések megfejtésébe bocsátkoznám, a melyek némely egyes szavak helyes jelentését, vagy az egyiptomi legrégebb történet archaeológiáját illetőleg felmerülnek. E kérdések exegetikai fejtegetése csak akkor lenne lehető, ha egyszermind magokat a hieroglyphákat is felmutathatnám az olvasó előtt. Azonban ez egy folyóirat hasábjain teljes lehetetlen. Aztán nyomdáink sem állanak azon a fokon, hogy ennek teljesítése lehetséges lenne. Ez okból egyszerűen az ismertetésre kell szoritkoznom.

Azt hiszem, szükségtelen az olvasót előre figyelmeztetnem e régi irat egyszerű, erkölcsi és példabeszédes jellemére. Arra sem kell hogy rámutassak, mennyire hasonlít ez irat külsőleg a zsidók legrégebb irodalmi maradványaihoz, a melyekkel az emberiség oly szorosán összekötötte saját politikai, társadalmi és vallásos életét, s a melyeket anynyira igyekezett saját irodalmában a mai napig fentartani és visszatükrözni. Erre a t. olvasó önként rá fog jöni.

E kézirat ismertetése alkalmával legelőbb is az a kérdés merül fel: mik azok a bizonyítékok, a melyek a papyrus fenn érintett régiségére mutatnak? És másodszor: miként maradt fenn ily régi irat? Azonban e kérdésre csak akkor tudunk megfelelni, ha előbb magát a fordítást látni fogjuk; mert a papyrus kora annak végére van feljegyezve. Lássuk azért magát a papyrus tartalmát.

I. FEJEZET. ¹⁾

1. Üdv annak, a ki engem tisztel! Tisztelet annak, a ki önként követ engem.

2. Az én beszédem szekrénye nyitva áll; fedetlen az én szó-alkotásomnak helye.

3. Kardokkal felfegyverkezve, hogy megtámadja a hanyagot, a ki soha sincs jelen állomásán.

4. Midőn emberek társágában ülsz, ócsárold kedvencz étkeidet; mert egy rövid pillanat megutáltatja azokat a te sziveddel.

*) A fordításban az író gondolat-menetét igyekeztem visszaadni, megtartván az egyiptomi író sajtóságos kifejezéseit.

5. Mert a falánkság vétek, s titkon botrány rejlik abban. Egy pohár víz megenyhíti az ember szomját; egy teli szájnyi Schüu megerősíti a szívet.

6. Erény a jó dolgok vége, és a minék semmi érdeke nincs, az határozza meg a nagyságot.

7. Nyomorult az, a ki a hasának szolgája, vagy a ki idejét érzéstelenségben tölti el. Kövérség uralkodik az ilyenek háza felett.

8. Midőn együtt ülsz egy lakmározóval, a ki addig eszik, a míg az öve szorítja:

9. Midőn együtt iszol egy bor-ivóval, a ki téged elfogad, szíve inkább örvendvén a többet-ivásnak, mint a mérsáros a húsnak:

10. Vedd el, a mit ő neked nyujt: ne útasítsd vissza.

11. Azonban ízetlen dolog, midőn valaki, a ki magát megértetni nem tudja, hasztalankinozza magát avval, hogy magaszámára rokon-szívet nyerjen.

12. Az ilyen szégyenére van anyjának és barátainak.

13. Midőn ő koldus gyanánt kopogtat az ajtón, mindenki ezt kiáltja ki: Siess! távozz!

II. FEJEZET.

1. A te szádnak beszéde oktat téged.

2. Ne emelkedjék szíved a földön feljül éfeje miatt.

3. Ne legyen lelked kemény nyaku.

4. Tanítsd meg maradékokat arra, a miben te magadat gyakorlod.

5. A világ fel nem fogható; Isten, a ki ezt teremtette, megtiltotta.

6. A mit egy embernek tennie kell, ez az, hogy tanítsa meg gyermekeit bölcseségre, miután ő az ember teendőjét bevégezte.

7. Azoknak kötelessége abban áll, hogy haladjanak a lajtorján felfelé, a melyet ő állított fel számukra.

8. Történetesen mindez írva áll a Példabeszédek Könyvében; ennél fogva kövesd azt, a mint az mondja, a hasznosabbak példája után.

9. Ezek hagyták azt hátra az emlékezetnek. Ezek úgy olvasták azt, a mint az az írásban volt.

10. Annak jelessége nagyobb volt az ök szemeik előtt mind azoknál a dolgoknál, a melyek az egész országban vannak, legyenek azok bár nagyok, vagy kicsinyek.

11. Mihelyt ő felsége Huni, Felső és Alsó Egyiptomnak királya, a (mennyei) partot elérte,

12. Akkor felemelkedett ő felsége Snefru, Felső és Alsó Egyiptomnak Királya, mint az egész ország jóteknony királya.

13. Ime! ekkor lőn Kadjimna a városnak és annak kerületének kormányzója. Ez a vége.

Itt tehát a szerző, Kadjimna, is meg van nevezve; az ő könyvének kora is meg van határozva. E meghatározás szerint e könyv szerzettetésének kora a Manetho Faraók harmadik dynastiája két utolsó uralkodójának, Huni és Snefrunak idejére esik, kik közvetlen megelőzői voltak Chufu-nak vagy Cheopsnak, az első és legnagyobb gula (pyramis) építőjének.

Ha már most elgondoljuk, hogy a 4-ik, 5-ik és 6-ik dynastiák Faraóinak és udvari hivatalnokainak sirboltjaiból minden legrégebb szöveg fel van fedezve; hogy az ezek után következő fényes politikai és irodalmi korszak a 11, 12-ik és 13-ik dynastiák kora volt; hogy 500 évnél több, majdnem 1000 év telt el a Hyksosok ¹⁾ betérése, háborui és zsarnok uralma alatt addig, míg a 18-dik dynastia fényes uralkodása megkezdődött; és ha eszünkbe jut, hogy a Mózes könyveinek az egyiptomi emlékeken levő feliratokkal való összehasonlítása nyomán kitünt, miszerint a zsidóknak Egyiptomból való kijövele a 18-ik dynastia második Faraójának, II. Ramsesnek, fia nagy Sesostrisnak fia Menephta alatt történt, — ha mondom, mindezeket elgondoljuk, akkor némi fogalmat szerezhetünk magunknak e legrégebbi irat régiségéről. S habár e fogalmunk kissé durva lesz is, mindazáltal elég bizonyítékot találunk benne arra nézve, miszerint kimondhassuk, hogy ez irat oly elemekből állott elé a harmadik dynastia végén, a melyeknek az első dynastia alapítója, Mena alatt is létezniök kellett.

Lauth nem követi a szélsőségig menő chronologusokat; nem tart azokkal, a kik a 7-ik, 8-ik és 9-ik dynastiákat megkétszerezik a 6-ik, 10-ik és 11-ik dynastiákkal, mindazáltal ő az előbbi tényekből kifolyólag azt állítja, hogy Kadjimna ezelőtt mintegy 5400 évvel, tehát Mózes előtt 2200 évvel élt. A miből már most önként

¹⁾ A hyksosok sémi pásztornépek voltak, a melyek Syriából, Palestínából és Arabiából felkerekedve, betörték Egyiptomba, elfoglalták a Nilus tartományát, s 500 évnél tovább zsarnokilag kormányoztak. E sémi királyok egyike volt Mózes is. A hyksosok uralma egész a 18-ik dynastiáig tartott. Ekkor előáll II. Ramses, a 18-ik dynastia második Faraója, és megtörte azok uralmát. II. Ramsesnek fia Menephta pedig kikergette e zsarnok fajt Egyiptomból. A sémi nép még ekkor sem akart eltávozni, sőt hosszasan folytatta a háborút azért, hogy Egyiptomban maradhasson. Különösen egy elsánczolt táborukban, Abarisban (= héber vár, később Pelusium, ma Suez) sokáig dacoltak az egyiptomi hadsereggel. És e tények egészen más világításban mutatják nekünk a Mózes könyvében említett eseményeket, mint a hogy mi azokat eddig tekintettük.

következik, hogy a „Prisse Papyrus“ Mózesnél 2200 évvel régiebb.

A mi a második kérdést illeti, hogy e nagy becsü erekye miként maradt meg, erre sokkal nehezebb megfelelni. Azonban a ki nem sajnálja a fáradságot, hogy Lauthnak a bajor akadémia előtt 1870 febr. 5-én „Chufu építése és könyvőről“ tartott felolvasását elolvassa, az el fog bámulni ama teméntelen collateralis, classikai és monumentalis anyag látásán, a melyet ő az egyiptomi királyok első, második és harmadik dynastiái irodalmi működéseire vonatkozólag öszszegyűjtött.

A híres bajor tudóst e sajiátságos vizsgálódásra az a körülmény vezette, miszerint látta, hogy annak a papyrusnak elejéről, a melyből a fennebb adott fordítás két levelet foglal el, s mely után még egy át nem vizsgált és át nem tanulmányozott irat következik, valamelyik Ptahhotep által írva — gondosan ki van szaggatva egy korábbi irat. Lauth úgy vélekedik, hogy a kitépelt irat szerzője Chufu. E véleményét terjedelmesen és tudományosan adja elé, kimutatván, hogy az a rossz hír, a melyet az emberek e királyra ráfogtak, s őt hitetlennek tartották a görögök tudatlanságából, tévedéséből származott. E tévedést Horapollo ¹⁾ követte el, az által, hogy az egyiptomiak szent könyvét 'ambrès szóval nevezte; oly szóval, a melyet ma könnyven fel lehet ismerni a hieroglyphák ha-m-reu (= „a fejezet kezdete“) szavában, a mely szó a rituale mindenik szakasza elejére oda volt rendesen téve.

Igy midőn Herodot avval vádolja Cheops-ot, hogy ő istentelen, hitetlen, ὑπερόπτης εἰς θεοὺς és ἀσεβής, s egyszersmind utána teszi, hogy ő építette a legnagyobb gulát és „ő gyűjtötte öszsze a szent könyvet, a melyet Egyiptomban nagyra becsültek“, lehetetlen át nem látni, hogy e hibás ítélet a görög a se be ia (ἀσεβεία = istentelen) szónak az egyiptomi ha-m-se-bait, ha se bait (= „az oktatás kezdete“) szavakkal hasonlóságából keletkezett. E szavak ott állanak a Prisse Papyrus Ptahotep féle részének és a 12-ik dynastia egyik királya, I. Amenemha politikai értekezésének elején, sőt éppen azokkal a szavakkal kezdődnek.

¹⁾ Horapolló, vagy Horus Apollo, egy régi egyiptomi pap volt, a ki állítólag egy munkát irt a hieroglyphákról. E munka ma egy Filep nevű egyén görög fordításában létezik, a melynek mai legjobb kiadása a Leemané Amsterd. 1835.

Sajnálni lehet, hogy a 4-ik dynastia alapítójának és a legnagyobb gula építőjének irata elveszett. De mind addig haszontalan dolog volna a Cheops irata feletti szemlélődés, a míg a buvárlat vagy az elveszett iratra, vagy pedig neki valamely iratára nem akad. Anynyi bizonyos, hogy az előtte sok száz évvel élt és uralkodott királyok közül sokan kitűntek irodalmi működéseik által. Manetho azt mondja, hogy Menes közvetlen utóda, Atuta, az első dynastia második királya, építette a memphisi erődöt; és hogy „neki egy boncztanikönyve forgott az emberek kezében, mert orvos volt.“ Egy a berlini muzeumban levő orvosi papyrus azt jegyzi meg erről egy recipe felett való okoskodásában, a mely Uchedu gyógyszerész számára volt írva, hogy azt Letopolisban találták Husapatinak az első dynastiabeli királynak idejében, s az ő halála után Seneda-hoz, a második dynastiabeli királyhoz vitték. A „Halottak Könyvének“ 130-dik fejezete azt állítja magáról, hogy őt Husapati uralkodása alatt írták. A második dynastia második királya Tosorthros, — a kit orvosi ismeretei miatt másképpen Aesculapiusnak (egyptomi nyelven: Imhotep) neveznek — vitte bé Egyptomba a kősimitást, kőcsészolást, és különös gondot fordított az irodalomra. Lepsius azt állítja, hogy neki egy papyrusa van Kadjimna idejéből, vagy is a harmadik dynastia végéről. Ő úgy vélekedik, hogy ezt éppen az a kéz írta, a mely a Prisse Papyrust. E papyrus még nincs kiadva. A 3-ik dynastia utolsó királya idejében írták a berlini Butler Papyrust, a mely „A Paraszt és az ő Számara történetét“ tárgyalja.

Ilyen formán száz éveken át fokról fokra leszállhatunk és kimutathatjuk, miként hullámozott Egyiptomban az írás mind addig, míg a világot elöntötte. Sem a homeri és az augustusi idők hős költészete, sem pedig a mai kor csodaszzerű drámái, történetei és novellái nem bírnak akkora érdeket gerjeszteni, s anynyira gyönyörködtetni a képzeletet, mint az emberiség gyermek-korának ez első, durva, gyermekies értekezései. Ezekben a fejletlen értelemnek és házias szeretetnek ugyanazt az arczát lehet látni, a mely ma a Mariette által felfedezett és a Boulaqi muzeumban ¹⁾ levő kő- és fa-szobrokról ránk tekint. Ezekről leolvashatjuk, hogy amaz

¹⁾ Boulaq, vagy Bulak, Kairónak elő- és kikötő városa, vámhivatallal, bazarral, 1840 óta csillagvizsgáló toronnyal, könyvnyomdával és gyárral Lakóinak száma 18—20,000.

idők társadalma még nem volt túlterhelve a mult hagyományaival, és nem volt semmi érintkezése a külvilággal. Viruló arcaikra nem húzott barázdákat a bánat és nyomor. A Nil völgye körüli pusztákra még „tisztátalan faj” nem telepedett le. A tenger még nem látott egyiptomi kéz által szőtt vitorlát. Lóról nem is álmodtak, s a fegyver és a füstölgő oltár egyformán ismeretlenek voltak előttük.

Az emberek szerették egymást és ünnepet ültek; miveltek a földet és tánczra kerekedtek aratáskor. Ha meghaltak, az élők halottaikat atyáikhoz takarították. A Faraó (PHE-RA-O) fején nem viselt koronát, még az Uraeus sem volt rajta fő-szorítóján. Nyakán egyszerű gyöngy-gallér volt, dereka övvel volt körülövezve, s meztelen mellet, lábszárral és lábbal ült egy fatrónon, békés mosolygó arcczal, mint egy pünkösti király.

Kétségekivül akkor is voltak különböző osztályok a társadalomban. Volt szegény és gazdag, szolga és úr; voltak irástudók, orvosok és gépészek. Azonban rabszolgaságnak és kényuralomnak még akkor hire sem volt. A kényuralom és rabszolgaság akkor állott elé, a mikor Snefru meghódítván a sinai félszigetet, abban rézbányákat nyitott. A 4-ik dynastiával kezdődik a kényuralom. Ez kezdette meg a gula-építést, a háborút; és ez állította fel a papi istenek pantheonját. Valószínű, hogy e korban keletkezett ISIS, OSIRIS, SETH, HORUS és TOT s más rokon istenek tisztelete. E korszak előtt semmi hiteles nyomára nem találunk ez isteneknek, kivéve RA-t, a napistent. Még RA is alig jelenik meg a 4. ik dynastia előtt. Ez istennek jelképe a S p h y n x volt. Ezt Chufu állította helyre. De hogy előtte mennyi idővel faragták, bizonytalan.

RA-nak, a napistennek semmi nyoma nincs az első dynastia Faraóinak nevei közt, mint: Mena, Teta (?), Atet, Ata, Tsatsa, Meribapen, Ptah és Kebeh; sem a második dynastiában: Butau vagy Neterbau, Kakau, Benneteren, Watnas, Senta és Tatai; sőt a 3-ik dynastia Faraóinak nevei közt, mint: Seferneferka, Tefa (?), Bebi, Nebka, Taseser, II. Teta, Setes, Ser, Serteta, Huni, Snefru és Raneferka, — nem akadnak reá mindaddig, míg a napistent imádó gula-építők közvetlen megelőzőjéhez, az utolsó királyhoz nem érünk. Minden oda mutat, hogy ekkor változás, válság állott be Egyptom történetében. Idegen elemek csúsztak be a nemzeti életbe; új politika, új irodalom és új vallás foglalta el a régiek helyét.

A mi az Isten nevének a szóban forgó papyrus általi említ-

tetését illeti, ez sajátosságos érdeket gerjeszt bennünk amaz idők vallását illetőleg. A papyrus egyes számban említi Istent, mint teremtőt, ki teremtményétől, az embertől, azért titkolja el a teremtés ismeretét, hogy az ember nyomja el szemlélődésre vezető vágyait, s szentelje magát a bölcseségnek, — az az, törekedjék helyesen felfogni és megérteni egyéni kötelességeit; éljen jó és hasznos életet; engedelmeskedjék atyái hagyományainak; s halála után hagyjon jó példát hátra utódainak. E papyrusban többször is előfordul az Isten nevének egyes számbani említése. Például Kadjimnát Theophilesnek (θεοφιλης = istent szerető; így nevezi magát Pthahotep is), vagy eredeti nyelven Meri-neter-nek nevezi, egy bárd-dal; nem pedig Meri-neteru-nak három bárd-dal, a mint ezt a későbbi iratokban lehet látni. Ő tehát egy isten-imádó volt. Ugyanaz az egy bárd van meg a fennebbi királyok neveit körülvevő czifrázatokban, mint p. o. a Neterbau-éban (= lelkek istene) és a Benneteren-ében, a melyet azonban már a Saquara tábla Banneteru-nak irván, többes raggal lát el, kétségkívül azért, hogy a táblát emelők polytheistikus eszméinek megfeleljen.

Azt hiszem, hogy egy kissé hosszúra is nyúlt ez érdekes régi irat ismertetése. Ugyanazért hagyjuk is félbe ennek tovább folytatását, s végezzük be mi is ismertetésünket Kadjimnának ez irat végére tett, s más hieroglypháknak is ama végszávaival: Uu-f-pu
= v é g e.

Simén Domokos.

Értesítés kolozsvári főiskolánkról.

Iskoláink ügyei a felsőség ellenörködése és buzgó gondozása alatt állanak ugyan, de miután ezekről tudomással birni azokra is érdekes, hasznos és szükséges, a kik helyzetöknél fogva személyes ismeretet nem szerezhetnek, s azon szoros viszonynak is megfelelőleg, mely vallásközönségünk és nevelő intézeteink közt létezik, kötelességemnek tartom, kolozsvári főiskolánknak a már lefolyt 1870—71-ik isk. évben felmerült eseményeit, az eddigi szokás szerint, közölni.

A három theologiai, nyolcz gymn. és négy elemi osztályban tanított ez évben is 8 r. tanár, 11 köztanító és 3 szak-tanár. Ezek közül Kővári Endre és Poszelt József urakat ez évben sikerült az E. K. Tanácsnak megnyerni, előbbit a rajz, utóbbit a műének és orgona tanításra. Ez isk. év elején a műének a IV. gymn. kezdve a felsőbb osztályokra, az orgona tanulás pedig a papnövendékekre, díjmentesen kötelezett tantárgyakká tétettek, az orgona tanulásból az alsóbb osztályok sem zárattván el. A mult isk. évben alakult „Apolló“ zenekör, ez évben is sikerrel haladott.

A főiskolát és tanári kart egyike a legfájdalmasabb csapásoknak érte ez évben az Uzoni F. Gábor nov. 4-én 24 éves korában történt halálával, kiben egy évi pályafutása után, ritka jeles tehetséget veszítettünk el. Tantárgyát ideiglenesen Kovácsi Antal és Ferencz József r. tanárok vállalták el.

Felvétetett az első félévben 294, a másodikban még 15 s így összesen 309 tanuló, 21-el kevesebb, mint a mult évben. Ezek közül volt papjelölt 5; papnövendék 20; a nyolcz gymn. osztályban 217; a négy elemi osztályban 52, kezdő 15. Vallás szerint unitárius 171; r. kath. 35; g. kath. 3; ev. luth. 33; ev. ref. 20; izraelita 22. Nemzetiségre nézve: magyar 291; német (szász) 14; oláh 3; cigány 1. Évfolytában meghalt: 1 nyolczadik (unitár) és 1 ötödik gymn. osztályos (unitár) s 2 elemi osztályos (r. kath.); hazament 15; tanítóképezdébe 6; gazdasági intézetbe 3; távirászatra 4; mes-

ternek 1, katonának besoroztatott 1; a polgári iskolába átment 2; a szebeni árva-házba 1.

Az iskola számára vétetett 300 rajzminta és 27 természetrajzi tábla, melyeken a gomba és mérges növények a leghübb színezéssel vannak elállítva. A könyvtár részint ajándékozások részint vétel útján mintegy 350 darab könyvvel szaporodott.

Intézetünk ifjúságának munkálkodása a rendesen kiszabott, tantárgyakon kívül kiterjedett a nemzeti irodalomra is, s e tekintetben az Olvasó társaság kebelében annak egyes tagjai irodalmi kísérleteikben dicséretre méltó eredményt mutattak fel. — Ugyanis a Lendvai-Latkocziné alapítványából ez évben 7 rendbeli pályadíj tüzetett ki, melyekért összesen 18-an keltek versenyre, kik közül nyert Ürmösi Kálmán isk. főnök „Idők jelei“ című egyh. beszédével 2 tal.; „A nevelésről“ című egyh. beszédével Zombori G. egyh. beszédeit. Kisgyörgy Sándor papjelölt, az ó-év utolsó estéjére irt könyörgésével 1 tal.; „A tanuló ifju a társadalomban“ című értekezésével 3 tallért. Péterfi Dénes I. éves theol. a „Csinosságról“ irt aestetikai tanulmányával 3 tallért. Pálfi Károly I. éves theol. német fordításával 3 tallért; Gelei József VII. gymn. oszt. tanuló latin fordításával Liviusból 3 tallért. Ezek mellett keblileg három lapot szerkesztettek, a társaság hajdani „Remény“ című zsebkönyvét egy új kötet kiadásával folytatták; s több politikai, szépirodalmi és szaklapot jártattak s az ifjúsági könyvtárt 43 jeles művel szaporították.

Azon szomorú tapasztalat, hogy a megbetegedett tanulók illő ápolása s netaláni elhalálózása hova-tovább mind több költséget igényel, arra ösztönözte még a mult 1869—70-ik isk. évben a tanuló ifjúságot, hogy „Betegsegélyző és temetkezési egyesület“ alakítson. Az E. F. Tanács 1870—12 sz. alatt a felterjesztett alapszabályokat némi módosítással megerősítvén, az egyesület életbe lépett. Minden felosztálybeli tanuló köteles az egyesület tagjává lenni s beiratásakkor 50 krt, azután évenként 20 krt fizetni.

Havonként 2½ frtjával segélyezettett: a) a Koncz János-féle alapítványból 24-, b) a Fejér Ödön néven lévő alapítványból 2-, c) az Árkosi Lajos néven lévőből szintén 2 szegény sorsu és jó igyekezetű tanuló. A Kelemen Beniámin alapítványából 3 tanuló kapott naponként 1—1 czipót. Az özv. Fejér Mártonné, Gyergyai Róza által a beteg tanulók segélyezésére tett alapítványból 2 tanulóért, kik az iskolai épületben külön szobában súlyos betegség-

ben feküdtek, gyógyszerért és ápoló asszonynak 31 frt 62 kr. fizetett.

A néhai boldogemlékü Fejér Márton által szépíráásra tett alapítványból a 2 ezüst tallért a felosztályiak közül nyerte Veres Lajos VIII-ik-, az 1 ezüst tallért az alosztályiak közül Nagy Imre V-ik gymn. oszt. tanuló.

A kövendi Szász Gergelyné Incze Klára-féle pályadíjra e feladat tüzetett volt ki: „Mik lehetnek korunkban okai az oly gyakori öngyilkossági eseteknek?!“ Erre három munka adatott bé s nyertes lett Péterfi Dénes I. éves papnövendék

Borbély Sámuel hitrokonunk egy egyházi beszédre 10 frt díjat tüzött ki, melyre csak egy pályamű adatott bé. Tárgya: „A hamis profétáktól őrizkedni kell!“ A bíráló bizottság a díjra érdemesnek találván, az az írónak, Ürmösi Kálmán isk. főnöknek, kiadatott. A nyertes művek jelígezés levelei az érdemsorozat felolvasásakor bontattak fel, a többi levelek pedig elégettettek.

A Zsuki László-féle alapítványból, temetési és legatioi díjakból a felosztályu egyenruhás ifjak közt kiosztatott 149 frt 50 kr.

Értesitésemet ez uttal is a jótétemények hosszu sorával zárhatom bé. Föggondnok m. kaáli Nagy Elek ur ez évben is több lapot küldött hetenként az ifjuság olvasó egyletének. Dr. Gálffy Endre és Incze Miklós urak betegeink körül tanusított szives fáradozásaikkal mindnyájunkat mély hálára köteleztek.

Ebédet adtak egy-egy szegény tanulóknak: m. Kriza Jánosné és t. Kovácsi Antalné minden nap; özv. t. Fejér Mártonné és korházi élelmező t. Kis Sámuel ur hetenként kétszer. Ebédet főztek 10 tanulóknak Januártól Junius végéig: m. Pákei Lajosné minden héten, m. Berde Áronné és t. Nemes Józsefné minden két hétben, t. Csulak Dánielné minden hónapban egyszer. Ugyanazon 10 tanulóknak ebéd főzésre adtak: t. Bedő Dánielné 5 frt, t. Ferencz Józsefné 6 frt, t. Filep Istvánné 6 frt, t. özv. Gyergyai Ferenczné 12 frt, t. Haller Rezsóné 9 frt, t. Jánosi Gerőné 6 frt, m. Kriza Jánosné 15 frt, m. kaáli Nagy Elekné 30 frt, m. Sándor Istvánné 6 frt, t. Végh Sámuel ur 12 frt.

Fogadják e nemeslelkü jóltevők ez ujabban is tanusított áldozatkészségükért, főiskolánk tanári karának és egész ifjuságának hálás köszönetét.

Benczédi Gergely,
ig. tanár.

A brit és külföldi unitárius társulat évi nagy-gyűlése. *)

A brit és külföldi unitárius társulat f. év márcz. 31-én tartotta meg évi nagy-gyűlését Londonban az Essex-streeti imaházban. Kezdetét vette 12 órakor, buzgó imákkal, s a szentkönyvből a LXXXIV-ik Zsoltár s a Rómabeliekhez küldött levél XII-ik részének felolvasásával tiszt. Whitehead ur által. A szent beszédet tartotta tiszt. Collyer Robert, az amerikai unionak Chicago nevű nagygyorsan emelkedő városából ez ünnepélyre meghívott unitárius lelkész, H. W. Beecher congregationalista lelkész mellett egyik leghiresebb hitszónok, ismeretes arról, hogy mint lakatos legény vándorlott volt ki Angliából Amerikába, a hol csakhamar methodista lelkész s nemsokára egy unitárius lelkészszel történt megismerkedés után egy unitárius gyülekezet lelkipásztora lett. Collyer ur alapigékül vette Mózes II-ik könyve XXXIII-ik része 21, 22 és 23-ik verseit, melyeket a rendkívüli figyelmet keltett szellemdús beszéd észjárásának könnyebb felfoghatása végett ki-irunk: „És monda az ur: Ime itt vagyon egy hely és állj ott a kösziklán. És mikor az én dicsőségem elmegy: a kösziklának hasadékjába állitlak téged, és az én kezemmel befedezem a te szemeidet, míg elmúlok onnét. Azután az én kezemet elvészem rólad, és hátul meglátsz engemet, de az én orczámat nem láthatod.“ Szónok az alapige körülményeinek rövid rajzával kezdé beszédét, a régi héber elbeszélésből azon leczkét vonván le, hogy isten nem a deisták Jehovahja, magosan ülve az ő hozzájárulhatatlan uri dicsőségében, s csendes közönnyel tekintve le az emberre, mint ama nagy Sphynx az előtte

*) Reméljük, hogy a gyűlés alkalmából mélyen tisztelt munkatársunk, t. Brassai Sámuel ur is, ki azon vallásközönségünk képét viselte, legközelebről szerencsétlenül fogja folyóiratunkat egy becses czikkel; addig azonban sietünk a gondos közleményt közreadni, mint angolhoni s amerikai hitrokonink vallásos életének s eszmekörének meghatóan szép nyilatkozatát. Szerk.

térdre boruló sokaságra, hanem hogy isten velünk van mindig, a legsötétebb órákban is, mint Mózesrel ama napon, s csak hátul, azaz később, bizonyos idő teltével láthatni át valódi jelentőségét sorsunk változásának, a ránk nehezülő megpróbáltatásoknak. Ez elbeszélésben semmit sem kell venni betűszerint, kivéve az embert, a ki ott áll és kiált istenhez az ő küzdelmei közt és isten meghallgatja őt s kinyilatkoztatja neki az ő jelenlétét. Az egész esemény maga az ember lelkében kezdődött és ment véghez. Cézélozva a Darwin elméletére, szóok megjegyzé, miként napjainkban hasonló zugást, ijedelmet veszünk észre, mint nem rég a geológiai tanulmányok felkapásakor, és a sok zajnak ugyanaz lesz a kimenetele; az egyházak magok is hasonló következtetésre jutnak, mint a tudomány, ha ennek elméleteit alaposan kidolgozzák. Ez a jelenleg szörnyű eretnecség gyanánt híresztelt új igazság, szintugy el lesz fogadva, mint a Galilei elmélete, mint az emberi nem eredetére vonatkozó isteni igazság. Egykor át fogjuk látni, hogy a faj eme kiválása szintoly isteni dolog, mint a mely ezt a világot az ősrégi gránitból s rút szörnyekből azzá a szép világgá képezte ki, mint most szemléljük. Darwin isteni igazságot mond nekünk a multban a jövőt illetőleg: hogy az ember a legelső fokkal kezdette; hogy ő mindig magasabbra vágyott és soha sem állapodott meg addig, míg a teremtmények feletti trónját el nem érte. Sokkal jobb és szebb ezt hinni, mint a mit némely egyház hiszen, hogy az ember tökélyes állapotban kezdette földi pályáját és aztán elesett, magával vonva minden maradékait le a poklokig. Ő maga részéről jobb szereti, hogy unokája egy tengerésznek, a ki ott harczolt Trafalgar mellett Nelsonnal, mintha egy marquis volna velő nélkül a főben. — Továbbá isten gondviselése a jelenkor történeteiben is szintugy látható, mint a régi héber faj történelmében. Mint Mózes korában az aranyborju bálványzása, olyan volt napjainkban is a pamut-borju imádása az amerikaiak által; s mi lett a vége? a polgár-háboru, s az áfrikai faj szabadsága egy nemzet halálos küzdelmei által megvásárolva; s a tüzes megpróbáltatás után következék a mi békességünk. Nem nagyobb biztossággal vezérlé isten Mózesrel a Sinai vadonjaiban, mint vezérlé Lincoln elnökünket Amerikában. Nem volt isten közelebb Mózeshez, mint volt Lincolnhoz, ehez az ígéret földére tekintő ujkori prófétához, a melybe nem adaték neki bemehetnie.

Igy ő hiszi erős meggyőződéssel, hogy Franciaország, mely

most mintegy kőszikla hasadékjába, hegyszorosba van állítva a gondviseléstől, jobb és férfiasabb nemzetté váland, mint volt a reformatio kora óta. Geniusza, szellemi ereje nincs inkább kimerítve, mint Angolhoné és Amerikáé. A minden adományok és lelki erők istene újjá alakítja, helyreállítja őt, mignem eléri saját tökélyét. Egy fensőbbrendű élet után lángoló törekvésünkben nekünk is egy ideig, gyakran huzamos időig, mintegy szorosak, meredélyes pontok közé kell jutnunk, hol isten az ő kezével befedezi szeméinket, hogy sorsunk, kifejlődésünk jövő utját nem szemlélhetjük. Ez amaz út, melyen isten kijelenti magát minden korszakban a legnemesb szellemek által. Ők csupán némi fénycsillámokat látnak a kőszikla hasadékából, de nem láthatták meg isten orczáját, nem ismerhették csudálatos bölcseségű útait, ámbár ő mindig velök volt. Csak később, utólag tünt fel előttök isten nagyobb meg nagyobb dicsőségében, s találhatták meg a biztosabb békét. Isten országának, az eszmék dicsőségének teljes látása egy egyháznak sem jelent meg akkor, midőn munkájok kezdetén álltak, mint mi unitáriusok is állunk most magasztos pályánk kezdetén. Szónok ezt világítja a reformatio, a puritanismus és methodismus történelmében; mindeniknek harczolnia kellett bálványok imádása ellen „kősziklák hasadékjába,“ szorosok közé voltak állítva, készítve ekként nehéz próbák közt rendeltetésük nagy munkáira. S ez a mi egyházunknak is jelenlegi tapasztalása. Midőn az unitáriusok előléptek a láthatlan egyisten hirdetésével, kezdetben mintegy „kőszirtek szorosába“ voltak állítva, nem láthatták és nem láttathatták isten valódi szellemi lényét; de eljő az idő, és már itt vagyunk, hogy ama szép és megbocsátható álomból, a látható és megtestesült isten ohajából, mely több unitárius lelket ihletett, eljutunk a láthatlan isten, a menynevei atya tökéletesebb ismerésére. Elmondá szónok, hogy valójában „új korszak“ nyílt a világnak vallási, értelmi, politikai és társadalmi tekintetben; a szellemet érdeklő minden dolgokban. Azzal a lángoló jóslattal végzé, eljő az idő midőn a két continensen, s valahol isten igazságát hirdetik, az egész keresztény egyház egykor szorosabb egységre, uniora jutand s e részben legalább mindnyájan unitáriusok leszünk a különbözőknek egymással szorosb egyesültében.

Az isteniszteletet egy elragadó zenével kísért hymnus zárta be, mely alatt a hallgatóság között szokás szerint pénzgyűjtést rendeztek a társulat pénztára gyarapítására s ez 720 frtra ment.

Mintegy husz precznyi pihenés után a gyülekezet nagyobb

része visszatért az egyházba, hol az Associatio elnöke, Thomas Esq. az ülést megnyitván, érdekes rajzot terjeszte elő a társulat választmányának egy év alatti működéséről. ¹⁾ „Bel- és külföldi missioink — ugymond — a mult évben is buzgólkodtak nevededett erővel a tisztább és egyszerűbb hitnézetek terjesztésében s a vigasztaló szeretet munkáiban. Gondunk volt üdvös, tanulságos olvasmányokat nyújtani a közönségnek; ilyen többek közt Channing műveinek új kiadása, a melyeknek remek volta mellett tanuskodik, hogy anynyi kiadás mellett most is huszonkét ezer példányban kelttek el. ²⁾ Jelenleg sajtó alatt van Priestley-nek a „keresztény vallás megromlásáról való historiája“, melyre már is mintegy hét ezer aláírás van béjelentve. Hasonló jeles könyvek ujra nyomtatása van czélba véve, pl. Tayler „Viszszatekintése Angolhon vallásos életére“ és Wallace „Antitrinitarius könyvtára.“ Egyházi irodalmunk legújabbban egy igen jeles könyvvel gazdagodott, melyet Dr. Vance Schmith irt „a Bibliáról és népszerű theologiáról sat.; s mily emelkedett szellemü, józan, észszerü nézetekkel gazdag írók lépnek fel mostanság az episcopalis és congregationalis egyházakból is, a kiknek munkáit nagy haszonnal olvashatjuk, mintha saját legszorosabb hitrokonink irták volna. Elnök nem hagyhatá említetlen az angol egyház némely főfőinek vakbuzgó megtámadását Dr. V. Schmith ellen, a kinek mint unitáriusnak a biblia fordítását átvizsgáló választmányból való kirekesztését a Convocatióban megkísérlették vala, de hála az angol egyház világosabb fejü főpapjainak, siker nélkül. ³⁾ Őszinte örömmel üdvözlé a szegényebb néposztályok nevelése iránti országos intézkedéseket, a valósulás pontján álló egyetemi-billt, mely jövőben a haza minden gyermeke előtt valláskülönbség nélkül meg fogja nyitni a fensőbb mivelődés forrásait s azon nemzeti gazdag intézetek javalmait. — Az amerikai hitfeleinkkel váltott látogatások, alig kell mondanom, nagy örömeinkre vannak; Brassai urat is a legszivesebben üdvözöljük. Renville, hollandi református lelkész épp indulóba volt hozzánk, midőn egyszerre fontos okok visszatartóztaták. Nem mondom, hogy mi unitáriusokul, mint testület mindent megtennénk, a mit tennünk

¹⁾ A társulat ügyeinek tárgyalása az isteni tisztelet után a templomban történik nyilvánosan. Szerk. — ²⁾ Channing műveinek kiadását mi is megkezdettük; az I-ső kötet már az év elején meg is jelent; de az elkelt példányok számát nem merjük megmondani. — ³⁾ Előbbi füzetünkben erről mi is megemlékeztünk. Szerk.

kellene s tehetnénk is, azonban úgy hiszem, soha sem volt még nagyobb tevékenység köztünk; mint van jelenleg; hírlapjaink egymásra jelentik új templomok építését vagy régiek újjá-alakítását és nagyobbitását, kivált a hazai ipar központjaiban. A mi általában a brit nemzet vallásos életét illeti, habár mutatkoznak is e részben nem kevés hátraesési jelenségek, mint a rituálisták és másoknál, a kik szerfelett nagy súlyt fektetnek a külformákra, s a szabadság róvására hódolnak a tekintélynek: koránt sem vagyunk oly jelek szükében is, miszerint a keresztény hit visszatérőben van az ő legrégebb egyszerűségére; tágabb körü nézetek lesznek mindinkább uralkodóvá, és az egyházak, bár nevökre tovább is különböznek egymástól, de lényegökre nézve, tán elébb mint némelyikünk remélni is merné, mind szorosabban füződnek egymáshoz, s egyesültebb erővel fognak munkálkodni mint gyermekei egy közös atyának, és tanítványai annak, a kit mi a legkitünőbb értelemben Isten Fiának tartunk és tisztelünk.

A titkár (t. S p e a r s úr) évi jelentése szerint a választmány belföldi missiókra mintegy 8 ezer frtot adott ki; 8 új templom építéséhez jelentékeny segélylyel járult, (ide nem értve a társulat segélyezése nélkül épített számos egyházat), pénzt, és könyveket, apró nyomtatványokat adott lelkészeknek és világiaknak oly helységek meglátogathatása végett, hol hitelveink még eddig nem voltak ismertetve a néppel. A választmány tagjai vidéki társulatok s egyházak olykori látogatása által is igyekeztek tanusítani személyes rokonszenyöket és előmozdítani vallásunk érdekeit. Tiszt. J e r s o n képviselőül jelent meg a most Bostonban gyűlésező amerikai unitárius társulatnál. Követeink látogatták meg C o q u e r e l urat és lelkéztársait Párisban, rögtön az ostrom alóli menekvés után, hogy értekezzenek együtt egyházaik további sorsa s az angol hitrokonok által gyűjtött pénzsegélynek legjobb módon lehető alkalmazása iránt. A külföldi közlekedés vonatkozik a társulat működésére Ausztrália, India, Magyar-, Olasz-, Német-, Franciaország, Canada és az Egyesült Államokban. A választmány egyik főgondja a legjobb amerikai s angol ugynevezett liberalis műveket, lehető legolcsóbb áron, megszerezhetővé tenni a nép által, az unitárius kereszténység s a tiszta erkölcs és gyakorlati kegyesség előmozdítása végett. Ezeket saját könyvkereskedésében is árultatja, az apróbb könyvek — tractocból—118,900 költ el egy év alatt. A társulatnak állandó könyvtára van Londonban; ily könyvtáraknak a vidéki egyházakban való felállítása is meg van indítva.

A pénztárnok szokatlan szerencsével dicsekedhetett a múlt évben. Több végrendelet, ajándékozás történt a társulat czéljaira ezer, sőt tiz ezer forintokban is. Összes bevétele több mint 50,000 forint, mi egy pár ezer forinton kívül ki is adatott. A számadások s jelentések helybenhagyása s kinyomatása elhatároztatván, szóba jött újból unitárius írók munkáinak újra kinyomatása s minél buzgóbb terjesztése. „Olvasva több úgynevezett szabadelvű író okoskodásait, bámulnunk kell, mint tapogatóznak oly eszmék s igazságok körül, a melyek több mint fél század óta otthonosak az unitáriusoknál. A reformatio munkáját nem folytathatni csupán hallgató, csendes gondolkozással. A régi Izraelt nem szabadlithatta meg Mózes csupán az által, ha ott marad Egyiptomban a meddig Faraónak tetszik őt onnan kikergetni, s a reformatio sem ment véghez az által, hogy Luther a kathol. egyházban maradt a míg onnan kiűzték; s a jelenkori vallásos hitújítás oly emberek által teendő, a kik átlátva, hogy a mindenható isten iránti tiszteletökben álnokul szólni s cselekedni bűn volna, bátran fellépnek s vallást tesznek arról, a mit valóban hisznek.“

Tiszt. James ur indítványozá, hogy a társulat fejezné ki őszinte háláját amerikai lelkész Collyer Robert urnak ékesenszóló beszédeért, és hogy e gyűlés biztosítja őt, mint képviselőjét az Egyesült Államokbeli hitrokoninknak, azon nagy érdektség felől, melyet a nyugoti continensen a tiszta vallás érdekében jelentkező sikerdús mozgalmak gerjesztenek, s menynyire örvendetes az amerikai s angliai unitáriusok közt folyamatba jött szívélyes közlekedés. Collyer úr itteni látogatása alatt — folytatá szónok — tapasztalni fogja, hogy nekünk Angliában sok mindenféle nehézséggel van bajunk, a melyek ismeretlenek Amérikában. Sokkal nehezebb itt ránk nézve türelmes és őszinte figyelmet, meghallgatást nyerni, mint az Oceán tulsó felén lakó hitfeleinkre nézve. De meg fog győződni arról is, hogy a nagy vizek mind két oldalán közösen vallott nagy elvek nálunk is mind inkább áthatják a lelkeket, hogy nem kevesen minden felekezetek legjobb és legfelvilágosultabb emberei közül mind közelebb jőnek azon pont felé, a melyen mi állunk, s ha el nem fogadják is nevünket, de elsajátítják azt a szabad és egyetemes kereszténységet, a melynek terjedése legforróbb vágyunk. (Taps) Collyer ur látni fogja azt is, hogy a mi egyházaink tagjainak jellemző vonásai és irányzatai jobbadán azok, a mikkel ott túl saját hitbéli családjá bir. Látni fogja hogy mi ugyanazon szeretettel viseltetünk

az egyéni cselekvés, a szellemi függetlenség iránt; hogy nálunk is szintegy meg van a hívők és gondolkozók ó és új iskolája, a mi egységünk köteléke nem a vélemény egyformasága, hanem a keresztény szellem; hogy minden mi nézetbeli eltéréseink mellett is szilárdan ragaszkodunk a szellemi szabadsághoz, mely a mi atyáinkról, egyházaink fundálóirol örökül szállott le reánk, s hogy mi törekedünk állhatatosan megmaradni a szabadságban, a melyért azok küzdöttek és szenvedtek, s eltökéltük magunkban minden ellenkezés nélkül követni isten világosságát és isten igazságát, a hová azok vezérelnek bennünket.

Collyer ur meleg és kedélyteljes szavakkal viszonzta az üdvözlötet.

Martineau, a jeles bölcész, tanár és lelkész, egy az unitárius vallás történetein röviden átfutó lelkes beszéddel mutatja be Brassai atyánkfiát, kijelentvén, hogy „a gyűlés szerencséjének tartja üdvözölhetni a kolozsvári unitárius egyháztanács képviselőjét, s kívánja a távol lakó hitrokonokkal, a magyarhoni ős időszentelte egyházakkal tudatni, mily meleg érdekeltséggel vesznek részt az angol hitrokonok minden vallásos mozgalmakban.“ A magyar unitárius egyház, úgymond, Lengyelhonra néz vissza; a lengyel egyház a Svájcra, a hová Olaszhonból hatott át. Genevában alakult a legelső unitárius egyház, de csak azért, hogy alapítója hamvait hagyja ott, mikből egy későbbi korban új phoenixként támadjon fel. Genevából Bernbe menekült, hol Calvin izgatása folytán Gentilis kényszerülve lön könyvét önkezeivel égetni meg, később ugyanott lefejeztetett. Ily üldöztetések elől Lengyelhonba menekült a vallás; egy ideig virágzó állapotnak örvendett, míg a jézsuiták miatt ez országot is kényszerülvén elhagyni, Erdélyben talált állandó lak- és működési tért. Brassai ur képviselője nem csak azon egyház tisztult hitének, hanem egyszersmind tanulási forró vágyának, alapos tudományosságának, a kereszténység szent oklevelei iránti tiszteletének s az egyháztagok szabadelvü szellemének. Örvendetes tény, hogy az unitárius vallás eredetében, habár hazáról hazára vándorolt, mindig menhelyet és szállást talált egyideig valamely olyan országban, a mely hona vagy legalább küzdhelye volt az európai szabadságnak. A demokratikus Svájcban hazát lelt; Italiában, ez újjászületett országban, volt születéshelye; Lengyelhonban, ez özszezúzott, üldözött, de soha egészen meg nem hódíthatott országban nyerte legkorábbi elterjedését, s Magyarhonban, e hosszas küzdelmek után alkotmányos szabadságának nagy részét kivivott országban, talála maradandó nyugvó

helyt. E szerint az angol unitáriusok nem csak a legtisztább hit' hanem a legnagyobb politikai szabadság központjaival is egyesítve vannak. Erdély egykor erős védvár volt az ottoman barbarizmus megtámadásai ellen; és bár e veszély még nem enyészett el, ő bizik, hogy azon egyház egyik őrvonala lesz a tudatlanság és türelmetlenség soha meg nem szűnő rohamai ellen épült váraknak. Lelkészelőde ez imaháznál (Tagart) áldozatául esett buzgalmának, mint küldöttje ezen társulatnak a magyar egyházhoz, s a papnövelde-nél igazgató tanár előde (Tayler) volt az utolsó követ, a ki hasonló utat tett. E jeles férfiak nincsenek többé köztünk, de ő szilárdan hiszi, nem fognak soha hiányzani buzgó és önfeláldozó lelkek, hogy az Anglia és Magyarország között fennálló testvéries aranylánczot még szorosabbra fűzzék. Az erdélyi egyház időről időre az atyafiságos szeretet bizalmával küldte el a mi nevelő-intézetünkbe fiait s ezek kivétel nélkül tisztességet szereznek saját hazájuknak, s az ő ideiglenes tartózkodási helyök hő szeretetét vitték el magukkal. Mindenikök rendkívül szerencsés lévén az angol nyelvnek elsajátításában, szóló reméli, hogy nem sok idő multával a magyar unitárius egyház képviselője tartandja társulatunk évi ünnepélyes beszédet. Végül kifejezé Brassai aa. s egyháza iránti legforróbb áldáskívánatait s azon reményét, hogy a két ország közötti atyafiságos viszonyok nevedni és erősödni fognak.

Brassai aa. átadá bizományát az elnöknek s kifejezé a társulat virágzása iránti legforróbb kívánatait.

Ezután elnök üdvözlé a skót és irhoni hitrokonok küldöttjeit, s örömmel hallák a gyűlés tagjai, mily erőteljes lendületet vesz napról napra a szabadelvű kereszténység a szijjas orthodox Skóciában is.

A társulat nem teheté, hogy hálás elismerését ne nyilvánítsa egyik alelnöke, Heywood Jakabnak, ama kitartó munkásságáért, melylyel még ezeltől husz évvel inditványozván a parlament alsó házában a nemzeti egyetemek ajtainak a nemzet minden szülőtte előtt való kinyitását, e nagyszerű művet több szabadelvű társaival a többi felekezetek közül szerencsésen keresztülvivé. Mint legközelebbi angol lapokból értesülünk, az egyetembe léphetés vallási akadályainak teljes eltörlését javasló bill a királyi szentesítést is megnyerte s most már az ország törvénye. Ezentúl a nonconfirmáltak vagy az államegyházhoz nem tartozó hitfelekezetűek is élvezhetik az oxfordi és cambridgei egyetemek gazdag javalmait, a fensőbb rendű nevelés eszközeit, a nélkül, hogy kényszerülnének lelkiismeretök szavát elnyomni világi kiváltságok elnyerhetéseért.

Végül a gyűlés meleg köszönetet szavazva a társulat választmányának egy évi kitünő munkásságáért, s megválasztva az új választmányt s ennek tisztjeit, az ülésnek vége szakadt.

Jun. 1-én a vasárnapi iskolák ügyében tartottak gyűlést dél előtt, a hol reggelizés is volt. Mr. Collyer foglalta el az elnöki széket. Ennek végeztével a kristály palotába mentek a társulat tagjai, a hol 4 órakor kezdődött a *Collatio*, (ozsonna) s estve 8 után végződött. Erre következett a hálaadás, aztán a pohárköszöntések. A köszöntés rendje ki volt nyomtatva s mindössze 10 volt s közbe-közbe hármonia. Az első köszöntés a királyné egészségeért, 2-ik az egész világ polgári s vallásos szabadságaért, 3-ik a társulatért, 4-ik az évi beszéd tartójáért, 5-ik az amerikai s erdélyi képviselőkért, 6-ik a népnevelésért, 7-ik a parlamentért, 8-ik a különféle vallásfelekezetekért, 9-ik a felügyelőkért és 10-ik az elnökért.

A második pohár köszöntője a legújabb kori eseményekre célzólag felemlíté ama vérpadon mondott emlékezetes szavakat: „Szabadság, minő szörnyüéseket mivelnek a te nevedben!” Franciaországról öröm és boldogság érzelmével fordítá szemét az Amerikai Egyesült Államok felé. Különös örömmézzel tón említést egy jelen levő gentlemanról is, [(a mi erdélyi képviselőnkrol)] a ki oly országból érkezett, hol a lelkiismeret- és vallásszabadságot eleitől fogva becsülték és fentartották.

A brit és külföldi unitarius társulat felköszöntője örömét fejezte ki az unitárius hívők számának szembetűnő gyarapodásán; de jobb szeretné, ugymond, ha biztos lehetne az iránt, hogy számuk növekedtével a buzgóság is növekedést vett. Ők mindnyájan szeretik a szabad gondolatot s elismeréssel vannak az iránt, bár hol láthatják. Azonban kedvesebb nekik oly társulatot is láthatni, mint az övék, mely képes lön megoldani ama nehéz feladatot: egy házat alapítani minden felekezeties szellem nélkül. Ők nagy buzgalommal törnek az igazság fénye után minden irányban, azért készek a keresztény atyafiság kezét nyujtani minden embernek, bármi legyen is hitvallása.

Ezután szólott még az ősz Bowring, kit az elnök szerint méltán nevezhetni a mostan élő unitáriusok apjának — felköszöntve az ünnepély szónokát, Collyert, „kiben az élcz a bölcseséggel oly csodaszertüleg van egyesülve. Tanusitá ezt most is kifogyhatatlan eszme- és humordús beszédével, mely szikrázott az amerikai nemzeti és politikai élet éles, erőteljes, ömlengő oxygenjétől.

Még csak Martinéau ur mélyre ható toásztját említem meg, melynek czélja volt „a nép nevelését“ ajánlani a közfegyelmbe. Soha sem volt neki hite — ugymond — a csupa ismeretek gyűjtésében, az értelem mivelésében, míg illetlen hagyják a jellem és erkölcsi magaviselet alaprugóit, s ezt a régi Görögön, valamint Franciaország legújabb kori történelmével bizonyítá be, mindeniknél az erkölcsi erő megromlásának rován fél a rögtöni hanyatlást. S megemlítem még a mi meleg érzéssel fogadott képviselőnk Brassai mély érzés sugalta hálaszavait, melyekkel a személye s a hatvan ezer magyar unitárius irányában folyton tanúsított jóakaratot s testvéri szeretetet megköszönte. A collatio vége felé egy francziahoni hitrokon M. Dactal fejezte ki az iránti erős reményét, hogy a franczia nemzet jelen elsülyedt erkölcsi s politikai állapotából, mit nagyrészt a valódi vallásos miveltség hiánya eredményezett, fel fog még emelkedni a tisztább kereszténység s általánosabb népmivelődés fokára.

A pohárköszöntések sorát Bowring urnő végezte be, éltetve „a különböző hitfelekezetek“ tagjait. Az ő korábbi kételyi, ugymond, teljes érettségre jutottak az isten egységének hitében, midőn az egész mindenség szava az egységről szólott lelkéhez, s a csillagvilágok ott fenn végetlen pályájokon egység és szépség, s törvény és rendről susogtak belsejébe. Különösnek látszhatik, hogy ő más felekezetekről szólva az unitárius vallás dicsőítésével kezdi, de ez már össze van forrva az ő egész lényével s legdrágább és legszentebb gondolattal. Az unitárizmus szellemével bensőleg egyesülve van a szabadság lelke. S javára válnék az egész közönségnek, ha egy kevéssel több szabadságot élveznének némely tagjai. Saját nemére vonatkozólag megemlíté, mikép volt idő, mikor egészen szokatlan volt a nőkre nézve résztvenni nyilvános ülésekben, azonban reméli, hogy az ő jelen fellépését senki sem fogja toakodásnak tartani. (taps). Örömmel látná, ha nők is felvétetnének iskolai székek tagjaivá s kinevezetnének iskolai felügyelőkké, mely hivatalokra azok kitünően képesítvék.

Igy végződött a Brit és Külföldi Unitárius Társulat ez évi gyűlése. A mérséklett és radikalisabb elem ellenkezése, mely a mult évek gyűléseiben gyakran szétszakadással fenyegette a hitfelekezetet, most már a különböző irányok csendes, szép öszhangjává van egyesülve, azonegy jelszó alatt: Krisztus és szabadság!

Felelet a válaszra.

A K. Magvető ezt megelőzőtt füzetében (62 l.) „A reformegylet kérdésében“ czimű czikkem erős indulatba hozta, sőt — ugylátszik — megkeserítette Szász Domokos t. barátomat; mert arra az **Erdélyi Protestans Közlöny** 20-ik számában éppen oly indulatosan mint keserüen válaszolt; pedig a keserőség és harag nem jó tanácsadók oly embereknek, a kik elvek felett vitatkoznak, s mint ilyeneknek első tisztök az önmérséklet és lelki nyugodtság, nehogy erőt vevén rajtok a szenvedély, érveken nyugvó higgadt vitakozás helyett személyeskedő, s üres egymást kisebbitésbe menjenek át, a mi a közügynek és így vitatkozóknak egyiránt hátrányára van; mert evvel a vitatárgy nem tisztul, s a midőn sárral dobálunk mást, csak az bizonyos, hogy saját kezünk tisztátalanná lesz. A Szász D. érintett válasza pedig nem egyéb, mint igénytelen személyem kisebbitése, sőt gunyolni-akarása. „Nunc venimus . . . non ad fortissimum, hanem ad levissimum virum“ s ismét: „Részünkről igazán sajnáljuk, sőt resteljük: hogy egy Ballagival, Szeremleivel, Jakab Elekkel egy sorban valánk kénytelenek vele (már t. i. velem) ily polemiába bocsátkozni s ferdítéseit visszautasítani.“ Ily klasszikus kifejezésekkel él ellenemben Szász D. Bizonyára nem volna nehéz nekem is hasonlókat mondanom vissza; de nekem e modort követnem tiltja e folyóirat komoly vallásos jellege, melyet Sz. D. is szives volt elismerni, s mit az ő válasza után én is hiszek; nem engedik meg egyéniségem s közdolgok és elvek vitatása felőli nézeteim. Engem nem bánt a nagynak látszás gyötrelmes vágya; én nem akarom őt mérlegelni, hogy milyen gyenge vagy milyen erős férfiú; megmutatják azt a nyilatkozataiban levő erő és velő, ugy, mint a fennhéjázó hang és modor; én nem sajnálom a vitatkozást, szivesen szóba állok bárkivel s inkább kívánok megvetett publikánus lenni, mint felfuvalkodott, dölyfös és álszenteskedő farizéus, a kinek, ugy látszik, Sz. D. már imáját is magáévá tette; mert egy helyt magát velem özsze hason-

litva, így kiált fel: „Hálákat adok, uram, hogy nem vagyok olyan, mint ama publicanus;“ én a Szász D. restségi erényét is neki hagyom, s nem restelném felelni neki még akkor is, ha ő kisebb ember lenne, mint a milyen; mert az evangéliumból azt tanultam, hogy a kicsinyeket is meg kell becsülni, s mint Jézus mondá: az orvos nem az egészségesekért, hanem a betegekért van; szóval valamint előbbi cikkemben úgy most is nem azt nézem, hogy kinek, hanem azt, hogy mire kell felelnem.

Lássunk tehát a dologhoz.

Szász Domokos szóban levő válasza csak egy részét teszi a reformegylet kérdésében tett újabb nyilatkozatának, mely „Együttes válasz Ballagi Mór, Jakab Elek, Szeremlei Samu és Ferencz József uraknak“ czimén az Erd. Prot. Közlöny idei 19 és 20-ik számában megjelent. Nincs jogom rá, sem kötelezettségem, hogy igen tisztelt elvtársaim s részint barátimnak adott válaszára is kiterjeszkedjem, de annyit mindenesetre meg kell jegyezni, hogy nagy öröm látni, a min eddig sem kételkedtem, hogy Sz. D. sem idegen a reformoktól s már annyira ment, hogy Ballagival, Jakab Elekkel és Szeremleivel kibékült, azoknak nézeteit s elveit maga is elfogadja, őket többé-kevésbé a maga pártjához számítja; mert ha ez a nyilatkozata őszinte s nem olyan, mint a római pápáé, a ki az eretnek püspököket is nyájához számítja, s a mint tudva van, a közelebbi nevezetes zsinatra is meghívta: akkor reméllem hogy nekünk is sikerül még nem egymás ellen, hanem egymás mellett küzdeni, ha szabad lesz nekem a kicsinynek és gyengének vele a nagygyal és erőssel kezét fogni, miután őszintén megvallva, én is úgy vélem, hogy a fenn tiszteltekkel egyetérték, azoknak elveit oszton s szerencsés vagyok velök egy czélra működni; már pedig a mennyiségtan megdönthetetlen igazsága szerint: ha két dolog egy harmadikhoz egyenlő, egymás közt is egyenlő.

Azonban ne ijedjen meg Sz. D. t. barátom, hogy én minden áron az ő álláspontjára akarom magam erőszakolni: mert mielőtt egymásra ismerhetnénk, csakugyan nekem is van egy kis számadásom — ismét mondom — nem személyével, hanem elveivel s legközelebbiről válaszával.

Azt mondja, ugyanis, Sz. D. „A reformegylet kérdésében“ czimű cikkemről, hogy „az nem egyéb mint egyes állításainknak, sőt legegyszerűbb kérdéseinknek is (itt mindenütt Szász Domokost kell érteni) készakarva elferdítése, félremagyarázása s azokból oly

consequentiaák' levonása, melyeknek olvasásakor magunk is (t. i. Sz. D) elsősrnyülködtünk."

Folyóiratunk t. olvasói előtt ismereteseek azok az elvek (l. K. M. VI-ik köt. 65. l.) melyeket én érintett cikkemben Sz. D.-nak az Erd. Prot. Közlöny 12-ik számában „Észrevételeimre“ adott válasza alapján tárgyalni magam annyival inkább felhiva éreztem: mert maga Sz. D. avval végezte volt be válaszát, hogy a reformegylet kérdését vitassuk meg. „Részemről erre szívesen vállalkozom“ — úgy monda akkor — „főleg oly tiszteletre méltó ellenféllel szemben, minő te vagy.“ Hogy azok az elvek minden józan gondolkozásu embert megdöbbsenhetnek s maga Sz. D. is szörnyülködve fogja elolvasni, azon nem kételkedtem, hisz akkor kifejeztem, hogy „ő sokkal szabadelvűbb, türelmesebb és keresztényiebb jellemű ember, mint inquisitorszerű elvei mutatják.“ De tehetek-e én róla, hogy ő másként gondolkodik, mint a hogy ir; tehetek-e én róla, hogy ő mint a confessionak úgy saját szavainak is más értelmet ad, mint a mit azok tulajdonképpen jelentenek. Én állításaimat mindenütt saját szavaira fektettem, azokhoz nem tettem s nem is vettem el belőlük semmit, tehát nem ferdtettem, mint ő tevé, midőn ezen tételemet: „Kisértsük meg ez elveket kissé vizsgálat alá venni, még pedig minden gyanusitást kikerülendő, mintha azokat csak én fogtam volna Sz. D.-ra, igyekezni fogok mindenütt saját szavait használni,“ válaszában így adja vissza: „Eljárását különben eléggé jellemzik saját szavai, midőn olvasóit fölhívja, hogy állításait olybá tekintsék, mintha azokat csak ő fogta volna ránk s azok nem egyebek gyanusításnál.“ Bizony nagyon kellett Sz. D.-nak abban biznia, hogy az Erd. Prot Közlöny olvasói a Ker. Magvetőt nem ismerik s válaszát az incriminált czikkel össze nem hasonlítják, különben ily kézzel fogható ferdtést el nem mert volna követni, már csak azért is, mert abból személyét illetőleg nem a legkedvezőbb itéletre juthat az olvasó. Hasonlitsa bár össze idézeteimet valaki, jót állok róla, hogy azokban egy szó sincs elferdítve; mert én szánszándékkal senkit félrevezetni nem akartam. Igaz, hogy ahoz sem éreztem jogot, hogy tételeim valamit javítsak, vagy megszelidítssem a kifejezéseket, mint ő cselekedett, midőn utóbbi válaszában jónak látta itt-ott egyes szavak becsusztatása által maga magát helyreigazítani, a mire nézve legyen elég arra hivatkoznom, hogy a mig első válaszában szóról szóra ez áll: Ime **egy** tiszteletreméltó férfi, ki nem kenyérért szolgálja

az igazságot (s itt egyenesen Ballagit érti); sőt elég őszinte még jövedelmes állásának feláldozása árán is — hitéről nyilván vallást tenni,“ — a másodikban már ezt mondja: „Bátorkodtunk állítani: hogy tiszteletreméltó **az az** ember, ki nem kenyérért szolgálja az igazságot, sőt elég őszinte — még **tán** jövedelmes állásának feláldozása árán is — hitéről nyilván vallást tenni.“ Kérdem ki nem látja itt a két tétel közötti különbséget? Biztosíthatom Sz. D.-t, hogy ez utóbbi tételből soha sem huztam volna azt a következtetést, a mire az előbbi okul szolgált, s nem lehetetlen, hogy ilyen formán többi tételeit is mind ki lehetne javítani, csak hogy mind ezt meg kellett volna tenni, mielőtt válaszát megörökítette; mert így abból nem csak én, hanem még igen sokan hasonló következtetéseket tehettek és bizonyosan tettek is; a mi elhiszem, hogy Sz. D.-nak roszul eshetik; de szolgáljon vizsgálatásul az, hogy utóbbi válasza után alkalmasint senki sem fogja szavait oly komolyan venni és senki sem fog azokra oly nagy súlyt fektetni, mint én tevém.

Valóban, én nem hiszem, hogy sikerült volna másnak úgy bebizonyítani, hogy Sz. D.-nak szavaira nem lehet biztosan építeni, mint önmaga tevé mostani válaszában, mely személyem kisebbitése mellett nem egyéb saját tételei ellen folytatott tollharcznál, mint commentar előbbi válaszához; melynek alapján már most azt kell hinnem, hogy ő is teljesen egyetért velem a következő pontokban: 1-ör hogy a reformegyletnek nincs szüksége confessoria, 2-or senkit egyháza confessiojától eltérő meggyőződéseért s annak nyilvánításáért üldözni nem kell, 3-or az egyesülés eszméje üdvös, egyik vallásfelekezet tagja a másik vallásfelekezet tagjával egyházi és vallásos kérdésekben vitatkozhatik, egymást kölcsönösen fel kell világosítanunk, 4-er a hit és meggyőződés nem egyházhatósági, hanem egyéni jog. Igaz ugyan, hogy ő ezeket cathgorice most sem mondja ki; de miután az ellenkező állításokat tagadja, szükségképpen azt kell következtetnem, hogy ezeket állítja s így végre is benső világunkban nem nagy különbség van közöttünk; sőt kész vagyok elismerni azt is, hogy Sz. D. nálamnál jóval szabadelvűbb, istenről, Krisztusról, világról, emberről, idvességről és kárhozatról s más hittani kérdésekről sokkal tisztultabb nézetei vannak, mint nekem, csak hogy azokat nem akarja nyilvánítani, nem óhajtja velünk közölni: hogy miért? azt ő tudhatja, én találgatni sem merem. Hanem azt már teljesen értem, miért esett jobban neki a Ballagi, Jakab Elek és Szeremlei táma-

dása, mint az enyim, mert én komolyan vettem a dolgot, azok pedig tréfásan bántak el velem; nevezetesen Szeremlei, a ki, úgy látszik, hamarabb bepillantott a Sz. D. lelki világába s jobban kiismerte őt, mint én, azt mondja róla, hogy „az ő riktó következetlenségei egyenként és öszszesen valami aféle indulatot jelenthetnek, minőről Arany ily kezdésű regéjében énekel:

Zsémbes asszony Judit. Csak az isten látja,
 Menynyt szenved tőle szegény Jóka bátyja,
 Nincs inyére semmi
 akár mit csináljon,
 Azt se tudja szegény, mék lábára álljon.

Ha leül, az is baj, ha feláll, az is baj. (Egyh. Reform.

1-ső évf. 4. sz.)

S evvel be is végezhetném feleletcmet, ha válaszába nem vont volna belé Sz. D. egyházi institutioinkat is, ha később nem tett volna azok közül egy párnak részint módosítására, részint eltörlésére indítványt, a mi tőle anynyival feltünőbb: mert az Erd. Prot. Közlöny 12-ik számában szóról szóra ezt mondja: „Az unitárius ne buzgólkodjék abban, hogy reformálja a reformátust, hanem első sorban végezze a maga dolgát s reformálja maga magát“ a mivel eljárását önmaga elítéli s újabb bizonyítványt nyújt az ő elvhűségéről, ha csak avval nem tart, hogy a mi neki szabad, az másnak nem szabad.

Miután, ugyanis, már kifogyott mindenből, a mivel engem kisebbithetni vélt, egyházunk institutioihoz fordult s szemünkre lobbantja, hogy egyházunkban nem a községek választják a papot, hanem a püspök octroyál reájok hármat, a kik közül egyet akarva nem akarva kéntelenek megtartani; azután meg a papok és tanárok nem vehetnek el mást, mint unitárius hitvallásu nőt.

Nem tudom, ha vajjon nem pusztá csel volt-e ez Sz. D. részéről, hogy engem is egy oly mezőre csaljon, a hol vereségem bizonyos lenne, főleg, ha oly készületlenül fognék a ref. egyház institutioinak taglalásához, mint ő tevő; mert ez esetben ugyancsak rosszul számított. Nem, én őt e térre most nem követhetem, anynyival inkább, mert félek, hogy közelebbről hozott nagy reform-intézményök némely pontjaiban, a milyen a zsinat és főtanács egyesítése, kénytelen volnék ismét a mi százados intézményünk éltető szellemére ismerni; hanem megjegyzéseit észrevétel nélkül nem hagyhatom.

A mi a papválasztást illeti, e tekintetben ugyancsak elszólá magát Sz. D., mert a mit mondott abból egy szó sem igaz, a mint erről az Erd. Prot. Közlöny t. olvasói is meggyőződhetnek, miután a 21-ik számban maga octroyálással vádolt püspökünk, ft. Kriza János ur megtette a kellő helyreigazítást, megismertetvén Sz. D.-sal az 1845-ki zsinati főtanácsunkban hozott papválasztási egész canonunkat, a melyet jónak látok itt más vallásu olvasóinkért én is közölni.

Az idézett canon ez : 3.) Az ekklézsiáknak választási joguk van halál és az ekklézsia panaszán kívül történő megürülés eseteiben. 4.) Az ekklézsiák ezen választási jogukról le is mondhatnak, de akkor tartoznak elfogadni azt, kit a püspök rendel. 5.) Az ekklézsiák által választhatók a) a koros, de értelmes papok, b) a középkorú alkalmas papok; c) érdemes iskolamesterek; d) a kolozsvári káplán és 3 évet töltött köztanítók. A több szózatot nyert három egyént fel kell küldeni a püspökhöz, s a melyiket ez kinevezi, azt kell elfogadni. Harmadik helyen lehet deákot is választani, de nem névszerint, hanem csak általánosan.

Sz. D. a helyett, hogy tévedésén megnyugodnék s azt rectificálná, magát is rectificálni igyekszik, s az idézett canont avval a megjegyzéssel kíséri, hogy a papválasztás módja ezen canon szerint még rosszabb, mint a melyet ő megrótt. Már itt Sz. D. egyéni nagysága s logikájának ereje csakugyan kitünik; mert ő azt is meg tudja róni, a mi nincs; szerinte ugyanis, az egyes községek a szabad választási jogból azt a keveset sem élvezik, a mennyit ők állítottak. Kérdek bárkit, lehet-e e megjegyzés egyéb hiába való aggatódzásnál? Hiszen, hogy szabadabb legyen az a választás, a mely 3 kijelölt egyénre van szorítva, annál, a mely kicsiny egyházunkban is 100—200 egyénre kiterjed, abban az esetben pedig, ha egyházunk nagyobb volna, még szélesebb körre kiterjedne; ezt csak olyan ember mondhatja, a ki nem tudja minő viszonyban áll 3 a 100-hoz és a 200-hoz vagy éppen az X-hez. Én nem akarom evvel azt mondani, hogy a mi papválasztási törvényünk kifogástalan, s a szabadelvűségnek netovábbja, de anynyi bizonyos, hogy nem olyan, a milyennek Sz. D. olvasóival megismertetni akarta, a kik között kétségen kívül elegenden voltak, a kik a helyreigazítás előtt észrevették a Sz. D. tévedését.

Egyházunk inotitutióra vonatkozó második megjegyzése, hogy nálunk a papok és tanítók nem vehetnek el más vallásu nőt, szin-

tén téves. Mi nem tagadjuk el, hogy ide vonatkozó canonunk értelmében „a belső emberek vegyes házasságot nem tehetnek“, de ez a tanárookra csak anynyiban tartozik, a menyinyiben magokat felszenteltették vagy felszenteltetni akarják s példával szolgálhatunk rá, hogy alig pár évvel ezelőtt is volt oly tanárunk, a kinek neje, a mint Sz. D. is igen jól tudja, éppen ev. ref. vallású.

Ft. püspökünk az „Erd. Prot. Közlöny“ 21-dik számában Sz. D.-nak ezt a tévedését is helyreigazitván, arra Sz. D. ezt a megjegyzést teszi: „A házasságra vonatkozó közlésünket, fájdalom (!) a ft. püspök ur is igaznak vallja. Szerinte ugyan egy régi canon csak a papokra nézve tiltja a vegyes házasságot, de elősmeri, hogy e canon érvénye kiterjesztetett a felszentelt vagy felszentelendő tanárookra is; már pedig köztudomású dolog, hogy az unitáriusoknál minden tanár köteles magát fölszenteltetni, tehát a vegyes házasságra lépés tényleg, minden tanárra nézve be van tiltva. s részünkről is éppen ezt állítottuk és róttuk meg. Megjegyzem, hogy nálunk ily értelmű canon nincs, annál kevésbé azt még a tanárookra is kiterjesztő határozat nem létezik s valóban nagyon illendő volna, hogy az unitárius atyafiak is töröljék el mind a kettőt, mint a jelenkorba be nem illő obscurus határozatot.“

Kénytelen valék Sz. D.-nak ezt a megjegyzését is, mint válaszáának kiegészítő részét feleletem körébe vonni, a mire nézve szintén egy kis felvilágosítást és egy megjegyzést kell tennem.

A felvilágosítás ez: kolozsvári ekklézsiánk nem lévén hosszszas időn át abban az anyagi helyzetben, hogy egy rendes papon kívül többet tarthasson, a vallásközönségnek pedig az által, hogy az itteni főiskolában lévő szegény tanuló ifjakat egy s más uton segíyezni minden időben kedves kötelességének ismerte, hasznos szolgálatokat tévén, viszonzásul azt a szivességet nyerte a vallásközönségtől, hogy ez tanárait felszenteltette, a kik ennélfogva az ekklézsiának alkalomszerűleg rendelkezésére állottak.

Imé a törvény keletkezésének indoka és eredete; ám, nevezze azt Sz. D. obscurusnak, nem pirulunk érette, mint nem pirulhat a becsületes szegény foltos ruhájáért. S hogy a tanárok felszenteltése tisztán csak ebből a szükségből és e közczielért állott és áll fenn ma is, nyilván mutatja az, hogy soha teljes szigorral nem lön alkalmazva. Brassai Sámuel — pl — a muzeum igazgatója, a ki hosszszas ideig volt a kolozsvári főiskola nagy érdemű tanára, valamint Berde Áron, jelenleg a kir. jogakadémia ig. tanára, soha

sem voltak felszentelve s ez idő szerint szintén három tanárunk van tényleges szolgálatban, a kiknek fejét nem érinté esperesi kéz. De ezekről Sz. D. nem akar tudni; mert ő csalhatatlan, neki állításait minden áron igazolni kell. Ő azt hiszi, hogy a tévedést elismerni szégyen és hiba; szerintem s tán az evangéliom szerint is nagyobb hiba ahoz akkor is ragaszkodni, a mikor az ember az ellenkezőről meg van győződve, legnagyobb hiba pedig oly kérdésekbe elegyedni, a miket az ember kellően nem tanulmányozott.

De ez nem elég. Sz. D. fennen kérkedik avval, hogy nálok oly értelmű canon, mely a papoknak, annál kevésbé a tanároknak más vallásu nővel való házasságát tiltaná, nincs. E szabadelvűség előtt tisztelettel meghajlok; de engedjen meg nekem Sz. D., én a Dósa Elek egyházi jogtanában a 147-ik lapon 104. §-ban ezeket olvasom: „Mivel a papok arra rendeltettek, hogy világ világosságai s a földnek savai legyenek, szükség, hogy éltők szeplőtlen legyen mind cselekedeteikre- mind beszédeikre nézve. El kell ennél fogva magukat tartóztatni a nősparázna-ságtól, ágyastartástól, több feleségűségtől, **feleségül is becsületes és vallásán lévő (orthodoxa) leányt vagy özvegy aszszonyt vehetvén,***) stb.“ Kérdem, nincsen-e csak

*) Ide vonatkozólag egyh. főjegyzője, Pap Mózes barátom, ésszerűtlen küldött volt bé az „Erd. Prot. Közlöny“ t. szerkesztőségéhez; de a szerkesztőség loyális eljárásnak tartotta azt ki nem adni. E helyett abból egy kiszakított helyre egy hosszú megjegyzést tesz, a nevezett Közlöny 22-ik számban, a melyben exegetikai tehetségének valóban figyelemre méltó jelét adja. Hivatkozva, ugyanis, az idézett canonra, mely eredetileg így szól: „unus quisque (sc. pastorum) vel virginem castam vel vero viduam honestam, camque orthodoxam, sibi in uxorem ducat,“ azt mondja, hogy ők az orthodox kifejezést nem ugy exegetálják, mint a jogtudós Dósa E. (t. i. saját vallásán levő, tehát reformáta hajadont vagy özvegyet), hanem kiterjesztik azt mindarra, mit a protestans fogalom felölel. Megvallom, hogy ez az eredeti exogetálás nekem nagyon megtetszett, anynyival inkább, mert általa elvégre mi is bejutottunk az orthodox egyházba, mely előtt egykor alig voltunk egyebek h a m u p e p e i k é k n é l; de aligha egyébrek lehet azt tekinteni, mint amolyan port a szemébe-féle liberalismusnak, a melyet elvitatni nem akarok; de engem teljességgel meg nem nyugtat. E végre kész vagyok e kérdést egy közösen választandó bíróság elébe bocsátani s az „Erd. Prot. Közlöny“ egy havi költségeinek fedezésére, vagy a megfelelő összeg bármely jótékony célra való kifizetésére ajánlkozom, ha az a szóban levő orthodox kifejezésnek a t. szerkesztő által adott értelmet tulajdonítja.

ugyan Sz. D.-nak erről a canonról tudomása, vagy szántszándékkal tagadja el? Az első esetben én is szánakozhatnám rajta; a második esetben nem akarom eljárását saját nevén nevezni. S végre, ha mégis úgy lenne, a mint Sz. D. állítja, hogy az ev. ref. egyházban hasonló értelmű canon nincs, akkor engedje meg kimondanom, hogy az az eljárás, melyet e tekintetben követnek, nem obscurus, mint szerinte a miénk, hanem hypocritai és jesuiticus, minő a miénk nem; mert mi a törvényt nem tagadjuk s azt végre is hajtuk; ellenben ők a törvényt tagadják ugyan, de azért még sem esketnek össze papot más vallásu nővel, a mire nézve, ha kívánja én is szolgálhatok nem valami nagyon régi adattal. Egyébaránt én — őszintén megvallom — nem is tartom e törvényt és szokásos gyakorlatot valami obscurus dolognak, legfennebb azt mondhatom, hogy ez oly természetes, anynyira önként következik a pap helyzetéből az, hogy saját vallásán lévő nővel kössön házasságot, hogy e tekintetben a canon csakugyan felesleges, s én igazán elkötelezve érezném magamat, ha Sz. D. nem csak az erdélyi ev. ref. superindentiában, hanem széles Magyarországon csak egyetlen egy papot fel tudna mutatni, a kinek neje más vallásu legyen. Egyébaránt béke velünk. Én guny és megvetés helyett, a Krisztusra hivatkozom, az ő szavaival zárom be feleletemet: „Arról ismernek meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“

Ferencz József.

Különfelék.

Hannovera, jun. 8. 1871. Tegnap lőn megtartva itten az északnyugati német protestáns egylet ez évi közgyülese; én is tudomást véve a nagy mozgalmakról, Berlinből hirtelen ide rándultam; fáradságom és költőségem bőven jutalmazva van.

Az ülés megkezdődése előtt Dr. Baumgarten, rostocki tanár, prédikált egy hatalmas a város egyik nagy templomában, a mit a helybeli papi lutheri orthodoxia szeretett volna megakadályozni. Daczára ennek a nagy templom zsufolva meg volt telve vidéki és helybeli közönséggel, ugy hogy alig kaptam egy kis álló helyet az egyik szegletben. Beszédében mind végig a valódi lelkiismereti szabadságot hangsúlyozta nagy tüzzel Pál apostol ama biztatása folytán: mindeneket megpróbáljatok, s csak azt tartsátok meg, a mi jó! A közönség mohó vágygyal fogadta lelkébe a szabad, éltető ígéket, melyekre tán nagyobb odaadással figyelt, mint Izrael népe Mózesre, mikor a Sinai hegy aljában villámlás és menydörgés kíséretében beszélt.

Az isteni tisztelet végével a helybeli tőzsde nagy termében megnyilt a gyűlés, melyen nők is nagy számmal voltak jelen. Az elnök melegen üdvözlé a szabad gondolkozásu elvrokonokat, azután a fiatal Lammersnek engedte a helyet az asztal mellett, a ki hasonlóan nagy entuzsiásmussal és szabadon beszélt, a bizottmány évi működésének előterjesztése kíséretében. Utána a hasonlóan ifjunak mondható Späth lépett elnöki felkérés folytán az asztal mellé. Beszéde egy óránál tovább tartott, fokonként mind emelkedő tüzzel és valódi bensőséggel. Ilyen lelkesültségről soha még nem is álmodtam. Beszéde folytán különösen kiemelé, hogy mikor Luther, Kálvin s mások megkezdették a lelkiismeretnek a békók alóli feloldozása nagy munkáját, s azt anynyiban a menynyiben keresztül is vitték, akkor még nem tették rá az épületre a zárkövet; nem vindikáltak, a minthogy nem is vindikálhattak magoknak pápai csalhatatlanságot — és itt rámutatott Dr. Döllinger müncheni tanárra, — nem végezték be a nagy munkát, csak alapját tették le, melyet tovább kell építeni. Kiemelé, hogy ők a történeti Krisztust keresik és nem mást, a történeti Krisztus mellett is megáll a hit, még pedig sokkal erősebben és alaposabban, mint az Isten-Krisztussal. Végül nagy tanulmányra, exegetikai, s más széles ismeretre mutató alapos okokkal meggyőzé a közönséget arról, hogy egyfelől a megkötött hivatalos dogmákhoz való ragaszkodás, másfelől az

éppen oly hibás és végromlásra vezető vallási nihilismus elkerülésével, okos, szabad s a magán, társadalmi és állami életnek valamenynyi között legtermékenyebb alapját képező vallásosságra kell törekedni. Mind a szónok és hallgatóság, mind a falusi és városi nagy számmal jelen volt képviselők arczán innepi fény és magasztosultság derengett. Végre pedig felolvasott a biyottmány által szerkesztett néhány vezérelvet, melyeknek közlését, valamint az egésznek bővebb ismertetését az idő rövidsége miatt e becses folyóirat következő füzeté számára kell fenntartanom.

Ujat nem igen hallottam, mert az unitárizmus 300 év óta hirdeti mind ezeket. De kimondhatlanul jól esett hallanom és látnom, hogy az igazság napja szabadon, tisztán kezdett ragyogni itt is, oly hosszu három század multán! Az igaz, hogy másfelől a lutheri és kalvini orthodoxia is működik, mint az egyik szónok emlité, és igyekszik magát különben romlatag jérikói falakkal körülbástyázni, — tán azért, mert látja a valódi lelkiismereti szabadság hajnalcsillagának ragyogását, s hallja a végét hirdető vészharang bús kongását.

A mint veszem észre, magyar területen is van a vén orthodoxiának egy-egy bús serege nem csak a mózesi és római, hanem a protestáns egyházakban is. Ám hadd legyen; mind a közelebbi, mind a távolabbi jövő a szabadság-é, — minek elég bizonyosága, hogy többet ne emlitsek, nem csak a svájczit, s a közelebbi években a francia és legujabban a Döllinger-féle szabad mozgalom, hanem a német területen levő, napról napra szaporodó prot. egyletek is!

Tehát míg a bővebb ismertetést megtehetném, (elvárjuk. Szerk.) addig is Isten, a szabadság szelleme, s a nemes lelkesülés kettős mértéke velünk!

D e r s i J ó z s e f.

Egyházi főtanácsunk f. évi rendes közgyűlése szeptember hó 3-ra van kitzúve. A meghívó levelek már szétküldvék. Ohajtjuk, hogy egyházunk iránti buzgóságunknak megjelenésökkel mentől többen jelét adják.

Az erdélyi ev. ref. egyház zsinatja, mely közelebről N.-Enyeden tartatott, abban az alakban utolsó volt. Az újabb szervezetnél fogva, ugyanis, az eddig külön s gyakran egymás ellen működött két testület u. m. a zsinat és főtanács egybeolvasztatván, jövőre az egyházi legfőbb hatóságot egy testület, az egyházkerületi közgyűlés fogja gyakorolni, mely évenként egyszer Kolozsvárt gyűl össze. Öszintén üdvözöljük ez üdvös reformot. Nálunk szintén egy testületben van öszpontosítva az egyházi legfőbb hatalom, csakhogy ez három évben egymásután Kolozsvárt, a negyedikben pedig vidéken ülésez az egyházközségek nagy költségére. Vajjon nem lehetne-e nekünk is ref. atyánkfiai példájára a vidéki zsinattartásokat

megszüntetni s azokat állandóan Kolozsvárra tenni, a hol az ellátás könnyebb s a gyülekezés kevesebb költségbe kerülne ?

Az egyházi reformegylet még forma szerint meg sem alakult s már is teremni kezdi gyümölcseit. Az E. P. K.-ben, a mely pedig a legellen-ségesebb álláspontot látszott elfoglalni e kérdéssel szemben, maga a t. szerkesztő indítványt tesz a credo eltörlésére s a ref. egyházban szokásos urvaszorai 3 kérdés módosítására. Ha ehez hozzá vesszük azt, hogy a közelebb N.-Enyeden tartott zsinaton is ő indítványozta a papi eskünek és kibocsátási formának a kor igényei szerinti megváltoztatását, reméljük, hogy lassanként elenyészik az az ellenszenv, a melylyel e kérdésben tett felszólalásunk b. lapjában találkozott; legfennebb attól lehetne még tartanunk, hogy felekezetiellen reformegyletet csakugyan nem lehet alkotni, a mi nagyon furcsa színben tüntetné fel a protestans egyház liberalismusát. Egyébaránt mi e tekintetben szintén jó reménnyel vagyunk s örömmel nézünk elébe az október 4-re Pestre összehívott alakító közgyűlésnek.

Julius 1-ső napján vonult be Olaszhon Rómába, mint saját fővárosába, hová király és kormány, diplomacia és parlament áthelyezkedtek. E nagy nap jelentősége: a pápa világi hatalmának mintegy a középkor éjéből hazajáró léleknek örökre eltünése, s helyében az olasz egység és állam dicső elismerése, szemben a korát túlél, elkorhad bal állapotokkal. A hármaskirályi méltóság, — melyről a pápa csak a napokban teve említést egy belga küldöttségnek, — a mennyet, a földet és a purgatoriumot átölelő királyság, az egyik koronát elvesztés a látható világban, a bűnös földön, a vétkes emberek között a Krisztus helytartója, a szentháromság után első személy világi souverainitása nincs többé elismervé: ámde a mennyre és alvilágra kiható másik két királyságát, jámbor hívők milliói meg milliói nem tagadják meg tőle. Azért fáj mégis ama közepekoronának elvesztése, s mint ő szentsége mondá egy közelebbi beszédében, ha csak „csudák nem lesznek,“ minden el van veszve. Hogy pedig milliók egyszerre változtassák meggyőződésüket, az oly csoda lenne, milyen még sohasem volt a világon.

A Döllinger-féle ó-katholikus mozgalom nem csupán hiu kísérlet, sőt életszerves valósággá kezd lenni. Legújabb távirat szerint: a bajor ó-katholikusok müncheni templomuk kiadását követelik a kormánytól, s végleg elválnak a csalhatlanság új vallóitól.

Simén Domokos, tanár- és munkatársunk a nyáron Sveiczba utazik, a honnan Hollandiába is elmege, az ottani protestánsokkal való régi atyafiságos viszonyt megújítandó.